

**FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANABİLİM DALI
MİMARİ KORUMA- RESTORASYON PROGRAMI**

**ABRANK SURP TAVİT MANASTIRI'NIN
KORUNMASI VE YENİDEN
İŞLEVLENDİRİLMESİ İÇİN BİR ÖNERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AYŞENUR YELDA CAN

İSTANBUL, 2024

**FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANABİLİM DALI
MİMARİ KORUMA- RESTORASYON PROGRAMI**

**ABRANK SURP TAVİT MANASTIRI'NIN
KORUNMASI VE YENİDEN
İŞLEVLENDİRİLMESİ İÇİN BİR ÖNERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**AYŞENUR YELDA CAN
(200211012)**

**Danışman
(Doç. Dr. Mine Esmer)**

İSTANBUL, 2024

04/07/2024

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Mimarlık Anabilim Dalı Mimari Koruma-Restorasyon tezli yüksek lisans programı öğrencisi 200211012 numaralı **Ayşenur Yelda Can**'ın hazırladığı, "*Abrank Surp Tavit Manastırı'nın Korunması ve Yeniden İşlevlendirilmesi İçin Bir Öneri*" konulu tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, 04.07.2024 Perşembe günü saat 18:00'de yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **Kabülüne Oy Birliği** ile karar verilmiştir.

Tez adı değişikliği yapılması halinde: Tez adının şeklinde değiştirilmesi uygundur.

Jüri Üyesi	Karar
1. Doç. Dr. Mine ESMER (Danışman)	Kabul
2. Doç. Dr. V. Gül CEPHANECİGİL	Kabul
3. Dr. Öğr Üyesi Pelin KOTAS	Kabul
4.	
5.	
6. (İkinci Danışman)*	

*2. Danışman varsa doldurulması gerekmektedir.

ETİK BİLDİRİM

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağlı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Ayşenur Yelda Can

ABRANK SURP TAVİT MANASTIRI'NIN KORUNMASI VE YENİDEN İŞLEVLENDİRİLMESİ İÇİN BİR ÖNERİ

Ayşenur Yelda Can

ÖZET

Anadolu'nun kuzeydoğusunda yer alan Erzincan tarih boyunca birçok medeniyetin iz bıraktığı bir şehirdir. Ermeniler için de önemli olan şehir pagan dönemlerinden beri inanç merkezi konumundadır. İnanç merkezi olma özelliği Hristiyanlık döneminde de süregelmıştır. Hristiyanlığın erken dönemlerinde Aydınlatıcı Surp Krikor Lusavoriç tarafından tapınaklar yıkılarak bölgedeki ilk manastırlar kurulmuştur. Bölgede yer alan ve geleneğe göre Aziz Krikor tarafından kurulan Abrank Surp Tavit Manastırı'nın kuruluş tarihi net değildir.

Abrank Surp Tavit Manastırı Erzincan İli, Tercan İlçesi, Üçpınar Köyü yakınlarındadır. Höbek Dağı'nın kuzeybatı yamacına kurulmuştur. Manastır yapıları farklı kotlarda gruplar halinde yerleşim göstermektedir. Alt kot yerleşkede duvarlarla çevrili avlu içerisinde manastır kilisesi ve ek yapıları bulunmaktadır. Avlunun kuzeybatısında ise çeşme ve başka yapı izleri görülmektedir. Şapel, önünde bulunan avlusu ve haçkar bu yerleşkenin güneyinde daha yüksek bir alana kurulmuştur. Mimari ile bağlantı kurmayan üçlü haçkar grubu ise şapelin kuzeydoğusunda doğal taş bir platform üzerine dikilmişlerdir. Manastırda dört adet haçkar bulunmaktadır. Kompozisyonlarının merkezlerinde haç vardır. Anlatım aracı olarak dini olayları ve inançları alegorik figürlerle yansıtmaktadır. Ermeni sanatının en karakteristik öğelerindendir.

Manastırın belgelenmesi amacıyla yürütülen saha çalışmaları için Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Kazılar ve

Araştırmalar Daire Başkanlığı'ndan izin alınmış ve bakanlık tarafından görevlendirilen temsilci nezdinde saha çalışmaları tamamlanmıştır. Saha çalışmalarında yersel lazer tarama ve fotogrametri ile rölöve için altlık oluşturacak veriler elde edilmiş ve CAD ortamında belgeleme çizimleri yapılmıştır. Manastırı oluşturan yapıların; plan ve i mekân özellikleri, cephe özellikleri, bezemeleri, malzeme ve yapım teknikleri, gözlemlenen bozulmaları detaylıca anlatılmıştır. Kilise ve şapelin restitüsyon nerileri çizilmiştir. Yapıların sağlığını iyileştirmek için ihtiyaç duydukları müdahaleler saptanarak koruma nerileri oluşturulmuştur. Manastırın kültürel kimliği dikkate alınarak ibadet faaliyetlerini engellememesi şartıyla anıt müze olarak yeniden işlevlendirilmesi önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Erzincan, Ermeni Manastırı ve Haçkar, Teknolojik Araç ve Yöntemlerle Belgeleme, Koruma Projesi, Yeniden İşlevlendirme

A PROPOSAL FOR THE PRESERVATION AND RE-FUNCTIONING OF ABRANK SURP TAVIT MONASTERY

Ayşenur Yelda Can

ABSTRACT

Located in the northeastern part of Anatolia, Erzincan is a city marked by the traces of numerous civilizations throughout history. Since pagan times, the city has been a center of faith for Armenians as well. This characteristic as a center of faith continued during the Christian period. In the early Christian period, the first monasteries in the region were established by demolishing temples by Saint Gregory the Illuminator. The establishment date of the Abrank Surp Tavit Monastery, which, according to tradition, was founded by Saint Gregory in the region, is not precise.

Abrank Surp Tavit Monastery is located near the village of Üçpınar in the Tercan district of Erzincan Province. It was established on the northwest slope of Mount Höbek. The monastery structures are grouped in clusters at different elevations. In the lower settlement, within a courtyard surrounded by walls, there are the monastery church and additional buildings. The exact dates of the construction of the other buildings are unknown. In the northwest of the courtyard, a fountain and other structural remains can be seen. The chapel, along with its courtyard and khachkar, is situated on a higher ground to the south of this settlement. A group of three khachkars, not connected to the architecture, is erected on a natural stone platform northeast of the chapel. There are four khachkars in the monastery. Crosses are at the center of their compositions. As a way of expressing religious beliefs and events, they use allegorical figures. They are among the most characteristic elements of Armenian art.

In order to conduct a survey for the monastery technological measurement and documentation methods were used in the fieldwork. Permission was received from Ministry of Culture and Tourism General Directorate of Cultural Heritage and

Museums Excavations and Research Department for the field studies in order to document the monastery. Field work was completed under the supervision of the representative appointed by the ministry. Data that would form the basis for the surveys were created through terrestrial laser scanning and photogrammetry studies, and drawings were made in the CAD software. The structures that make up the monastery are described in detail, including their plans, interior features, facade characteristics, decorations, materials and construction techniques, and observed deteriorations. Reconstitution projects for the church and chapel were drawn. Conservation projects were developed by identifying the interventions needed to improve the state of preservation for the structures. It has been proposed that the monastery be repurposed as a monument museum, provided that this does not interfere with worship activities, taking into account its cultural identity.

Keywords: Erzincan, Armenian Monastery and Khachkar, Surveying with Technological Tools and Methods, Conservation Project, Re-functionalization

ÖN SÖZ

Öncelikle tez süresince beni kritik dönemlerde motive ederek, ilgi ve sabırla yönlendiren ve destek sunan değerli danışmanım Doç. Dr. Mine Esmer'e, jürimde verdikleri değerli fikirler ve yönlendirmeler için Dr. Öğr. Üyesi Pelin Kotas ve Doç. Dr. V. Gül Cephaneçigil'e teşekkür ederim.

Tez saha çalışmalarımı yapabilmem için gerekli olan izinleri veren ve arşivlerini benimle paylaşan Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü'ne, Erzincan Müze Müdürlüğü'ne, Tercan Kaymakamlığı'na, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Kazılar ve Araştırmalar Daire Başkanlığı'na teşekkür ederim. Alan çalışmamda güvende olmamı sağlamaya yönelik desteklerinden ötürü Tercan Jandarma Komutanlığı'na teşekkür ederim. Ölçüm ve belgeleme çalışmalarında bana yardımcı olan Öğr. Gör. Rüştü Çallı'ya, öğrencileri olamadığım halde Gaziosmanpaşa Üniversitesi Harita Mühendisliği Bölümü bünyesindeki çalışmam için gerekli teknik aletleri kullanmama izin veren Prof. Dr. Tekin Susam'a, sundukları kütüphane araştırma ve konaklama bursu için Suna & İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi'ne teşekkür ederim. Müdahale kararlarında fikir veren Y. Mimar Koruma Uzmanı Nilgün Olgun ile Dr. Alidost Ertuğrul'a, Ermeni kiliseleri mekân isimleri hakkında bilgi veren Ortaköy Surp Asdvadzadzin Kilisesi Papazı Haçadur Nersesoğlu'na müteşekkirim.

Bütün hayatım boyunca maddi, manevi destek olan ve parçası olmaktan her zaman gurur duyduğum aileme sonsuz teşekkür ederim.

Haziran 2024

Ayşenur Yelda Can

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	v
ABSTRACT	vii
ÖN SÖZ.....	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiii
TABLO LİSTESİ.....	xx
KISALTMALAR	xxi
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	6
1. BÖLGENİN COĞRAFYASI, TARİHSEL GELİŞİMİ VE ERMENİLER	6
1.1. ÇALIŞMA ALANININ KONUMU	6
1.2. BÖLGENİN COĞRAFYASI	7
1.3. BÖLGENİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	9
1.3.1. Ermenilerin Hristiyanlığa Geçiş ve Bölgedeki İlk Manastırların Oluşumu.....	17
1.3.1.1. Ermeni Manastırlarının Genel Özellikleri	19
1.4. BÖLGENİN SOSYAL VE DEMOGRAFİK YAPISI	21
İKİNCİ BÖLÜM	24
2. ABRANK SURP TAVİT MANASTIRI	24
2.1. MANASTIRDA YAPILAN BELGELEME ÇALIŞMALARI.....	24
2.2. MANASTIRIN TARİHÇESİ	31
2.3. MANASTIR KOMPLEKSİ YERLEŞİM PLANI	33
2.4. MANASTIR AVLUSU VE EK YAPILARI.....	34
2.5. MANASTIR KİLİSESİ.....	36
2.5.1. Plan ve İç Mekân Özellikleri	36
2.5.1.1. K-01 Apsisler (Horan)	37
2.5.1.2. K-01 Naos (Adyan)	37
2.5.1.2.1. K-01 Orta Nef.....	37
2.5.1.2.2. K-01 Kuzey Yan Nef	38
2.5.1.2.3. K-01 Güney Yan Nef	39
2.5.1.3. K-02 Martyrion	40
2.5.2. Cephe Özellikleri	41
2.5.2.1. Kubbe Kasnağı (Tamburu).....	41
2.5.2.2. Güney Cephesi	41
2.5.2.3. Kuzey Cephesi.....	42
2.5.2.4. Batı Cephesi.....	43

2.5.2.5. Doğu Cephesi.....	44
2.5.3. Bezeme Özellikleri	44
2.5.3.1. Pilaster ve Niş Silmeleri.....	44
2.5.3.2. Sütun Başlıkları ve Kaideleri.....	45
2.5.4. Yapım Tekniği ve Malzeme	45
2.6. ŞAPEL.....	47
2.6.1. Plan ve İç Mekân Özellikleri	47
2.6.1.1. Ş-01 Apsis (Horan).....	48
2.6.1.2. Ş-01 Naos (Adyan)	48
2.6.1.3. Ş-02 Kuzeydoğu Oda	49
2.6.1.4. Ş-02 Güneydoğu Oda.....	50
2.6.2. Cephe Özellikleri	50
2.6.2.1. Güney Cephesi	50
2.6.2.2. Kuzey Cephesi.....	50
2.6.2.3. Doğu Cephesi.....	51
2.6.2.4. Batı Cephesi.....	51
2.6.3. Bezeme Özellikleri	52
2.6.3.1. Figürlü Bezemeler.....	52
2.6.3.2. Bitkisel Bezemeler.....	53
2.6.3.3. Geometrik ve Haç Desenli Bezemeler	53
2.6.4. Yapım Tekniği ve Malzeme	53
2.7. MANASTIRDA YER ALAN HAÇKARLAR	54
2.7.1. Haçkarların Tanımı ve İşlevi.....	54
2.7.2. Manastırda Bulunan Haçkarlar	55
2.8. YAPILARDA TESPİT EDİLEN BOZULMALAR.....	58
2.8.1.1. Kilisede Tespit Edilen Yapısal Bozulmalar	59
2.8.1.1. Şapelde Tespit Edilen Yapısal Bozulmalar	59
2.8.1.2. Manastır Ek Yapılarında Tespit Edilen Yapısal Bozulmalar	59
2.8.2. Malzeme Kaynaklı Bozulmalar	60
2.8.2.1. Kilisede Tespit Edilen Malzeme Bozulmaları	60
2.8.2.2. Şapelde Tespit Edilen Malzeme Bozulmaları.....	61
2.8.2.3. Haçkarlarda Tespit Edilen Malzeme Bozulmaları.....	61
2.8.2.4. Manastır Ek Yapılarında Tespit Edilen Malzeme Bozulmaları.....	61
2.8.3. İnsan Kaynaklı Bozulmalar	62
2.8.3.1. Kilisede Tespit Edilen İnsan Kaynaklı Bozulmalar	62
2.8.3.2. Şapelde tespit edilen insan kaynaklı bozulmalar	62
2.8.3.3. Haçkarlarda Tespit Edilen İnsan Kaynaklı Bozulmalar	62
2.8.3.1. Manastır Ek Yapılarında Tespit Edilen İnsan Kaynaklı Bozulmalar	63
2.8.4. Yapı Çevrelerinde Tespit Edilen Bozulmalar	63
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	64

3. RESTİTÜSYON ÖNERİSİ	64
3.1. MANASTIR EK YAPILARINA YÖNELİK GENEL BİR DEĞERLENDİRME	64
3.2. MANASTIR KİLİSESİ RESTİTÜSYON ÖNERİSİ.....	65
3.3. MANASTIR ŞAPELİ RESTİTÜSYON ÖNERİSİ	70
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	74
4. RESTORASYON ÖNERİSİ	74
4.1. MÜDAHALE ÖNERİLERİ	74
4.1.1. Hazırlık Aşaması.....	74
4.1.2. Temizleme.....	75
4.1.3. Sağlamaştırma	75
4.1.3.1. Strüktürel Sağlamaştırma	75
4.1.3.2. Malzemede Sağlamaştırma	77
4.1.4. Bütünleme.....	78
4.1.5. Şapkalama (Capping).....	82
4.1.6. Yenileme	83
4.2. YENİDEN İŞLEVLENDİRME ÖNERİSİ	83
SONUÇ.....	86
KAYNAKÇA	88
EKLER.....	92

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1. 1:Çalışma alanının konumu	6
Şekil 1. 2: Tarihi Bardzr Hayk bölgesi (Hewsen, 2003, s. 43)	8
Şekil 1. 3: Harita Genel Müdürlüğü Erzincan fiziki haritası (Url-1).	9
Şekil 1. 4:Surp Krikor Lusavoriç'in Kral Dırtad'a Hristiyanlığı vaaz etmesi (Fotoğraf: Dickran Kouymjian. Tchilingirian, 2019, s. 13).....	18
Şekil 1. 5: Çarçaranats Manastırı planı (Thierry de Crussol,2005, s.80)	20
Şekil 1. 6: Yergan Surp Kevork Manastırı planı (Thierry de Crussol, 2005, s.84)....	20
Şekil 2. 1:Kilise içerisinde yapılan yersel lazer tarama işlemi.....	25
Şekil 2. 2: Çalışmada kullanılan yer kontrol noktalarından biri	26
Şekil 2. 3: Şapel çevresine yerleştirilen yer kontrol noktaları	26
Şekil 2. 4: GNSS ayarlarının yapılması	27
Şekil 2. 5: Drone ile hava fotoğrafı çekim planı	28
Şekil 2. 6: Çekimde kullanılan drone	28
Şekil 2. 7:Agisoft Metashape ile oluşturulan çalışma.....	29
Şekil 2. 8:Manastır kilisesi kuzey cephesine yerleştirilen kontrol noktaları.....	30
Şekil 2. 9: Saha çalışmasında kullanılan total station cihazı.....	30
Şekil 2. 10: Kilisenin batı duvarının güneyinde yer alan yazıt	32
Şekil 2. 11: Abrank Surp Tavit Manastırı yerleşim planı	33
Şekil 2. 12: Manastır avlusu vaziyet planı	35
Şekil 2. 13: Kilise mekân kodlarını gösteren anahtar plan.....	36
Şekil 2. 14:Şapel mekân kodlarını gösteren anahtar plan	47
Şekil 3. 1:Kilise giriş kapısının bütün hâli, içten görünüm (Bruchhaus, 2010, s. 241).....	67
Şekil 3. 2: Güney nef duvarında tespit edilen kemer izi ve söve kalıntıları.....	68
Şekil 3. 3: Kiliseden martyryona geçiş sağlayan kapı için restitüsyon önerisi	68
Şekil 3. 4:Manastır kilisesi güneydoğudan görünüm (Bruchhaus, 2010, s. 240)	69
Şekil 3. 5: Kilise çatı planı kütsel restitüsyon önerisi	70
Şekil 3. 6: Şapel güneybatı görünüm (Bruchhaus, 2010, s. 245)	70

Şekil 3.7: Şapelin batısında bulunan avlu duvar seviyesinin haçkar uzunluğu ile mukayesesi (Bruchhaus, 2010, s. 247).....	71
Şekil 3.8: Batı cephesi pencere detayı (Bruchhaus, 2010, s. 246)	72
Şekil 3. 9: Şapel güneydoğu görünüm (Bruchhaus, 2010, s. 246).....	73
Şekil 4. 1: Müdahale kararı verilen şapel temeli mevcut durum.....	76
Şekil 4. 2: Kilisedeki kemer gergileri için verilen öneri	77
Şekil 4.3: Manastır güney avlu duvarında bütünleme önerisi verilen yer.....	78
Şekil 4. 4: Şapel kuzey beden duvarında bütünleme önerisi verilen yerler	79
Şekil 4.5: Şapel naos ve apsis kısımlarında bütünleme önerisi verilen kesit kayıpları	79
Şekil 4. 6: Bütünlenmesi öngörülen manastır avlusu kuzey giriş kapısı.....	80
Şekil 4. 7: Bütünleme önerisi verilen martyrion kapısı.....	80
Şekil 4. 8: Kilisenin bütünleme önerisi verilen çatı örtüsü	81
Şekil 4.9: Şapkalama (capping) önerisi verilen manastır ek yapı duvarlarından örnek	82
Şekil 4. 10: Şapkalama uygulaması önerilen şapel avlusunun kuzey duvarı.....	82
Şekil A. 1: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından alınan çalışma izni.....	94
Şekil A. 2: Kiliseye ait anıt fişi (EKVKBK arşivi).....	95
Şekil A. 3: Şapele ait anıt fişi (EKVKBK arşivi).....	96
Şekil A. 4: Haçkarlar anıt fişi kısım-1 (EKVKBK arşivi)	97
Şekil A. 5: Haçkarlar anıt fişi kısım-2	98
Şekil A. 6: 2005 yılı sit sınırlarını gösteren harita (EKVKBK arşivi)	99
Şekil B.1: Manastır kilisesi ve avlu içerisindeki ek yapıların fotogrametrik vaziyet ortofotosu.....	101
Şekil B.2: Manastır avlusu batı silüet ortofotosu	101
Şekil B. 3: Şapel fotogrametrik vaziyet ortofotosu	101
Şekil B.4:Kilise +3.80 kot planı lazer verisi ortofoto-1	102
Şekil B. 5:Kilise +3.80 kot planı lazer verisi ortofoto-2	102
Şekil B.6:Şapel +1.35 kot planı lazer verisi ortofoto-1.....	102
Şekil B. 7:Şapel +1.35 kot planı lazer verisi ortofoto-2.....	103
Şekil B.8: Kilise A-A kesiti lazer verisi ortofoto-1.....	103
Şekil B.9: Kilise A-A kesiti lazer verisi ortofoto-2.....	103
Şekil B. 10:Şapel C-C kesiti lazer verisi ortofoto-1.....	104
Şekil B. 11: Şapel C-C kesiti lazer verisi ortofoto-2.....	104
Şekil B.12: Kilise kuzey cephesi fotogrametrik ortofoto.....	104
Şekil B.13: Kilise doğu cephesi fotogrametrik ortofoto	105
Şekil B.14: Şapel doğu cephesi fotogrametrik ortofoto	105
Şekil B. 15: Şapel güney cephesi fotogrametrik ortofoto	105

Şekil C. 1:Manastır yerleşkesinde bulunan farklı yapı grupları.....	107
Şekil C. 2:Manastır alt yerleşke avlu duvarları.....	107
Şekil C. 3:Manastır avlu duvarları üst görünüş.....	108
Şekil C. 4:Manastır avlu duvarları arasında kot farkı	108
Şekil C. 5:Manastır avlusu kuzey giriş kapısı.....	109
Şekil C. 6:Manastır batı avlu duvarında yer alan portalin parçası	109
Şekil C. 7:Manastır ek yapıları duvarları	110
Şekil C. 8:Manastır avlusu kuzeybatı köşesinde tespit edilen giriş izleri ve pencereler	110
Şekil C. 9:Batı avlu duvarının önünde oluşturulan teras.....	111
Şekil C. 10:Manastır avlusunun kuzeybatı köşesinde bulunan çeşme kalıntısı	111
Şekil C. 11:Çeşme kalıntısı üst görünüş	112
Şekil C. 12:Manastır kilisesi apsis (horan)	112
Şekil C. 13:Manastır kilisesi ana apsis bölümü	113
Şekil C. 14:Ana apsis bölümünden kuzey yan apsise geçişi sağlayan yuvarlak kemerli kapı açıklığı.....	113
Şekil C. 15:Kuzey nefin doğu ucunda konumlanan apsis bloğu.....	114
Şekil C. 16:Güney nefin doğu ucunda yer alan apsis bloğu	114
Şekil C. 17:Kubbe altından kilisenin girişine bakış	115
Şekil C. 18:Kilise kubbesi.....	115
Şekil C. 19:Güney haç kolundan kuzey nefe bakış.....	116
Şekil C. 20:Vaftiz kurnası ve üst kısmında bulunan pencere açıklığı	116
Şekil C. 21:Kuzey haç kolundan güney nefe bakış.....	117
Şekil C. 22:Kiliseden martyriona geçişi sağlayan kapı.....	117
Şekil C. 23:Güney nefin batısında bulunan özgün döşeme kalıntıları	118
Şekil C. 24:Martyrion tonozu ve destek kemeri.....	118
Şekil C. 25:Martyrion güney duvarında yer alan pencere açıklıkları	119
Şekil C. 26:Martyrion batı duvarında yer alan pencere açıklığı	119
Şekil C. 27:Martyrion doğu duvarında yer alan pencere açıklığı	120
Şekil C. 28:Martyriona giriş kapısı ile kilise beden duvarı birleşimi	120
Şekil C. 29:Martyrion kuzey bölümü kilise beden duvarı ile kapanan kemer açıklığı	121
Şekil C. 30:Kubbe kasnağı ve üst örtü güneydoğudan görünüm	121
Şekil C. 31:Kilise güney cephesi	122
Şekil C. 32:Martyrion ve kilise kütle ilişkisi	122
Şekil C. 33:Martyrion güney cephesi.....	123
Şekil C. 34:Kilise kuzey cephesi havadan görünüm.....	123
Şekil C. 35:Kilise batı beden duvarı kemerli portal ve nişler	124
Şekil C. 36:Kilise batı cephesini kaplayan ağaç	124
Şekil C. 37:Kilise doğu cephesi	125
Şekil C. 38:Kilise naosun batı duvarında yer alan plaster ve köşe plasteri.....	125

Şekil C. 39:Kilise naousun güneybatı köşesinde yer alan plaster	126
Şekil C. 40:Köşe plaster başlık detayları	126
Şekil C. 41:Köşe plaster taş süpürgelik detayı.....	127
Şekil C. 42:Güney nef beden duvarında yer plastere ait başlık ve süpürgelik detayları	127
Şekil C. 43:Naos kemerlerinin üzengi seviyesinde yer alan silmeler	128
Şekil C. 44:Vaftiz kurnası niş silme ve korniş detayları	128
Şekil C. 45:Dor tipi sütun başlıkları.....	129
Şekil C. 46:Sütun kaide detayı-1.....	129
Şekil C. 47:Sütun kaide detayı-2.....	130
Şekil C. 48:Şapel yapısı önünde yer alan avlu ve haçkar	130
Şekil C. 49:Şapel giriş kapısından apside bakış	131
Şekil C. 50:Apsis kubbesi	131
Şekil C. 51:Şapelin apsis penceresi.....	132
Şekil C. 52:Apsisten naosa bakış	132
Şekil C. 53:Naos nef tonozu ve destek kemeri	133
Şekil C. 54:Naos nefin kuzey duvarı.....	133
Şekil C. 55: Arkosolyum kalıntısı.....	134
Şekil C. 56:Şapel giriş kapısı iç kısım	134
Şekil C. 57:Şapel giriş kapısının üst kısmında yer alan kemerli pencere	135
Şekil C. 58:Apsisten kuzeydoğu odaya girişi sağlayan kapı açıklığı	135
Şekil C. 59:Kuzeydoğu oda kemerli pencere açıklığı.....	136
Şekil C. 60:Apsisten güneydoğu odaya girişi sağlayan kapı açıklığı	136
Şekil C. 61:Güneydoğu oda kemerli pencere açıklığı.....	137
Şekil C. 62:Şapel güney cephesi	137
Şekil C. 63:Şapel kuzey cephesi	138
Şekil C. 64:Şapel batı cephesi.....	138
Şekil C. 65:Şapel giriş kapısı kemer alınlığı yazıt ve bezeme detayları	139
Şekil C. 66:Şapel doğu cephesi.....	139
Şekil C. 67:Şapel doğu cephesi pencere detayları	140
Şekil C. 68:Şapel kuzey cephesinde yer alan figürlü bezeme.....	140
Şekil C. 69:Şapel doğu cephesinde yer alan figürlü bezeme	141
Şekil C. 70:Şapel doğu cephesinde yer alan rozet	141
Şekil C. 71:Şapel kuzey cephesinde yer alan rozetler.....	142
Şekil C. 72:Şapel batı cephesi örgü motif detayları	142
Şekil C. 73:Şapel batı cephesi haç motifleri	143
Şekil C. 74:Şapel doğu cephesi pencere açıklığı üzerinde yer alan madalyon	143
Şekil C. 75:Şapel güney cephesi çatı silmesi detayı	144
Şekil C. 76:Şapel kuzey cephesi çatı silmesi detayı	144
Şekil C. 77:Haçkarlar karşıdan görünüm	145
Şekil C. 78:Haçkarlar üstten görünüm	145

Şekil C. 79:Haçkarlar arkadan görünüş	146
Şekil C. 80:Ortada yer alan haçkarda bulunan yazıt	146
Şekil C. 81:Güneyde yer alan haçkarın yazıtı	147
Şekil C. 82:Güneyde yer alan haçkarın yan yüzeyinde bulunan yazı	147
Şekil C. 83:Üçlü grubun kuzeyinde yer alan devrilmiş haçkar.....	148
Şekil C. 84:Şapel avlusunun kuzeybatı köşesinde yer alan haçkar.....	148
Şekil C. 85:Haçkarın arkadan görünüşü.....	149
Şekil C. 86:Haçkarın üstten görünüşü.....	149
Şekil C. 87: Haçkarın önden görünüşü	150
Şekil C. 88:Haçkarda yer alan yazıt	150
Şekil C. 89:Kilise çatısı mevcut durum.....	151
Şekil C. 90:Sütunda gözlemlenen kesit kaybı.....	151
Şekil C. 91:Kilisede yer alan kemer gergileri mevcut durum.....	152
Şekil C. 92:Şapel apsis duvarında tespit edilen bütünlük kaybı	152
Şekil C. 93:Şapel naos nefinin güney duvarında oluşan cidar kaybı	153
Şekil C. 94:Şapel üst örtüde meydana gelen kesit kayıpları	153
Şekil C. 95:Manastır güney avlu duvarındaki mevcut harpuştalar	154
Şekil C. 96:Manastır ek yapıları derz boşalması örneği-1	154
Şekil C. 97:Manastır ek yapıları derz boşalması örneği-2	155
Şekil C.98:Manastır kuzey avlu duvarı iç kısım gözlemlenen derz boşalmaları	155
Şekil C. 99:Manastır doğu avlu duvarında yer alan strüktürel çatlak	156
Şekil C. 100:Kilise kuzey cephesinde görülen çiçeklenme ve liken birikimi.....	156
Şekil C. 101:Kilise ve martyrion çatılarında gözlemlenen bitki oluşumları.....	157
Şekil C. 102:Şapelin tonoz örtüsünde saptanan çiçeklenme ve siyah kabuk oluşumu	157
Şekil C. 103: Şapelin güney beden duvar derzlerinde oluşan bitkilenme.....	158
Şekil C. 104: Şapelin kuzey beden duvarı üzerine yerleşen likenler	158
Şekil C. 105:Şapelin kuzey beden duvarı üzerine yerleşen likenler-2.....	159
Şekil C. 106: Haçkarların üst kısımlarında bezeme boşluklarına yerleşen likenler. 159	
Şekil C.107:Manastır kuzey avlu duvarında oluşan siyah kabuk ve harpuştalar	160
Şekil C. 108:Manastır batı avlu duvarının üst kısımlarında meydana gelen siyah kabuk	160
Şekil C. 109:Kilise güney nef duvarlarında görülen grafitiler	161
Şekil C. 110:Kilise batı beden duvarına yapılmış grafitiler	161
Şekil C. 111:Kilise apsisinde yer alan tahrip edilmiş niş.....	162
Şekil C. 112:Kilise kuzey beden duvarı dibinde açılan kaçak kazı çukuru	162
Şekil C. 113:Şapel nef duvarı üzerine yapılmış grafitiler	163
Şekil C. 114: Şapel apsis kubbesinde yer alan grafitiler.....	163
Şekil C. 115:Haçkar yazıtında oluşan oyuk	164
Şekil D. 1:1951 yılına ait manastır yerleşkesini gösteren hava fotoğrafı.....	166

Şekil D. 2:1955 yılına ait manastır yerleşkesini gösteren hava fotoğrafı	166
Şekil D. 3:1963 yılına ait manastır yerleşkesini gösteren hava fotoğrafı	167
Şekil D. 4:1973 yılına ait manastır yerleşkesini gösteren hava fotoğrafı	167
Şekil D. 5:1983 yılına ait manastır yerleşkesini gösteren hava fotoğrafı	168
Şekil D. 6:2004 yılına ait manastır yerleşkesini gösteren hava fotoğrafı	168
Şekil D. 7:Manastır avlusu kuzeyden görünüm (Bruchhaus, 2010, s. 238).....	169
Şekil D. 8:Manastır avlusu güneyden görünüm (Bruchhaus, 2010, s. 238).....	169
Şekil D. 9:Manastır avlusu güneybatıdan görünüm (Bruchhaus, 2010, s. 239).....	170
Şekil D. 10: Manastır avlusu içi (Bruchhaus, 2010, s. 245).....	170
Şekil D. 11:Kilise güneybatıdan görünüm (Thierry de Crussol, 2005, s. 57).....	171
Şekil D. 12: Martyrion batı cephesinde yer alan üst kısmı yıkık pencere (EKVKBK arşivi, 09.05.2005)	171
Şekil D. 13:Manastır kilisesi güneydoğudan görünüm (Bruchhaus, 2010, s. 240)..	172
Şekil D. 14: Manastır kilisesinin güneydoğu kısmı (Bruchhaus, 2010, s. 243).....	172
Şekil D. 15:Manastır kilisesinden martyriona geçiş (Bruchhaus, 2010, s. 244).....	173
Şekil D. 16:Kilise giriş kapısında yer alan yazıt (Şahin,1985, s. 173).....	173
Şekil D. 17:Kilise giriş kapısı (Şahin,1985, s. 174)	174
Şekil D. 18:Kuzeyde yer alan haçkar devrilmeden önce (Bruchhaus, 2010, s. 247)174	
Şekil D. 19:Manastır planı-1 (Şahin, 1985, s. 176).....	175
Şekil D. 20:Manastır planı -2 (Thierry de Crussol, 2005, s. 56).....	175
Şekil D. 21:Kilise planı (Bruchhaus, 2010, s. 230).....	176
Şekil D. 22:Şapel planı (Bruchhaus, 2010, s. 233)	176
Şekil E. 1: Kilise +1.35 kot planı rölöve.....	178
Şekil E. 2: Kilise +2.0 ve +3.80 kot planı rölöve.....	179
Şekil E. 3: Kilise +8.10 kot planı rölöve.....	180
Şekil E. 4: Kilise tavan planı rölöve.....	181
Şekil E. 5: Kilise A-A kesiti rölöve	182
Şekil E. 6: Kilise B-B kesiti rölöve.....	183
Şekil E. 7: Kilise C-C kesiti rölöve.....	184
Şekil E. 8: Kilise D-D kesiti rölöve	185
Şekil E. 9: Kilise E-E kesiti rölöve	186
Şekil E. 10: Kilise F-F kesiti rölöve.....	187
Şekil E. 11: Kilise güney cephesi rölöve	188
Şekil E. 12: Kilise kuzey cephe rölöve	189
Şekil E. 13: Kilise doğu cephesi rölöve	190
Şekil E. 14: Kilise batı cephesi rölöve	191
Şekil E. 15: Şapel vaziyet planı rölöve	192
Şekil E. 16: Şapel +1.35 kot planı rölöve	193
Şekil E. 17: Şapel +2.10 kot planı rölöve	194
Şekil E. 18: Şapel +2.10 kotu tavan planı rölöve.....	195

Şekil E. 19: Şapel A-A kesiti rölöve	196
Şekil E. 20: Şapel B-B kesiti rölöve.....	197
Şekil E. 21: Şapel C-C kesiti rölöve.....	198
Şekil E. 22: Şapel D-D kesiti rölöve	199
Şekil E. 23: Şapel güney cephesi rölöve	200
Şekil E. 24: Şapel kuzey cephesi rölöve	201
Şekil E. 25: Şapel doğu cephesi rölöve	202
Şekil E. 26: Şapel batı cephesi rölöve.....	203
Şekil E. 27: Kilise kesitler malzeme analizi.....	204
Şekil E. 28: Şapel planlar malzeme analizi	205
Şekil E. 29: Şapel cepheler malzeme analizi	206
Şekil E. 30: Şapel kesitler malzeme analizi	207
Şekil E. 31: Şapel planlar bozulma analizi.....	208
Şekil E. 32: Şapel kesitler bozulma analizi	209
Şekil E. 33: Şapel cepheler bozulma analizi	210
Şekil E. 34: Şapel planlar müdahale önerileri.....	211
Şekil E. 35:Şapel kesitler müdahale önerileri	212
Şekil E. 36: Kilise planlar restitüsyon-1	213
Şekil E. 37: Kilise planlar restitüsyon-2	214
Şekil E. 38: Kilise kesitler restitüsyon-1.....	215
Şekil E. 39: Kilise kesitler restitüsyon-2.....	216
Şekil E. 40: Şapel planlar restitüsyon-1	217
Şekil E. 41: Şapel planlar restitüsyon-2	218
Şekil E. 42: Şapel kesitler restitüsyon.....	219
Şekil E. 43: Kilise +1.35 kotu restorasyon planı.....	220
Şekil E. 44: Şapel +1.30 kot planı restorasyon planı	221

TABLO LİSTESİ

Tablo 2. 1:Alan çalışmasında GNSS ile elde edilen koordinatlar (WGS-84)..... 27

KISALTMALAR

GEEAYK : Gayrimenkul Eski Eserler Anıtlar Yüksek Kurulu

EKVKBK : Erzurum Kùltür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü

GNSS : Global Navigation Satellite Systems

WGS-84 : World Geodetic System 1984

UNESCO : United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

HGM : Harita Genel Müdürlüğü

GİRİŞ

Erzincan ve çevresinde birçok medeniyetin izlerini görmek mümkündür. Erzincan'da iz bırakan milletlerden biri de Ermenilerdir. Yerzinga/ Erzincan, Ermeniler için pagan inanca sahip oldukları dönemde dini merkez olma statüsünü, Hristiyanlığın kabulünden sonra tapınaklarının kiliseye dönüştürülmesiyle devam ettirmiştir (Kévorkian & Paboudjian, 2012, s. 457).

Abrank Surp Tavit Manastırı bölgenin günümüze kadar gelebilmiş önemli manastırlarındandır. Abrank Surp Tavit Manastırı; Erzincan ili, Tercan ilçesi, Üçpınar (Abrank) Köyü yakınlarında bulunmaktadır. Farklı kotlarda ve gruplarda birçok yapı ve haçkardan meydana gelen bir komplekstir. Haçkarlar, genelde mezar taşı olarak kullanılan Ermeni kültürünün en tipik örneklerinden biridir (Eprigyan, 2024, s. xvii). Manastır bünyesinde günümüze kadar ulaşmış dört adet haçkar bulunmaktadır. Üçlü bir grup haçkar yapılardan bağımsız olarak, bir haçkar da şapel avlusunun köşesinde yer alır. Alt kotta duvarlarla çevrili bir alanda manastır kilisesi ve hizmet yapıları bulunmaktadır. Kapalı haç planlı kilise halen ayakta fakat ek yapılar yıkılmıştır ve kısmen plan izleri gözükmemektedir. Manastır avlusunun kuzeybatısında çeşme ve yapı kalıntıları görülmektedir. Şapel ve haçkarlar ise ayrı gruplar halinde üst kota yerleşmişlerdir. Tek nefli şapelin önünde kare planlı avlusu ve mimari ile ilişki kuran manastırdaki tek haçkar bulunmaktadır. Manastır, GEEAYK tarafından 17.11.1978 tarih ve A.1398 sayılı karar ile tescil edilmiştir (Şekil A.2-A.5). EKVKBK tarafından 12.09.1991 tarih ve 351 sayılı karar ile manastır ve çevresi I. Derece Arkeolojik Sit ilan edilmiştir. 31.05.2005 tarih ve 127 sayılı kurul kararı ile sit sınırlarının son şekli verilmiştir ¹(Şekil A.6).

Tezin Amacı

Manastıra Temmuz 2021 yılında araştırma gezisi tertip edilmiştir ve tezde çalışmaya uygun olduğuna kanaat getirilmiştir. Literatür taramasında sadece birkaç fotoğraf ve kroki ile belgelendiği, kurulda rölöve, restitüsyon ve restorasyon

¹ İlgili bilgiler T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü arşiv verilerinden elde edilmiştir.

projelerinin bulunmadığı, korunmasına yönelik bir proje yapılmadığı saptanmıştır. Tezin amacı bir kültüre ait kalıntıların bir belgeleme ve koruma çalışması yapılmazsa zamanın ve doğa şartlarının etkisiyle yok olması ve tamamen kaybedilmesini önlemeye dayanmaktadır.

Tezin amacı doğrultusunda ilk aşama belgeleme çalışmaları yapmak olmuştur. Verimli ve doğru bir belgeleme çalışması yapabilmek için doğru yöntemlerin belirlenmesi, yapıların rölövelerinin çıkarılması ve bu veriler üzerinden koruma projelerini oluşturmak hedeflenmiştir. Manastır kompleksinin güncel bir rölövesinin alınmasıyla kullanılan malzeme, yapım teknikleri, mekân boyutları ve ilişkileri, bezeme programı gibi bu kültür varlığına dair verileri ortaya koymak hedeflenmiştir. Kullanılan özgün malzeme nitelikleri tespit edilerek yapılacak müdahalelerde uyumlu malzeme kullanılması planlanmıştır. İkinci aşamada ise yapısal izler, arşiv verileri ışığında restitüsyon önerilerinin oluşturulması yer almaktadır. Üçüncü aşama manastırın özgün niteliklerinin korunması dikkate alınarak minimum müdahale ile yapı sağlığını korumayı hedeflemektedir. Tüm bu işlemler manastıra yeni bir işlev verilmesiyle devamlı bakım ve onarımının sağlanması ve atıl vaziyetteki manastırın ülkemiz ve dünya kültürel mirasına kazandırılması amacıyla planlanmıştır. Manastırın ayakta kalan kısımlarının bir anıt müze olarak işlevlendirilmesi düşünülmektedir. Harabe halindeki kalıntılar da olduğu haliyle dondurularak açık hava müzesine dönüştürülecektir. Bu manastırı koruma çerçevesinde yapılacak çalışmaların diğer tehdit altında bulunan kültür varlıklarına dair çalışmalarda bir dayanak ve yol gösterici olması amaç edinilmiştir.

Kapsam ve Yöntem

Tez çerçevesinde ilk olarak yapıyla ilgili literatür taraması ve saha çalışmaları yapılmıştır. Manastırda, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın E-94949537-161.05-1764391 sayılı izni ile 12- 15 Ekim 2021 tarihleri arasında müze görevlisi denetiminde ölçüm ve belgeleme çalışmaları yapılmıştır (Şekil A.1). Kısıtlı zamanda verimli bir çalışma için belgeleme metotları olarak, her iki yöntemin de avantajlarından faydalanmak için fotogrametri ve lazer tarama seçilmiştir. Yersel

lazer tarama plan ve kesit verilerine; drone destekli fotogrametri ise vaziyet planı ve cephe verilerine yönelik kullanılmıştır².

Saha çalışması birçok nedenden ötürü bir hayli zorlu geçmiştir. Ulaşım bir hayli meşakkatlidir. Köylere ulaşan yollar bittikten sonra araçların zorlukla ilerlediği toprak bir patika kullanılarak manastıra ulaşılmaktadır. Bilinçsiz ziyaretçiler manastır çevresine çok miktarda çöp bırakmışlardır. Verimli belgeleme yapabilmek amacının yanı sıra çevre bilinci ve yapıya saygı ilkeleri gözetilerek çalışmadan önce alan temizliği yapılmıştır. Alan çalışılmaya uygun hale getirildikten sonra manastırda fotoğraflama, ölçü alma, yersel lazer cihazı ile tarama ve fotogrametri çalışmaları yürütülmüştür. Manastırın yerleşim yerinin dışında, ıssız bir alanda bulunması sebebiyle çalışma jandarmaya bildirilmiştir. Saha çalışması esnasında kolluk kuvvetleri güvenlik tedbirlerini sağlamak amacıyla bazı günler çalışmaya eşlik etmişlerdir. Saha çalışmaları Erzincan Müze Müdürlüğü'nde çalışan görevli gözetiminde tatbik edilmiştir. Alanda drone kullanımı için Tercan Kaymakamlığı'ndan izin alınmıştır. Ayrıca manastırın çevre köylerin sakinleri tarafından hayvanların otlatıldığı güzergâhta olması özellikle drone çekimlerinde çok fazla vakit kaybına sebep olmuştur. Alanda rüzgârın etkilerinin çok fazla hissedilmesi drone çekimlerini zorlaştıran bir diğer faktör olmuştur. Yakınlarda elektrik kaynağı bulunmadığı için drone ve fotoğraf makinelerini gün içerisinde tekrar kullanıma hazır hale getirmek amacıyla bataryalar mobil akü kullanılarak şarj edilmiştir. Saha çalışmalarında elde edilen veriler ile rölöve çalışmaları için altlık oluşturulmuştur.

Literatür taramasının bir kısmı AKMED kütüphane araştırma ve konaklama bursu desteğiyle Aralık 2021'de yapılmıştır. Literatür taramasında, yapı hakkında bilgiler ve manastırın nasıl bir tarihi ve sosyal ortamda şekillendiği üzerinde durulmuştur. Harita Genel Müdürlüğü'nün arşivinden manastır yapısının daha önceki yıllara ait hava fotoğraflarına erişilmiştir. Yapı hakkında daha önceden yapılan çalışmalar incelenmiştir. Manastırın kısmen daha iyi olduğu döneme ait fotoğraf ve kroki çizimleri irdelenmiştir.

² Belgeleme çalışmalarına yönelik daha ayrıntılı açıklama Bölüm 2.1'de yer almaktadır.

Manastırda 1974 yılında bir belgeleme çalışması yürütülmüştür. Belgeleme çalışmaları Peter Alpen, Gundolf Bruchhaus ve Akira Kakchata tarafından yapılmıştır. Yapılan çalışmalar kroki çizimleri ve fotoğrafla belgelemeden oluşmaktadır. Çalışmalar 1985 yılında Erivan’da düzenlenen IV. Uluslararası Ermeni Sanatı Sempozyumu’nda sunulmuştur. 2010 yılında alandaki bulgular Gundolf Bruchhaus tarafından Oriens Christianus adlı dergide “Das Kloster Surb Dawit' bei Tercan” başlığıyla makale olarak yayınlanmıştır (Bruchhaus, 2010).

Jean-Michel Thierry de Crussol ise alanı 28 Mayıs 1986 ve 24 Haziran 1993 tarihlerinde ziyaret ederek planları çıkarmıştır. Bölgedeki birçok Ermeni manastırını anlattığı eseri *Monuments Arméniens de Haute-Arménie* 2005 yılında basılmıştır ve tez için yararlanılan önemli bir kaynaktır (Thierry de Crussol, 2005).

Haçkarların ikonografik anlamları üzerine Van Loo 1991 yılında *Ikonologische Betrachtung der Kreuzsteine von Sowrb Dawit'bei Derjan (Tercan)* isimli çalışmasını yayınlamıştır (Van Loo, 1991).

Gerekli araştırmalar yapıldıktan ve saha çalışması tamamlandıktan sonra koruma projesi çalışmalarına başlanmıştır. Lazer tarama ve fotogrametri çalışmalarından elde edilen veriler rölöve çizimlerinde altlık olarak kullanılmıştır. Manastırın genel vaziyet planı, kilise ve şapelin farklı yüksekliklerden kot planları, tavan planları, cepheler ve kesitler çizilmiştir. Bu çizimler üzerine yapılara ait malzeme ve bozulma tespitleri işlenmiştir. Restitüsyon çalışmalarında Thierry de Crussol ve Bruchhaus’un daha önceki yıllarda yapıların kısmen daha iyi olduğu durumlarda yaptıkları çizimler ve çektikleri fotoğraflar ile HGM arşivlerinden manastırın eski hava fotoğrafları sayesinde yapılar hakkında bilgiler tespit edilmiştir. Bu verilerin değerlendirmesi sonucunda kilise ve şapelin restitüsyon önerileri oluşturulmuştur. Yapının restorasyon projesi oluşturulmadan evvel tespit edilen bozulmalara yönelik müdahale kararları tartışılmıştır. Manastırın kültürel kimliği, özgün dokusunun korunması ve minimum müdahale verilen kararlarda başlıca kriter olarak alınmıştır. Bir kültür varlığı olarak manastırı geri kazandırmak ve devamlı bakım onarımının sağlanması için yeniden işlevlendirme önerisi verilmiştir. Manastırın ayakta kalan kısımlarının anıt müze olarak işlevlendirilmesi düşünülmektedir. Harabe halindeki kalıntılar da olduğu haliyle korumaya alınarak açık sergi alanlarına dönüştürülecektir. Ayrıca manastırın kültürel kimliği ve

tarihteki fonksiyonu göz önünde bulundurularak ibadete engel bir düzenleme yapılmayacaktır.

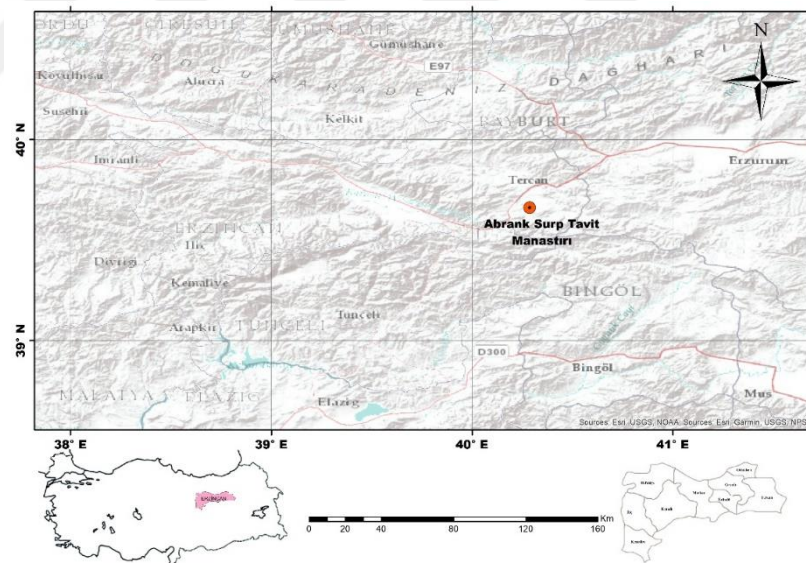

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BÖLGENİN COĞRAFYASI, TARİHSEL GELİŞİMİ VE ERMENİLER

1.1. ÇALIŞMA ALANININ KONUMU

Abrank³ Surp Tavit Manastırı; Türkiye Cumhuriyeti, Erzincan ili, Tercan⁴ ilçesi, Üçpınar Köyü yakınlarında, 260 numaralı parselde yer almaktadır. Üçpınar Köyü'nün yaklaşık 1.4 km güneyindedir. Höbek Dağı'nın kuzeybatı yamacında ve Fırat Nehri'nin bir kolu olan Kırdım Çayı'nın doğusunda bulunur. 39°39' kuzey enlemi, 40°17' doğu boylamında konumlanmaktadır (Şekil 1.1).

Şekil 1. 1:Çalışma alanının konumu⁵

³ Abrank köyün eski adı olup Ermenice “mülk” anlamına gelmektedir (Nişanyan, 2020, s. 420).

⁴ Derksene, Terçan veya Mamahatun isimleriyle de anılmaktadır. Mamahatun ismini 12. yüzyılda Saltuklu Beyliği'nin kadın hükümdarından almıştır. Türbesi burada bulunmaktadır (Nişanyan, 2020, s. 418-419).

⁵ ArcGIS Maps kullanılarak hazırlanmıştır.

1.2. BÖLGENİN COĞRAFYASI

Büyük bir kısmı Türkiye sınırlarında bulunan, bir kısmı Ermenistan'da yer alan ve İran'ın kuzeybatısına kadar ilerleyen dağlık coğrafi bölge Ermeni Yüksek Platosu olarak adlandırılmıştır (Galçıyan, 2019, s. 26). Orta Doğu'nun kuzey bölümünü oluşturan üç platonun en merkezi ve yüksek olanıdır. Anadolu ve İran platosu ile komşudur. Diğerlerinden daha yüksek ve hidrolojik olarak da daha karmaşıktır (Hewsen, 1997, s. 1-2). Erzurum (Karin) ve Erzincan (Erznga) bölgeleri en yüksekleri olmakla birlikte farklı rakımlarda birçok küçük plato barındırır (Hewsen, 1997, s. 5).

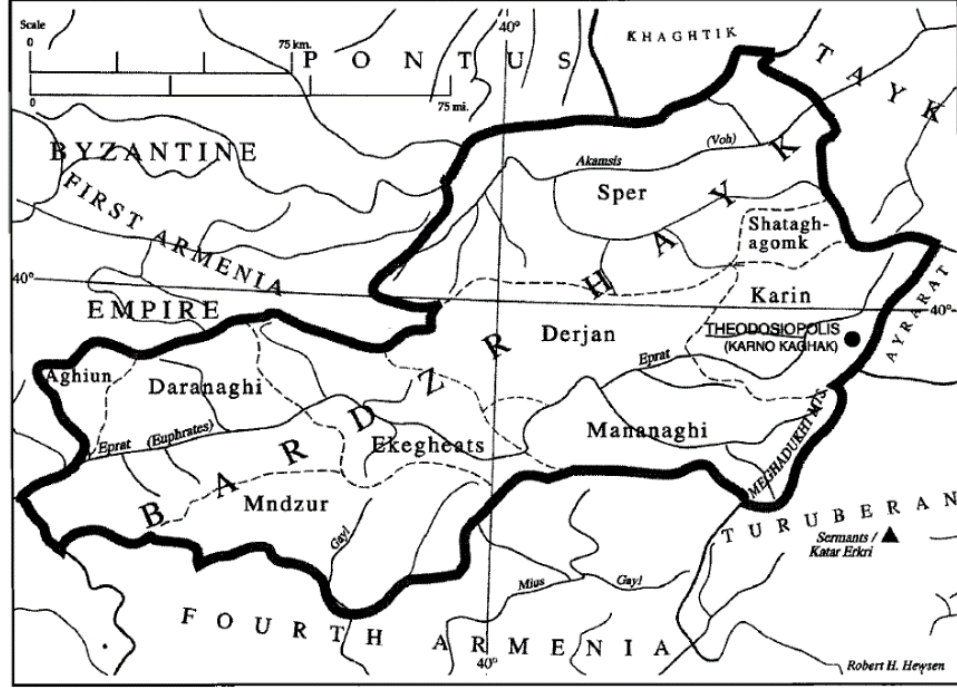
Farklı dönemlere ait haritalar, el yazmaları ve belgelerde bölgeye ait Urartu, Nairi, Armenia, Hayastan ve Hayk gibi farklı isimler görmek mümkündür (Galçıyan, 2019, s. 13). Erzurum ve Erzincan arasındaki bölge ise Hitit kaynaklarında "Hayaşa/Hajaşa" olarak kayıtlara geçmiştir (Miroğlu, 2014, s. 2).

Tarihi Ermeni topraklarının kuzeybatısı Bardzr Hayk (Yukarı Ermenistan) veya Karin Ashkharh (Karin Ülkesi) olarak bilinmektedir (Hewsen, 2003, s. 33). Bölge, kaynağını Erzurum'dan alan Fırat⁶ (Eprat) Nehri'nin üst kolu Karasu tarafından sulanmaktadır. Eski tarihçiler ve coğrafyacılar, geniş çayırıları ve iyi sulanan arazileri ile Bardzr Hayk'ın bu bölgesini "dünyanın bağı" olarak adlandırmışlardır (Hewsen, 2003, s. 33), (Şekil 1.2).

Erzincan ve çevresi Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeybatısında Yukarı Fırat Havzası olarak bilinen alanda yer almaktadır (Şahin, 1985, s. 13). Orta Torosların uzantısı olan Munzur silsilesi ve Kuzey Doğu Anadolu dağ silsileleri bölgenin iki ana yükseklik hattını meydana getirirler. Fırat Nehri ile birlikte bölgenin fiziki coğrafyasının belirleyici öğeleridir. Genel coğrafi yapının özellikleri bakımından önemli olan bir diğer unsur dik ve derin vadilerdir (Şahin, 1985, s. 13). Arazinin büyük bir kısmını kaplayan dağların rakımları genellikle 2000 metre üzerindedir. En yüksek nokta Keşiş Dağı'nda (3537 m) bulunur. Dağlar genellikle doğu-batı yönünde uzanmaktadır. Dağ silsileleri arasındaki çukurluklarda bulunan ova ve düzlükler

⁶ Fırat, İncil'de adı geçen nehirlerden biridir (Galçıyan, 2019, s. 27).

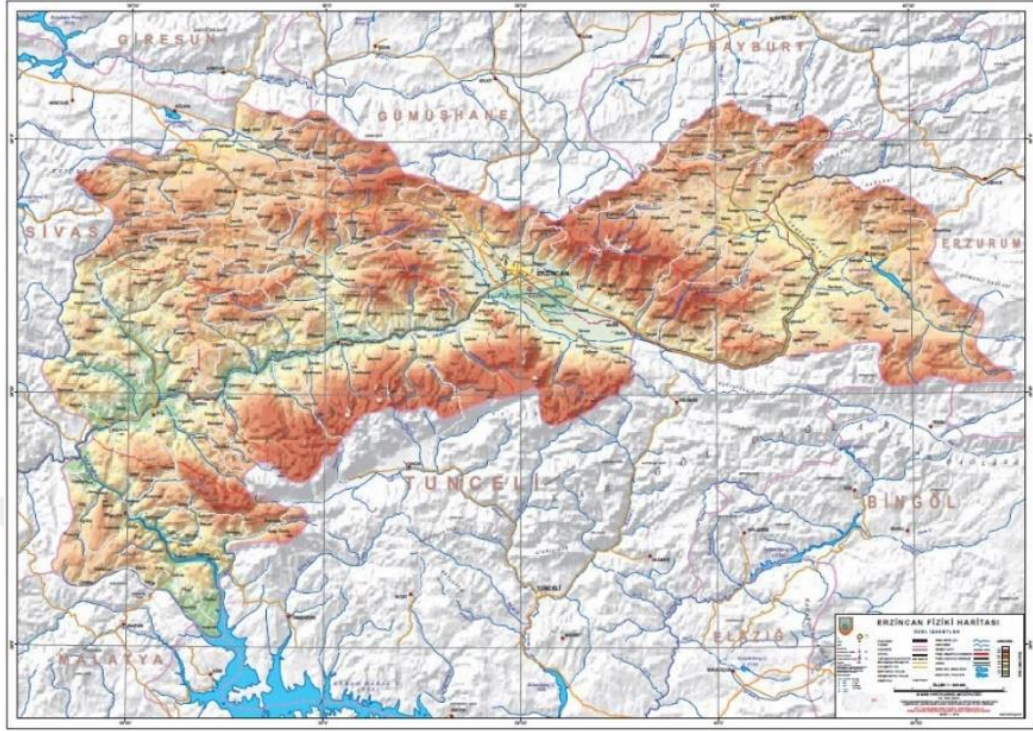
birbirine bağılı durumdadır. Çoğunlukla Fırat ve ona bağılı akarsuların etrafında yer almaktadırlar (Şahin, 1985, s. 13-14).

Şekil 1. 2: Tarihi Bardzr Hayk bölgesi (Hewsen, 2003, s. 43)

Erzincan şehri kendiyile aynı ada sahip ovanın ortasında bulunmaktadır (Miroğlu, 1995, s. 318). Karasu Aras Dağları'nın batı uzantıları doğudan, Kızıldağ ve Dumanlıdağ ile batıdan çevrilmiştir. Esence (Keşiş) Dağı kuzeyde, Kop Dağı ise kuzeydoğuda yer almaktadır. Güneyde ise Munzur ve Mercan Dağları görülmektedir (Miroğlu, 1995, s. 318), (Şekil 1.3).

Batıda bulunan Erzincan Ovası doğudaki Tercan Ovası'na bir yarma vadi olan Sansa Boğazı ile bağlanır (Yazıcı, 1995, s. 457). Ortalama 36 km uzunluğuna sahip boğazı çevreleyen dağlar bazı kısımlarda 90°'ye ulaşan açılarda tabana ulaşır (Yazıcı, 1995, s. 457). Rakımları bazı yerlerde 3000 metreyi aşan dağlar arasında 1800 m kadar gömülüdür (Yazıcı, 1995, s. 459). Vadi tabanının genişliği yer yer 500 metreyi bulmakla beraber 60-70 metre civarına indiği noktalar da mevcuttur (Yazıcı, 1995, s. 461). Sansa Boğazı, söz konusu olan coğrafyanın önemli bir elemanıdır ve tarihi dönemlerden itibaren bölgenin ulaşım güzergâhı olmasına olanak vermiştir (Yazıcı, 1995, s. 458).

Şekil 1. 3: Harita Genel Müdürlüğü Erzincan fiziki haritası (Url-1).

Tercan Ovası varoluşu itibariyle tektonik kökenlidir (Yazıcı, 1997, s. 183). Ovanın yüksek dağ ve platolarla çevrili olduğu gözlenmekte olup rakımı 1370-1500 metre arasında değişim gösterir. Bunun sonucunda ova ile çevresi arasında 2000 metre civarlarında bağıl bir yükseklik farkı meydana gelir (Yazıcı, 1997, s. 183). Parçalı yapıya sahip ovanın çevresinde karasal iklim özellikleri hakimdir (Yazıcı, 1997, s. 185).

Erzincan ili Kuzey Anadolu fay hattı üzerinde bulunmaktadır (Haçın, 2014, s. 39). 11. yüzyıl başından beri bilinenlere göre tarihte; 1045, 1168, 1374, 1584, 1784, 1888 ve 1939 yıllarında olmak üzere çok şiddetli depremlere maruz kalmıştır (Haçın, 2014, s. 39).

1.3. BÖLGENİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Bölgede yapılan araştırmalar ve kazılar neticesinde, şehrin bulunduğu bölgedeki ilk yerleşmelerin M.Ö. III. binyıla kadar gittiği görülmektedir (Miroğlu, 1995, s. 318). Erzincan, M.Ö. II. Binyılda Hurri- Mitanni İmparatorluğu tarafından yönetiliyordu. M.Ö. 1380'li yıllara doğru buraya birçok kez sefer düzenleyen Hititlerin hakimiyet alanına girdi. II. Argışti devrinde (M.Ö. 714-685) Urartu

Devleti'ne katılarak batı sınırında güçlü bir eyalet haline gelmiştir (Miroğlu, 1995, s. 318).

Erzincan ve çevresi bir dönem İskitlerin daha sonra Medlerin hakimiyetine girdikten sonra Persler tarafından ele geçirilir ve Armina/Arminiya satraplığına bağlanmıştır (Miroğlu, 1995, s. 318). M.Ö. 334 yılında ise İskender tarafından fethedilmiştir. Bunu takiben yaklaşık iki yüzyıl boyunca Helenistik krallıklar, Partlar, Romalılar, Pontuslular ve Ermeniler arasındaki savaşlarda önemli rol oynamıştır (Miroğlu, 1995, s. 318). Milattan önce II. ve I. yüzyıllarda Roma hakimiyeti esnasında, Doğu eyaletinin Pontus vilayetine bağlanmıştır. Daha sonra bölgede Part hakimiyeti tekrarlanmış ve devamında Bizans-Sasani mücadeleleri yaşanmıştır (Miroğlu, 1995, s. 318).

Erzurum vilayetinin merkezi, Erzurum kazası ile Kiğı kazasının kuzeyi Arsakid/ Arşaguni hanedanlığı döneminde kraliyet yurtluğunun bir kısmını oluşturmaktaydı ve Garin / Karenitis Prensliği'ni meydana getirmekteydi (Kévorkian & Paboudjian, 2012, s. 422).

M.S. 380'lerde, Ermenistan üzerindeki hak talebi Arshakuni/Arsacid kraliyet ailesine mensup Arshak ve Khosrov adlı kardeşler arasında tartışma unsuruydu (Hewsen, 2003, s. 34). Bu anlaşmazlık, Roma imparatoru I. Theodosius ve Sasani Pers Şahı III. Shapur tarafından fırsata çevrildi. 387 yılında Ermenistan iki prens arasında bölüştürüldü. Kral III. Arshak Roma himayesindeki Batı Ermenistan topraklarına sahip oldu. Doğuda Sasani egemenliği altındaki topraklar ise IV. Khosrov'a verildi. Adil olmayan paylaşımda Arshak'ın krallığı sadece ülkenin kuzeybatı kısımlarını içeriyordu (Hewsen, 2003, s. 34).

Romalılar 390'da ölen Arshak'ın krallığını ele geçirerek eyalete dönüştürdüler (Hewsen, 2003, s. 36). III. Arshak'ın krallığı ve devamında Roma/Bizans eyaleti, bu bölgede ilk uzun süreli birliği sağlayan oluşumlardır. Arshak hükümdarlığına kadar Ermenistan'ın bu kısmı altı siyasi birime ayrılmış dokuz bölgeden oluşmaktaydı (Hewsen, 2003, s. 36). Bu siyasi birimlerden biri, Sper 'in (İspir) güneyinde ve Karin bölgesinin batısında, Bagayarich (Pekeriç) köyü merkezli Derjan (Tercan) tapınak devletidir. Bagayarich'te pagan Ermenistan'ın en önemli tapınaklarından biri olan Mihr Tapınağı bulunmaktadır (Hewsen, 2003, s. 37). Bu tapınak Hristiyanlık öncesi Ermenistan'ın başlıca sekiz tapınağından biridir.

Bagayarich kuzey Ermenistan'dan geçen ve Sebastea'yı (Sivas) Ectabana'ya (Hamadan) bağlayan ana yol üzerinde bulunmaktadır. (Hewsen, 1989, s. 408). Bahsi geçen altı siyasi bölgeden bir diğeri ise Derjan'ın batısında bazen Anaitis veya Anactica olarak adlandırılan Ekegheats (Akilisene/Erzincan) Ovası'nda bulunan, pagan Ermeni tanrılarının Altın Ana'sı Anahit'in tapınak devletiydi. Bölgede ikinci tapınak ise Til köyündeki tanrıça Nana tapınağıdır (Hewsen, 2003, s. 38).

387 yılında Büyük Ermenistan'ın Bizans'a bırakılan batı kısımları İç Ermenistan olarak anılmıştır (Bournoutian, 2016, s. 74). İç Ermenistan (Nerkin Hayk), yaklaşık olarak Bardzr Hayk'a (Yukarı Ermenistan) karşılık gelir ve eski Dzopk'un da kuzeydoğusunu kapsar ve Erzurum merkezlidir (Hayreni, 2016, s. 37). Erzincan ve Tercan da Nerkin Hayk'ta bulunan yerleşim yerlerindendirler. Erzincan Ovası ve Cimin (Üzümlü) çevresi Yegeğyats kazasını, bölgenin Tercan ve Çat'a kadar doğu kısmı ise Mananaği isimli yerleşim birimini meydana getirir (Hayreni, 2016, s. 37).

Kendi hakimiyetlerindeki Ermeni eyaletlerini idare eden Perslerin ve Bizanslıların uyguladıkları yöntemler aynı değildi (Bournoutian, 2016, s. 68). Bu nedenle parçalanmayı takip eden iki yüzyıldan fazla zaman boyunca bu iki Ermenistan, birbirlerinden çok farklı siyasi, dini ve sosyoekonomik şartlara maruz kalmışlardır (Bournoutian, 2016, s. 68).

Kafkasya ve Sasanilerden beklenen saldırılara karşı bölgede müstahkem kaleler inşa etme gerekliliği oluşmuştu. Böylece II. Theodosius döneminde Erzurum ve çevresindeki imar çalışmaları devamlılık göstermiştir (Eğilmez, 2012, s. 36). Bizans İmparatorluğu'nun doğudaki generali Anatolius ovaya hâkim olan yerde hendek, sur ve kalelerle çevrilmiş bir şehri oluşturmaya başlamıştır. Şehir imparatora ithafen Theodosiopolis olarak adlandırılmıştır (Eğilmez, 2012, s. 37). Şehir, Ermeniler tarafından Teodupaulis veya Karno Kagnak (Karin şehri) olarak bilinmiştir. Araplar ise Kalikala olarak isimlendirmiştir (Hewsen, 2003, s. 40-41). Kuruluşu ile birlikte ilerleyen süreçte idari, dini ve askerî açıdan önemli bir konumda olmuştur (Eğilmez, 2012, s. 37).

Keşiş Maştots 404 yılı dolaylarında Ermeni Kilisesi'nin başı Sahak Partev ve Ermeni kralı Vramsapuh'un destekleriyle ilk milli Ermeni yazısını oluşturmuştur (Bonfiglio, 2021, s. 454). Ermeni alfabesinin icat edilmesi, ülkede Hristiyanlaşma

sürecinin tamamlanması ve yabancı kültürlerle asimilasyon tehlikesine karşı ulusal bir kimlik oluşturma açısından önemli ve gerekli görülmüştür (Bonfiglio, 2021, s. 455). Ermeni alfabesinin kullanılmaya başlanması sonucu meydana gelen yazı ve eğitim faaliyetleri, Ermeni Kilisesi'nin bağımsız tavrıyla birlikte bölgedeki atmosferi değiştirmişlerdir (Bournoutian, 2016, s. 75).

Bizans yönetimi altında bulunan Ermenileri tam bağımlı kılmaya yönelik girişimler sonucunda 482 yılında altı yıl sürecek bir isyan başlatılmıştır (Hayreni, 2016, s. 39). İsyanı bastıran Bizans İmparatorluğu satrapların miras haklarını ortadan kaldırır. 529'da İmparator Iustinianus getirdiği reformlarla satrapların idari yetkilerine sınırlama getirmiş ve asker bulundurma haklarını ellerinden almıştır (Hayreni, 2016, s. 39). 536 yılında Ermenistan'daki tüm makamlar geçersiz kılınmış ve merkezi Theodosiopolis'te bulunan askeri şeflik (Magister militum per Armeniam) altında birleştirilmiştir (Bournoutian, 2016, s. 76; Hayreni, 2016, s. 39). Bizans Ermenistanı Iustinianus tarafından dört idari bölüme ayrılmıştır. Eski Bardz Hayk ya da Nerkin Hayk kapsamındaki kazalar Birinci Hayk (Armenia Prima) eyaletinde yer alır. Armenia Prima'nın başkenti Theodosiopolis'tir (Bournoutian, 2016, s. 76; Hayreni, 2016, s. 39).

Bizanslılarca desteklenen Hüsrev 591 yılında Sasani tahtını ele geçirmiştir ve Ermenistan'ın Sasani kontrolünde olan büyük bir bölümünü Bizanslılara bırakan bir anlaşma imzalanmıştır (Sağır, 2014, s. 186-187). 6.yy'ın sonuna gelindiğinde Ermenistan'ın büyük bir bölümünün kontrolü Bizans İmparatorluğu'ndaydı. 7. yüzyıldaki olaylar özellikle Arapların yükselişi imparatorluğu bu kontrolden mahrum bırakacaktı (Charanis, 2021, s. 18).

İslam orduları güneydoğudan Ermenistan'a 640'lı yıllarda gelmeye başlamışlardır. Araplar plato boyunca akınlar düzenlemişlerdir ve 642'de Sasani Devleti yıkılmıştır. Halifelik kuvvetleri Doğu ve Batı Ermenistan'ın yeni hâkimi olmaya başlamıştır (Bonfiglio, 2021, s. 458; Hayreni, 2016, s. 40). Ermeni Theodoros Rştuni ile Arap Muaviye arasında varılan mutabakata göre, Ermeniler vergi ödemeleri karşılığında bir çeşit özerklik ve inanç özgürlüğüne sahip olmuşlardır. Theodoros Ermeni Prensi (işxan) ilan edilmiştir (Bonfiglio, 2021, s. 458).

8. Yüzyıl başından itibaren Ermenistan yeni kurulan Arap eyaleti Arminiya kapsamına alınmıştır (Bonfiglio, 2021, s. 458). Eyalet Müslüman bir valinin (ostikan) doğrudan yönetimi altındadır. 750 yılında Emevilerin yıkılmasıyla birlikte, yerine gelen Abbasiler merkezileşme ve mali baskı politikaları uygulamıştır (Bonfiglio, 2021, s. 458). Başlangıçta esneklik tanıyan Arap yönetimi 8. yüzyılda ağırlaşınca birçok yerde köylü ayaklanmaları meydana gelir (Hayreni, 2016, s. 40). Özellikle Mamikonyan ailesinin de içinde bulunduğu en nüfuzlu Ermeni ailelerin yöneticileri tarafından en önemlisi 774-779 yıllarında olan birkaç Arap karşıtı isyan yapılmıştır (Bonfiglio, 2021, s. 458).

Ermenistan'ın Araplar tarafından fethedilmesinin bölgede yarattığı huzursuzluklar nedeniyle Ermeniler Bizans topraklarına iltica etmek zorunda kalmıştır (Charanis, 2021, s. 19). Yaklaşık 700 naxarar (naharar/bey), maiyetleriyle birlikte Bizans İmparatorluğu'na gitmişlerdir ve Pontus sınırına yerleştirilmişlerdir (Charanis, 2021, s. 19).

Ermenistan topraklarına Araplar yerleşmeye başladıktan sonra Abbasi Halifesi Harun al-Raşid döneminde bölge emirliklere ayrılmıştır (Sağır, 2014, s. 189). Pasinler ile Karasu boyları Karin (Kalikala/Erzurum) Emirliği'ne bağlanmıştır. 949 yılında Erzurum ve civarının Bizanslılar tarafından alınmaya dek bu düzenleme süregelmiştir (Sağır, 2014, s. 189).

Dışarıdan vali atama yoluyla yönetim kontrolünde zorluk çeken ve Bizans saldırılarına karşı müttefik ihtiyacı duyan Araplar Ermeni naxararlarına daha fazla özerklik ve inisiyatif hakkı vermeyi tercih etmişlerdir (Hayreni, 2016, s. 40). Pakraduni (Bagratuni) prensi Aşod'a 862 yılında "işxanats işxan" (beylerbeyi) ünvanı verilmiştir. 885'te ise Halife Ahmed Abul-Abbas tarafından özerk Ermenistan kralı olarak tanınmıştır (Hayreni, 2016, s. 40). 9. yüzyıl ortalarına kadar Abbasilere bağlı beylikler olarak Anadolu'nun doğusunda yaşayan Ermeniler için bu durum, 5. yüzyıl başlarında Arşaguni Hanedanlığı'nın yıkılışından itibaren kaybolan bağımsızlığın geri dönmesidir (Dedeyan, 2015, s. 214; Sağır, 2014, s. 190). Ermeni platosunun kuzeybatısında kurulan Bagratuni Krallığı'nın batı sınırları I. Sımbat döneminde Karin (Erzurum) şehrine kadar ulaşmıştır (Bonfiglio, 2021, s. 458; Sağır, 2014, s. 191)

10. yüzyıl ve 11. yüzyılın başları, Ermenistan'daki bölünmelere rağmen genellikle barış ve refah içinde bir dönem olmuştur (Sağır, 2014, s. 198). Batı ve doğu arasındaki değişimlerin çoğunun meydana geldiği tarafsız bir alan olan Ermenistan, 10 ve 11. yüzyıllarda önemli ticaret yollarını tutmaktadır. Bizanslılar ve Araplar arasındaki savaşlardan mütevellit güneydeki ticaret yolları kullanılamaz vaziyette olunca bu durum Ermenistan'daki ticari hayatın canlılığını muhafaza etmiştir (Sağır, 2014, s. 198).

11. yüzyıl başlarında Tercan, Theodosiopolis temasının önemli merkezlerindendi (Konukçu, 1998, s. 41). 11. yüzyıl ortalarına gelindiğinde tüm Ermenistan Bizans'ın elinde olmasına rağmen çok kısa bir süre sonra Selçuklu Türklerine kaybedilecekti (Charanis, 2021, s. 18).

Erken İslam döneminde Bizanslılar ve Araplar arasında savaşılan sınır bölgesinde yer alan Yegeğyats (Erzincan), 9. yüzyıl ortalarında Bizans-Arap çatışmalarına tanıklık eden ve yıkıma uğrayan çok sayıda yerleşim bölgelerinden biridir (Bosworth, 1987, s.690; Hayreni, 2016, s. 40).

Bizanslılar tarafından İslam ordularına karşı saldırıların başladığı sıralarda, Çağrı Bey 1015-1021 seneleri arasında Doğu Anadolu'ya ilk Türk akınlarını yapmıştır. Selçuklu Devleti'nin kurulmasını müteakip 1048, 1054, 1057-58 senelerinde akınlar devam ettirilmiştir (Birol, 2020, s. 19).

Anadolu 1071 Malazgirt (Mantzikert) savaşından sonra kesin olarak Selçukluların hakimiyetine girmeden birçok kez el değiştirmiştir (Bosworth, 1987, s. 690). Savaş sonrasında Batı Ermenistan topraklarına büyük ölçüde Selçuklu Türkleri hâkim olmuştur (Hayreni, 2016, s. 41). Malazgirt Savaşı'ndan sonra Alp Arslan, kumandanlarından Emir Saltuk'a Erzurum ve çevresini; Emir Mengücek'e ise Erzincan, Kemah, Şark-i Karahisar ve çevresini ikta ederek fethetmelerini istemiştir (Miroğlu, 2014, s. 4). Bunun sonucunda Erzincan Mengücek Beyliği yönetimine girmiştir. Fahreddin Behram Şah hükümdarlığında Erzincan önemli bir kültür ve ticaret noktası olmuştur (Miroğlu, 2014, s. 5). Doğu Anadolu hudutlarının güvenliğini Moğol istilalarına karşı güven içinde tutmak isteyen Selçuklu hükümdarı I. Alaaddin Keykubad, Erzincan ve Kemah'ı ülkesine katarak 1228 senesinde Mengücek Devleti'ne son vermiştir (Miroğlu, 2014, s. 6).

Bu dönemde Tercan, Erzurum ve çevresini yöneten Saltuklu Beyliği'nin yönetimin alanlarından biridir (Özaydın, 2009, s. 54). Kervan yolunun üzerinde bulunması aynı zamanda büyük hayvancılık potansiyeli barındırması sebebiyle bölge Saltuklular devrinde iktisadi ve ticari açıdan büyük bir gelişim kaydetmiştir. 1202'de Süleyman Şah, beyliğe ait toprakları kardeşi Tuğrul Şah hakimiyetine bırakarak Saltuklulara son vermiştir (Özaydın, 2009, s. 55).

1243 Köseadağ Savaşı'nı takip eden süreçte yapılan anlaşma şartlarıncı Erzincan dahil Erzurum ve Bayburt civarı bir müddet daha Selçukluların elinde kalmıştır (Miroğlu, 2014, s. 6). Erzincan daha sonra İlhanlı Devleti'nin bir parçası olmuştur. İlhanlı'nın dağılmasıyla birlikte Eretna hakimiyetine girmiştir (Bosworth, 1987, s. 690).

Osmanlı sultanı I.Bayezid 1401'de Erzincan'ı fethetmiştir ancak 1402'de Ankara'da Timurlenk'e yenilmesinden sonra şehir Türkmen hanedanları Akkoyunlular ve Karakoyunluların eline geçmiştir (Bosworth , 1987, s. 690). Erzincan ve çevresi, Uzun Hasan'ın 1467'de Karakoyunlu Devleti'ni yok ettiği döneme kadar, birbirlerine rakip bu Türkmen toplulukları arasında birçok kez el değiştirmiştir (Miroğlu, 2014, s. 8). Bunların birbiriyle olan çetin mücadeleleri sebebiyle başta Erzurum, Tercan, Erzincan ve Bayburt olmak üzere birçok yer ciddi tahribata maruz kalmıştır. Bölgede istikrar ancak Uzun Hasan döneminde sağlanmıştır (Miroğlu, 2014, s. 8). 1473 senesinde Fatih Sultan Mehmet'in, Tercan yakınlarında Uzun Hasan'ı mağlup ettikten sonraki yıllarda bölge yerel yöneticilerin eline geçmiştir (Bosworth, 1987, s. 690).

Erzincan'ın Osmanlı İmparatorluğu'na dahil edilmesi, I. Selim'in Safevi Şahı İsmail'e karşı kazandığı Çaldıran zaferi ile gerçekleşmiştir (Bosworth, 1987, s. 690). Erzincan ve Bayburt 23 Ekim 1514'te Baş-mirâhur Bıyıklı Mehmed Bey'e beylerbeyliği olarak verilmiştir (Miroğlu, 2014, s. 25). Rum Beylerbeyliği sancaklarından Canik ile Şarki-Karahisar, müstakil olarak idare edilen Trabzon, yine bu sırada ele geçirilen Kiğı ayrı birer sancak olarak onun vilayetine eklenmiştir. Böylelikle Doğu Anadolu'da, Tercan bölgesini de kapsayan "Erzincan- Bayburd Vilayeti" adında yeni bir uç beyliğinin kuruluşu gerçekleşmiştir (Miroğlu, 2014, s. 25).

16. yüzyıl ortalarına gelindiğinde Tercan artık sınır hattında değil iç kesimlerde yer almaktadır (Konukçu, 1998, s. 101). Kanuni'nin Irak Seferi esnasında (1533-1535) Tercan'ı da kapsayan Erzurum Beylerbeyliği kurulmuştur (Demir & Çakır, 2016, s. 156). 1568-1569 yıllarına ait bir deftere göre Tercan Erzurum Sancağı'na bağlı kazalardan biridir ve 16. yüzyıl sonlarına kadar konumunu koruduğu görülmektedir (Demir & Çakır, 2016, s. 156).

1550'de Osmanlı-Safevi savaşları sırasında, Şah Tahmasb ve kuvvetleri Tercan ve Erzincan'ı talan edip yağmalamıştır (Gündüz, 2010, s. 414; Konukçu, 1998, s. 101). 1555 senesinde yapılan Amasya Antlaşması ile bölge üzerindeki Safevi tehlikesi ortadan kalkmıştır (Konukçu, 1998, s. 102).

Osmanlı idaresinde, XVII. yüzyıldaki bazı isyan hareketleri dışında şehirde önemli bir olay kayda geçmemiştir (Miroğlu, 1995, s. 320).

1642 senesine mufassal avarız defterindeki kayıtlara göre Tercan, Erzurum Eyaleti'ne bağlı kazalardan biridir (Demir & Çakır, 2016, s. 156). İdari bakımdan Tercan-ı Ulyâ ve Tercan-ı Süflâ adlarında iki nahiyeden meydana gelmektedir. 19. yüzyıl sonlarına değin Tercan'ın Erzurum Eyaleti'ne tabi olma durumu süregelmiştir (Demir & Çakır, 2016, s. 156).

Stratejik konumundan ötürü önemli bir askeri üs olan Erzincan 1916-1918 yılları arasında, Ruslar tarafından işgal edilmiştir (Bosworth, 1987, s. 690). Ruslar bu dönemde Anadolu'nun iç bölgelerine kadar ilerlemiştir. 1917 yılındaki ihtilal neticesinde Rusya'da ve bölgede yaşanan olaylar, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu umutsuzluktan çıkmasına ve tekrardan Kafkasya'ya yönelmesine sebep olmuştur (Mustafalı, 2020, s. 283). Ekim Devrimi'nden sonra iktidarı ele geçiren Bolşevikler, Almanlarla müzakere masasına oturmuş ve 3 Mart 1918'de Brest Litovsk Antlaşması imzalanmıştır. Bu barış görüşmelerine Almanya'nın müttefiki olan Türkiye de katılım sağlamıştır. Bolşevikler, Brest Litovsk'un bir sonucu olarak Osmanlı ile Rusya arasındaki savaşı sonlandırmak amacıyla 18 Aralık 1917'de Erzincan Mütarekesi'ni imzalamışlardır. Bu gelişmelerin ardından Rus askeri birlikleri Doğu Anadolu Bölgesi ve Kafkasya'dan çekilmeye başlamıştır (Mustafalı, 2020, s. 283).

Türk Ordusu 13 Şubat 1918'de Erzincan'ı ve 22 Şubat 1918'de Tercan'ı işgalden kurtarmıştır (Erzincan İl Yıllığı, 1973, s. 51). Tercan, Türkiye

Cumhuriyeti'nin ilanı ile yapılan idari düzenlemeler neticesinde Erzurum'a bağlı ilçe merkezi konumuna gelmiştir (Yazıcı, 1998, s. 295). Günümüzde ise Erzincan iline bağlı bir ilçedir.

1.3.1. Ermenilerin Hristiyanlığa Geçişi ve Bölgedeki İlk Manastırların Oluşumu

Yaşadıkları topraklarda, Erzincan, Muş ve Erivan civarları pagan Ermeniler için inanç merkeziydiler (Seyfeli, 2011, s. 145). Ermenilerin yüksek bölgelerde bilhassa ırmak yakınlarında tapınakları bulunmaktaydı (Seyfeli, 2011, s.146). Milattan önce Hay Hetanosagan (Ermeni Pagan) inancına ait tapınmaların en yoğun olduğu bölgelerden biri Kemah-Erzincan-Tercan hattıdır (Hayreni, 2016, s. 31).

Ermenistan'da Hristiyanlık 2. ve 3. yüzyıllarda havariler önderliğinde yavaş bir şekilde yayılmaya başlamıştır. Kral III. Dırtad'ın başlarda şiddetle karşı çıktığı Hristiyanlığı benimsemesiyle, 301 yılında devletin resmi dini olarak kabul görmüştür (Hayreni, 2016, s. 34). Agathangelos'a göre Kral Dırtad'ın (Tiridates) hüküm sürdüğü dönemde Ermenistan'da yaşayan Krikor İsa Mesih'in müjdesini vermiştir (Şekil 1.4). "Aydınlatıcı" lakabıyla bilinen Krikor tüm Ermeni halkının ilk episkoposu ve Ermeni Hristiyanlığının öncüsü olarak tarihteki yerini almıştır (Tiefenbach, 2012, s. 121). Aziz Krikor Lusavoriç'in Hristiyanlığı tebliğ ettiği ilk bölgelerden biri Tercan'dır (Eprigyan, 2024, s. 598).

Kralın Aziz Krikor'a tam yetki vermesiyle yeni dinin toplum üzerindeki hegomanya savaşı başlamış bulunur. Naxararlık güçleri pagan inancın bütün kült merkezlerini yıkmaya girişmişlerdir. Eski inancın savunucuları kırmabedler liderliğinde direniş hareketleri cereyan etmiştir (Hayreni, 2016, s. 34). Muş- Daron bölgesinde yer alan Aştişat'tan başlatılan yıkım hareketlerinin bir sonraki durağı Yegeğyats Kavar (Mabetler Yöresi) olarak bilinen Erzincan ve civarı olmuştur. Çevrede en büyük direniş Anahit Tapınağı korunmaya çalışırken gösterilmiştir. Eski inançlara bağlılığın kanıtları olan tapınaklar, putlar ve başka simgeler tam anlamıyla yok edilmişlerdir. Bu yerlerin üzerlerinde ilk kilise ve manastırların inşası başlamıştır (Hayreni, 2016, s. 34).

Şekil 1. 4:Surp Krikor Lusavoriç'in Kral Dırtad'a Hristiyanlığı vaaz etmesi (Fotoğraf: Dickran Kouymjian. Tchilingirian, 2019, s. 13)

Ermeni Kilisesi Surp Krikor Lusavoriç tarafından kurulmuş olsa da Ermenilerin Havarı Taddeus ve Havarı Bartholomeus'un çabalarıyla birinci yüzyıldan itibaren Hristiyanlığı kabul ettiklerine inanılmaktadır. Havariler tarafından kurulduğunun simgesi olarak Ermeni Kilisesi "Apostolik" olarak anılmaktadır (Dadyan, 2011, s. 4).

Ermeniler ve Bizans'ı birbirine yaklaştıran en önemli faktör din olduğu gibi birbirlerinden ayıran, maddi ve manevi çatışmalara sürükleyen de yine din üzerine düşünce ayrılıkları olmuştur (Dadyan, 2011, s. 13). 428 senesinde İstanbul Patriği olan Nestorios Hz. İsa'nın doğasıyla alakalı başlattığı bir tartışma neticesinde Bizans'a sonradan büyük sıkıntılar oluşturacak durumların temelini atmıştır (Dadyan, 2011, s. 13). Nestorios'a göre Hz. İsa bir insandan öte Tanrı'nın kendisidir. Kabul gören inanç Hz. İsa'nın hem insani hem de tanrısal tabiatlara sahip olduğu ve bunların birbirlerinden ayrılamayacağı yönündeydi (Dadyan, 2011, s. 13).

Tarihe Khalkedon (Kadıköy) Konsülü olarak geçen, 451 yılında toplanan ekümenik konsülde Nasturiler ve monofizitler mahkûm edilirken diyofizitizm görüşü benimsenmiştir⁷ (Dadyan, 2011, s. 14).

Başlangıçta her şey Bizans'ın lehine gözüktürken alınan kararlar ülkenin doğusunda infiale sebebiyet vermiştir. Ermeniler bu yıllarda Perslerle meşgul olduklarından diğer muhataplar kadar tepkilerini açıkça ortaya koyamamıştır (Dadyan, 2011, s. 14). Kilise ayinlerinin düzenlenmesi ve alfabenin icadı ile girdikleri yol ayrımına, 491 Vağarşabad ve 506 Dvin yerel konsülleri ile son vermişlerdir. Ermeni Kilisesi bu konsüllerde alınan kararlar neticesinde Khalkedon Konsülü'nü reddedip Monofizitizm'i benimsemiştir ve Roma Kilisesi'nden resmen ayrıldığını ilan edip kendi milli kilisesini kurmuştur (Dadyan, 2011, s. 14).

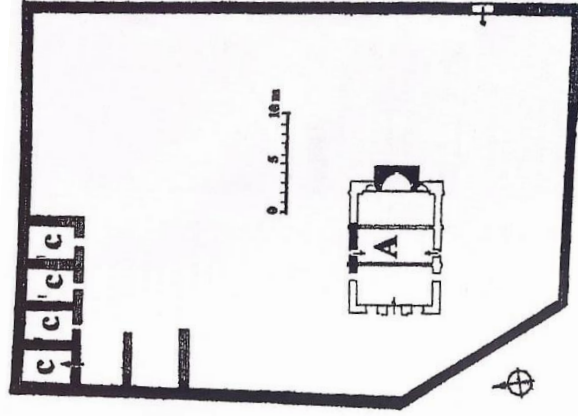
Ermeni Kilisesi; Kıpti, Süryani, Hint Malabar, Etiyopya ve Eritre Kiliseleri gibi Doğu Ortodoks veya "Khalkedon Dışı" olarak bilinen Ortodoks Kiliseleri ailesine dahildir (Tchilingirian, 2019, s. 21-22). 7. yüzyılın başlarında gelişen hadiseler neticesinde Gürcü ve Alban Kiliseleri ile ilişkileri zayıflayan Ermeni Kilisesi milli bir hüviyet kazanmıştır (Seyfeli, 2006, s. 49). Ermenistan'ın Bizans'ın en doğusunda yer alması Ermeni Kilisesi için fayda teşkil etmiştir ve milli kiliselerinin devamlılığı sağlanabilmiştir (Dadyan, 2011, s. 14).

1.3.1.1. Ermeni Manastırlarının Genel Özellikleri

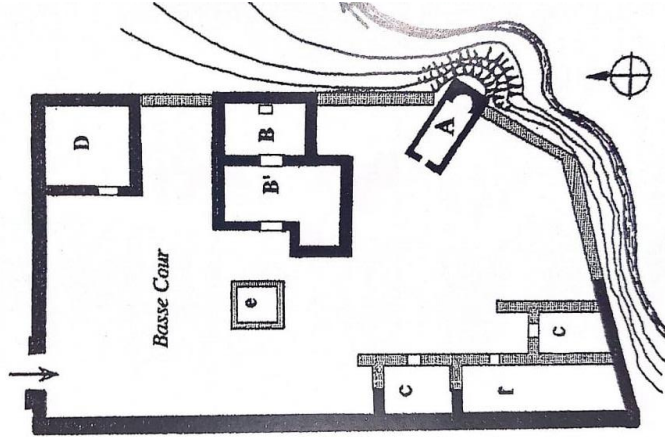
Ermeni kültürünün en önemli kurumu olan manastırlar Ermenice "vank" olarak geçmektedirler (Nişanyan, 2020, s.45). 4. yüzyılda Ermeni dünyasının ilk manastırları kurulmuştur. Kısa bir süreçte büyük siyasi, ekonomik ve örgütsel güç kazanmışlardır (Eprigyan, 2024, s. xviii). Hemen her yerleşim biriminde en az bir manastır bulunmaktadır. Manastırlar yerleşim yerinin dışında ve yakınında konumlanmaktadır. Neredeyse hepsinin kutsal sayılan bir pınarı, hayvanları ve ahırını bulunmaktadır. Bir veya birkaç kilise ile keşişlere ve yolculara tahsis edilmiş hücrelerden meydana gelirler (Şekil 1.5-1.6). Ana işlevleri din adamı (vartabed) yetiştirmek ve yolculara konaklama imkânı vermektir (Eprigyan, 2024, s. xviii).

⁷ Monofizit görüş İsa'nın tek bir doğası olduğunu savunmaktadır; diyofizit görüş ise İsa'nın iki ayrı doğası olduğunu ve bunların birbirlerinden ayrı tutulamayacağını belirtmektedir (Dadyan, 2011, s. 14).

Vakıf varlıkları ve manastır bölgesine dahil köylerden alınan vergiler manastırın giderleri için kullanılmıştır. Manastırlar geçmişte zengin mal varlığına sahiptiler. Tarlaları, köyleri, meraları, ormanları ve dükkanları bulunmaktaydı. Bunlar zaman içinde özel kişiler ve bilhassa Kürt beylerinin eline geçmiştir (Eprigyan, 2024, s. xviii).

Şekil 1. 5: Çarçaranats Manastırı planı⁸ (Thierry de Crussol, 2005, s.80)

Şekil 1. 6: Yergan Surp Kevork Manastırı planı (Thierry de Crussol, 2005, s.84)⁹

⁸ A ile gösterilen yer Surp Krikor Kilisesi ve kalan yerler diğer ek yapılar (Thierry de Crussol, 2005, s. 79-80).

⁹ A ile gösterilen yer Surp Kevork Kilisesi, B ile gösterilen yer Surp Asdvadzadzin (Meryem Ana) Kilisesi ve kalan yerler diğer ek yapılar (Thierry de Crussol, 2005, s. 84-85).

Ermeni manastırlarında özellikle 13. ve 16. yüzyıllar arasında çokça el yazması kitap üretimi gerçekleşmiştir. İlerleyen yüzyıllarda ülkedeki genel duruma bağlı olarak gerileme göstermiştir. 19. yüzyılda bazı manastırlarda matbaalar kurulmuş kitap ve süreli yayınlar üretilmiştir (Eprigyan, 2024, s.xviii)

19. yüzyıla gelindiğinde neredeyse bütün manastırlar yoksuldur. Birçoğu bu sebeple terkedilmiş veya manastırlarda sadece birkaç keşiş kalmıştır (Eprigyan, 2024, s. xviii). 19. yüzyılın ikinci yarısında Patrikhane ve bazı hayırsever kişiler birkaç manastırı ihya etme uğraşına girmişlerdir. Aynı yüzyılın sonunda manastırlar çoğunlukla metruk ve haraptır ancak halk tarafından adak yeri olarak ziyaret edilmeye devam edilmişlerdir (Eprigyan, 2024, s. xviii).

Manastır cemaati çömezler (apeğa), keşişler (vartabed) ve manastır yöneticisinden (vanahayr) ibarettir. Vartabed rütbesine ulaşanların evlenmesine ve özel mülkiyete sahip olmasına izin verilmez (Eprigyan, 2024, s. xviii).

1.4. BÖLGENİN SOSYAL VE DEMOGRAFİK YAPISI

Marco Polo seyahat yazılarının bir bölümünde Erzincan hakkında bilgi vermektedir. Yazılarında şunları belirtmiştir: Dünyadaki en iyi bokeranları¹⁰ burada yapılmaktadır ve şehirdeki insanlar bu konuda ustadır (Marco Polo, 2019, XXII: 69). Şehirde birçok meslek icra edilmektedir. Bölgede çok sayıda sıcak su kaynağı bulunmaktadır. Toplumun büyük kısmı Tatar tebaası olan Ermenilerdir. Bölgede çok sayıda köy ve şehir yerleşimi vardır. Tüm krallığın en soylu şehri Erzincan'dır. Şehirde Hristiyanları yöneten bir başpiskopos bulunmaktadır. İnsanlarının çoğu İsa inancına bağlıdır ve Erzincan tüm bölgenin metropolüdür (Marco Polo, 2019, XXII: 69).

İbni Battuta 1331 yılında Erzincan'a uğramıştır ve sakinlerinin çoğunun Ermeni olduğunu belirtmiştir (Bosworth , 1987, s. 690).

Hakob Karnetsi, “Shinvats Karno Kaghakin” adlı 17. yüzyıl kroniğinde Tercan hakkında Ermeni meskenleri ve arazilerinin bulunduğu birçok köy barındırdığını belirtmiştir (Melkonyan, 2003, s. 136).

¹⁰ Bokeran ya da bugan adı Buhara şehrinden gelen o dönemde çok değerli bir kumaştır (Marco Polo, 2019, XXII: 69).

Erzurum bölgesinde, on altıncı ve yirminci yüzyıllar arasında büyük demografik ve etnografik değişimlerin yaşandığı görülmektedir. Türk ve Kürtlerin bölgeye akını, periyodik yaşanan felaketler, İslamlaştırma faaliyetleri, güvenli bölge arayanların kitlesel göçleri bu durumu oluşturan etkenlerdir (Melkonyan, 2003, s. 135).

Tercan'da Ermeni nüfuslu yerleşim yerlerinin sayısı 1809 yılında 57 iken 1909 yılında 31'e düşmüştür. Ermeni nüfusu ise 1809 yılında 32.920 iken 1909 yılında 9.128'e gerilemiştir (Melkonyan, 2003, s. 145).

Tercan kazası 12 nahiye ve 192 köyden meydana gelmektedir (Cuinet, 1892, s. 199). Toplam nüfusu 26.795 olan Tercan kazasında nüfus dağılımı şu şekildedir: 19.913 Müslüman, 6.689 Gregoryen Ermeni, 126 Ortodoks Rum, 67 diğerleri. Tercan kazasında çeşitli dinlere ait 81 yapı bulunmaktadır. Müslümanlara ait 36 cami ve 10 medrese ile Ermenilere ait 35 kilise bulunmaktadır (Cuinet, 1892, s. 200). Tahıl üretimi yapan 136 adet değirmen bulunmaktadır. Verimli otlakları sayesinde hayvancılık oldukça gelişmiştir. Namı uzaklara kadar yayılan değerli halılar üretilmektedir (Cuinet, 1892, s. 200).

Ermeni Patrikhanesi'nin 1912 yılına ait Erzurum Vilayeti nüfus verilerine göre, vilayette toplam 630.000 kişi yaşamaktaydı (Hewsen, 2003, s. 50). Bu nüfusun 215.000'ini Ermeniler oluştururken, Türk nüfusu 240.000 kişi ile en büyük grubu oluşturuyordu. Zaza ve diğer etnik grupların sayısı 30.000, Kızılbaş (Şii Müslüman) nüfusu 25.000, göçebe Kürtler 40.000, yerleşik Kürtler ise 35.000 kişi olarak kaydedilmiştir. Ayrıca, vilayette 13.000 Pers, 10.000 Laz, 7.000 Çerkes, 12.000 Rum ve diğer Hristiyanlar ile 3.000 Yezidi yaşamaktaydı (Hewsen, 2003, s. 49-50).

Maghakia Ormanian'ın 1910 yılına ait Erzurum Vilayeti'ndeki sekiz piskoposlukta¹¹ yaşayan Ermenilerle ilgili verilerine göre, toplamda 203.400 Ermeni yaşamaktaydı. Bu nüfusun 190.000'i Ermeni Apostolik Kilisesi'ne bağlı iken, 9.500'ü Ermeni Katolik ve 3.900'ü Ermeni Protestan olarak kaydedilmiştir (Hewsen, 2003, s. 49).

¹¹ Erzurum'da başpiskoposluk; Erzincan, Bayburt, Pasinler, Tercan, Kemah, Kiğı ve Bayezid'de ise piskoposluk makamları bulunur. İstanbul Patrikhanesi'ne bağlıdırlar (Köker, 2005, s. 328).

Justin McCarthy'nin 1912 yılına ait nüfus verilerine göre, Erzurum Vilayeti'nde toplamda 974.196 kişi yaşamaktaydı (McCarthy, 2019, s. 11). Bu nüfusun büyük çoğunluğunu 804.388 kişi ile Müslümanlar oluşturmaktaydı. Ermeni nüfusu 163.218 iken, Rumların nüfusu 5.811'dir. Ayrıca, vilayette 779 diğer etnik gruplara mensup kişi bulunmaktaydı (McCarthy, 2019, s. 11).

İKİNCİ BÖLÜM

2. ABRANK SURP TAVİT MANASTIRI

2.1. MANASTIRDA YAPILAN BELGELEME ÇALIŞMALARI

Kısıtlı saha çalışma süresinde çok büyük bir alanın verimli ve hassas bir şekilde belgelenmesinin yapılabilmesi amacıyla çeşitli metotlar değerlendirilmiştir. Amaca yönelik değerlendirme neticesinde yersel lazer tarama ve fotogrametri tekniklerinin belgelemede birlikte kullanılmasına verilmiştir. Yersel lazer tarama yapıların iç kısımlarında rahat çalışma imkânına sahiptir. Drone destekli fotogrametrinin ise yüksek cephelerde veri elde edebilme avantajı mevcuttur. Bu nedenlere dayanarak lazer tarama verileri daha çok yapıların plan ve kesit, fotogrametri verileri ise vaziyet ve cephe çalışmaları için tercih edilmiştir (Şekil B.1-B.15). Yersel lazer tarama cihazı ile yapıların iç kısımlarına yönelik çalışılırken, drone destekli fotogrametri ile yapıların yüksek cepheleri ve çatılara yönelik sağlıklı veri elde edilebilmiştir. Ayrıca hava fotogrametrisi tekniği ile çok geniş alana yayılan manastır kompleksinin haritası çıkarılabilmektedir. Fotogrametrik belgeleme bizzat yapılmıştır ve yersel lazer tarama için mühendislik hizmetlerinden faydalanılmıştır. Lazer cihazı ile yapıların uygun noktalarında istasyon kurularak taramalar yapılmıştır (Şekil 2.1). Kilise ve şapelin iç kısımlarında yüksek detaylı okumalar yapılmış, dış kısımlarda ise yapı duvar kalınlıklarının alınmasına yönelik çalışılmıştır.

Şekil 2. 1:Kilise içerisinde yapılan yersel lazer tarama işlemi

Alana ait genel yerleşim plan verisi oluşturabilmek ve cephe ile siluet ortofotoları üretebilmek için farklı fotogrametrik çalışma sistemleri oluşturulmuştur. Manastır kompleksini genel olarak tanımlayan ve alanı bütünüyle gösterebilecek fotogrametrik veri için şu adımlar izlenmiştir:

1. Çalışma alanına havadan drone tarafından farkedilmesi engellenmeyen kısımlara yer kontrol noktaları yerleştirilmiştir. Ahşap plakalardan oluşturulan ve orta noktaları belirginleştirilmiş on bir adet yer kontrol noktası kullanılmıştır (Şekil 2.2- 2.3).

Şekil 2. 2: Çalışmada kullanılan yer kontrol noktalarından biri

Şekil 2. 3: Şapel çevresine yerleştirilen yer kontrol noktaları

2. Bu noktaların, GNSS alıcısının ayarları yapılarak yer kontrol noktalarının koordinat okumaları yapılmıştır. Kullanılan koordinat sistemi WGS-84'tür (Tablo 2.1, Şekil 2.4).

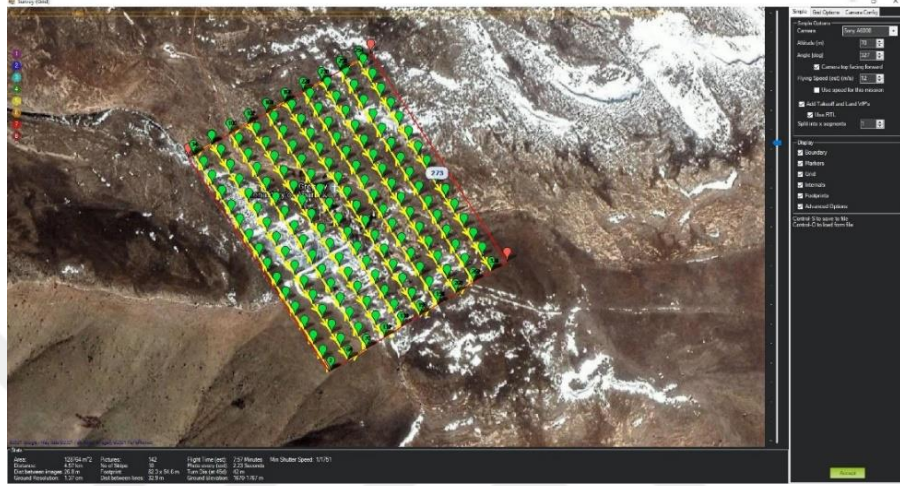
Tablo 2. 1:Alan çalışmasında GNSS ile elde edilen koordinatlar (WGS-84)

YER KONTROL NOKTASI	LONGITUDE	LATITUDE	ALTITUDE (m)
1	40.28853588	39.66132277	1711.3410
2	40.28841355	39.66182060	1711.4550
3	40.28890572	39.66182608	1722.4310
4	40.28903279	39.66144522	1718.4260
5	40.28878436	39.66107388	1713.7150
6	40.28867101	39.66147527	1711.5170
7	40.28869952	39.66023231	1742.4960
8	40.28900396	39.66033300	1741.9330
9	40.28949500	39.66056831	1740.4470
10	40.28956005	39.66073400	1740.3170
11	40.28881026	39.66047931	1739.0880

Şekil 2. 4: GNSS ayarlarının yapılması

3. Fotogrametrik verilerin oluşturulabilmesi için çekilen fotoğraflar birbirleri ile belli oranda örtüşmelidir. Bu oranların drone tarafından muntazam yakalanması için program üzerinden otomatik uçuş planı oluşturularak hava fotoğrafları elde edilmiştir (Şekil 2.5).

Şekil 2. 5: Drone ile hava fotoğrafı çekim planı

4. Alan çekime uygun (hareketli nesne bulunmamalı) hale getirildikten sonra drone uçuşu başlatılmıştır. Çekimler alan boyunca 90 ve 45°'lik açılarda gerçekleştirilmiştir (Şekil 2.6).

Şekil 2. 6: Çekimde kullanılan drone

5. Fotoğraflar ve koordinatlar Agisoft Metashape adlı yazılıma yüklenmiş ve arazi modeli ve ortofoto oluşturulmuştur (Şekil 2.7).

Şekil 2. 7:Agisoft Metashape ile oluşturulan çalışma

Bu çalışma manastırı oluşturan anıt gruplarının genel durumlarını görebilmek için yapılmıştır. Yapılardaki detay oranı düşüktür. Detaylara vakıf olabilmek, bozulma tespitleri yapabilmek, gerektiğinde model üzerinde ölçü alabilmek ve rölöve çalışmaları için ortofoto oluşturmak için manastır kilisesi ve ek yapıları, haçkarlar ve şapel için de ayrı ayrı fotogrametrik modeller yapılmıştır. Manastır avlu duvarları ve kilise cephelerine kontrol noktaları yerleştirilmiştir¹² (Şekil 2.7). Bu noktaların koordinatları total station yardımıyla alınmıştır (Şekil 2.8). Daha az karmaşık ve küçük boyutlarda oldukları için şapel ve haçkarlarda noktalar arası referans ölçüleri alınmıştır. Yapı geometrilerine uygun çekim planları oluşturulmuş ve fotoğraflama işlemi tamamlanmıştır. Önceki çalışmada olduğu gibi koordinatlar, ölçüler ve fotoğraflar Agisoft Metashape programına yüklenerek modeller ve ortofotolar üretilmiştir.

¹² Bu kontrol noktaları Agisoft Metashape programı dahilindedir ve program tarafından tanınmaktadır.

Şekil 2. 8:Manastır kilisesi kuzey cephesine yerleştirilen kontrol noktaları

Şekil 2. 9: Saha çalışmasında kullanılan total station cihazı

2.2. MANASTIRIN TARİHÇESİ

Manastır, geleneğe göre Surp Krikor tarafından kurulmuştur. Ancak ilk kez 1488 yılına ait bir kolofonda bahsedilmiştir (Thierry de Crussol, 2005, s. 53). Manastır adını Hristiyanlığa geçiş yapan Horasan Prensi Dıvinli Tavit'ten almıştır. Ostikan Abdullah'ın emriyle 678 senesinde şehit edilmiştir (Thierry de Crussol, 2005, s. 54). Sadece Abrank, Abrank Surp Krikor, Cakk'ari, Cağk'ari ve Kot'eri Manastırı olarak da adlandırılmıştır. Ayrıca bulunduğu topografik duruma ithafen "Taş Deliğindeki Manastır" olarak bilinir (Bruchhaus, 2010, s. 228). 17. yüzyılda bölgede önemli bir manastır olarak tanınmaktadır. 18. yüzyılın başlarında bir süre için terk edilmiştir. Kötü duruma gelen yapı 1721 yılından önce Osmanlı Devleti ve yerel yönetici Ahmet'in izniyle Mardinli vardapet Ter Lazar tarafından restore edilmiştir. Harabeler ayağa kaldırılmış, kuruyan çeşmeler onarılmış, hayvan sayısı artırılmış ve manastır cemaati yeniden canlanmıştır (Thierry de Crussol, 2005, s. 53-54).

19. yüzyılda vardapet Ep'rem ve 6 kişilik ailesi, 2 tarım işçisi ve bir çoban manastırda yaşamaktaydı. O zamanlar manastıra ait 6 tarla, bir bahçe, bir çayırılık alan ve bir orman vardı fakat bu toprak kısa süre sonra Kürtler tarafından işgal edilmiştir (Thierry de Crussol, 2005, s. 54).

Kilisenin batı duvarında bulunan yazıtlar yapı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Kemerli giriş kapısının alınlığında bulunan ve günümüzde kayıp olan bir kitabe bulunmaktadır (Şekil D. 16-17). Kitabeyi Thierry de Crussol (2005, s.57) şu şekilde aktarmaktadır:

"Ep'rem vardapet. İlkinin yapan Krikor Lusavoriç'ti. Burada Vaftizci Yahya¹³ adına küçük bir şapel bulduk ve bu kiliseyi 1854'te (belki 1834 olarak da okunabilir) aynı adla inşa ettik."

Kilisenin batı duvarının güney tarafında başka bir yazıt daha bulunmaktadır. Günümüze ulaşan yazıtı Thierry de Crussol (2005, s. 57) şu şekilde aktarmıştır:

"Ter Ep'rem, Ukean'ın oğlu (?), Ter Adam inşaatçının oğlu, bu kutsal kiliseyi, bir kapıyı, bir ...Tanrı, rahibin ruhuna acı, hırsız gibi kabul edilen Rahip

¹³ Ermenice' deki karşılığı Surp Garabed olan Vaftizci Yahya, İsa'nın öncüsü ve habercisi olan Yohannes'tir. Yalnızların, fakirlerin ve dervişlerin yol göstericisi olarak bilinmektedir (Eprigyan, 2024, s. xii).

Ep'rem'in ruhunu... İsa Mesih gibi... ve kutsal havariler gibi rahatlat. 1833 (veya 1853).”¹⁴

Şekil 2. 10: Kilisenin batı duvarının güneyinde yer alan yazıt

Şimdi var olan kilisenin yerinde eski bir şapel bulunmaktadır. 1854'te (veya 1834) Tercan Surp Theodore Manastırı'nın amiri olan vardapet Ep'rem anıtı yeniden inşa etmiştir (Thierry de Crussol, 2005, s. 56-57). 1851 senesinde avlu duvarı vardapet Mıgırdiç Arcruni önderliğinde köylüler tarafından restore edilmiştir. 14. yüzyıl boyunca manastır Aziz Vaftizci Yahya'nın ve keşiş Parsam'ın röliklerine ilgi gösteren çok sayıda hacı tarafından ziyaret edilmiştir. Bu sayede müreffeh olan manastır mülk bakımından zenginleşmiştir (Thierry de Crussol, 2005, s. 56-57).

¹⁴ Başka bir kaynakta kitabenin yılı 1873 olarak geçmektedir (Bruchhaus,2010, s.237).

2.3. MANASTIR KOMPLEKSİ YERLEŞİM PLANI

Manastır, Höbek Dağı'nın yamacında batı tarafı açık kayalıklarla çevrelenmiş bir alanda kurulmuştur. Doğusunda dağ yükselmeye devam ederken batı yönünde Fırat Nehri'nin bir kolu olan Kırdım Çayı manzarası hakimdir. Üçpınar Köyü'nün yaklaşık 1.4 km güneyinde bulunan manastıra toprak bir patika ile ulaşılmaktadır. Manastırı oluşturan haçkarlar ve yapılar yaklaşık 100 x 200 m civarında bir alana, aralarında kot farkı bulunan gruplar halinde yerleştirilmiştir (Şekil 2.11, Şekil C.1).

Şekil 2. 11: Abrank Surp Tavit Manastırı yerleşim planı

Manastır kompleksi genel olarak şu şekilde gruplanabilir:

-1 numaralı bölge duvarlarla çevrili manastır kilisesi ve ek yapılarını kapsayan avluyu göstermektedir. Avlunun ölçüleri dıştan 68.7 x 33.9 m'dir. Kilise avlunun güneyinde yer almaktadır. Ölçüleri dıştan 16.6 x 12.20 m'dir. Kilisenin güneydoğusunda yapıya bitişik dıştan ölçüleri 6.27 x 3.90 m olan martyrion bulunmaktadır.

-2 numaralı bölge manastır avlusunun 20 m kuzeybatısında bulunan çeşme ve çevresindeki yapı kalıntılarının bulunduğu kısımdır.

-3 numaralı bölgede şapelin 80 m kuzeydoğusunda doğal taş bir platform üzerinde yer alan birisi devrilmiş, üç adet haçkar mevcuttur.

-4 numaralı bölge, manastır avlusunun 100 m güneyinde bulunan dış ölçüleri 5.60 x 7.10 olan şapel, avlu ve kuzeydoğu köşesinde bulunan haçkardan oluşan alanı teşkil etmektedir.

2.4. MANASTIR AVLUSU VE EK YAPILARI

Manastırın alt kot yerleşkesi oldukça eğimli bir arazide kurulmuştur. Eğime paralel bir yerleşim planı görülmektedir. Manastır avlusu 67.8 x 33.5 m boyutlarında duvarlarla çevrilidir (Şekil C.2-C.3). Doğu ve batı avlu duvarları eğime paralel inşa edilmiştir. Kuzey ve güney duvarları ise eğimle birlikte hareket edip doğuya doğru yükselmektedirler. Doğu ve batı duvarları arasında yaklaşık 7-7.5 m yükseklik farkı bulunmaktadır (Şekil C.4). Dıştan kesme taşla içten moloz taşlarla örülmüşlerdir. Duvarların üst kısmında bazı kısımlarda üçgen formlu taş harpuştalar görülmektedir. Doğu ve batı avlu duvarlarında ciddi boyutlarda kayıp vardır.

Manastır avlusunda kilise ve yaşam alanları bulunmaktadır. Manastıra giriş kuzey avlu duvarının batısında bulunan kemerli kapı açıklığı ile sağlanmaktadır. Kapının genişliği 2 m olup tepe noktası +2.68 kotunda yer almaktadır (Şekil C.5). Bir diğer giriş ise batı duvarının ortasında yer almaktadır. Bu kısım mevcut durumda yıkıktır. Duvarda yer alan muhtemelen portalin bir parçası olan profilli mimari plastik öge tespit edilmiştir (Şekil C.6). Ayrıca duvarın iç kısmında bu bölgede yapı izi yoktur ve kuzeydeki ek yapılarla güneydeki kilise arasında avluda oldukça merkezi bir yere açılmaktadır.

Ek yapılar avlunun kuzey bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Bu ek yapılar dikkörtgen planlıdır ve duvarları neredeyse hemzemin olacak biçimde yıkıktır (Şekil C.7). Bu sebeple üst örtüleri, açıklıklar ve işlevlerine dair bir iz barındırmamaktadırlar. Yapılardan yıkılan taşlar sebebiyle zemin seviyeleri de net değildir. Tespit edilen kiriş izleri neticesinde sadece kuzeybatı köşesinde yer alan yapıların iki katlı olduğu saptanmıştır. Kiriş izlerinin üst hattında; kuzey ve batı duvarlarında ikişer adet kemerli söve içerisinde düz atkılı pencere de bulunmaktadır (Şekil C.8). Ek yapıların ayakta kalan kısımları toprak harç kullanılan moloz taş duvar örgüsüne sahiptir.

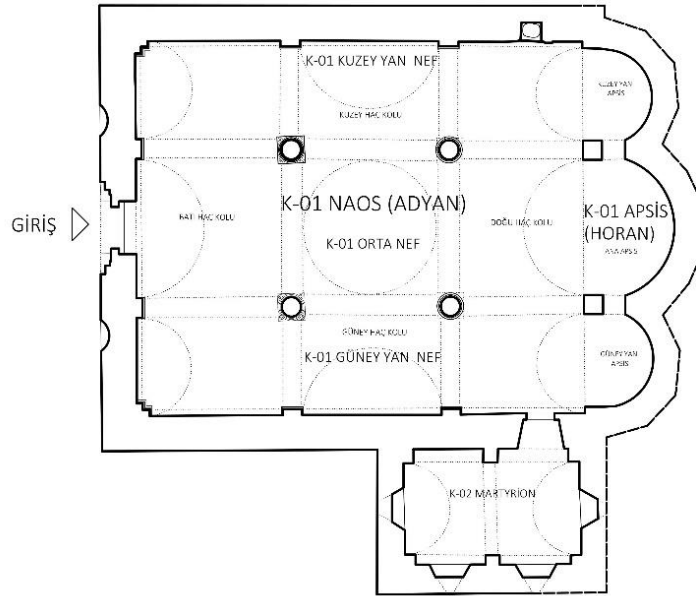
Manastır ek yapıları genellikle avlunun kuzey bölgelerinde yoğunlaşmıştır ve farklı kotlarda düzenlenmiştir. Ek yapılar arasındaki bağlantı avluda yer alan patikalar aracılığıyla yapılmaktadır. Patikalar iki farklı seviyede eğime paralel düzenlenmiştir. Zemin seviyeleri yapılardan yıkılan taşlardan ötürü değişkendir. Alt

2.5. MANASTIR KİLİSESİ

2.5.1. Plan ve İç Mekân Özellikleri

Ermeni kilise terminolojisine göre apsis “horan”, naos ise “adyan” olarak geçmektedir. Plan ve iç mekân özellikleri anlatılırken akıcılık ve rahat anlaşılması için alışlagelmiş kullanımlar tercih edilmiştir (Şekil 2.13).

Orta aksta mekân boyutları 14.73 x 10.23 m olan kilise kapalı haç plan tipine sahiptir. Haç formu duvar hareketlerinde algılanmasa da tavanda tonoz özellikleri ve kırma çatı hatlarıyla yapıda okunabilmektedir. Kilisenin ana giriş kapısı naosun batı duvarında bulunmaktadır. Üç nefli naos (adyan) haçın kollarını oluşturan bölümleri de kapsamaktadır ve her nef bir apsis ile sonlanmaktadır. Dört serbest sütun ile desteklenen kubbe naosun merkez bölmesinin üzerinde yer almaktadır. Kilisenin güneydoğusunda martyrion bulunmaktadır ve yapıya giriş kilise içinde yer alan kapıdan sağlanmıştır (Şekil E.1).

Şekil 2. 13: Kilise mekân kodlarını gösteren anahtar plan

2.5.1.1. K-01 Apsisler (Horan)

Orta, kuzey ve güney neflerinin doğusunda üçlü apsis yer alır; ortada ana apsis ve her iki yanda yan apsisler bulunur (Şekil C.12 ve Şekil E.2). Apsisler iç kısımda yarım dairesel forma sahipken cephede kütesel olarak dışarı taşkın ve çokgen planlı oldukları gözükmemektedir. 3.7 m genişliğe ve 2.5 m uzunluğa sahip orta apsis yan apsislerden daha büyüktür (Şekil C.13). Yarım kubbe ile geçilen açıklığın tepe noktası +5.75 kotu üzerindedir. Ana apsiste iki adet dörtgen formlu niş bulunmaktadır. Ana apsisten yan apsislere geçiş yuvarlak kemerli kapılarla yapılmaktadır. Kemerli kapı açıklıklarının tepe noktaları +2.55 kotunda yer almaktadır ve genişlikleri 62 cm'dir (Şekil C.14). Kuzey nefin doğusunda yer alan yan apsinin genişliği 2.52 m ve orta aksta uzunluğu 1.9 m'dir. Yarım kubbeyle örtülen mekânın yüksekliği +5.10'dur (Şekil C.15). Kuzey duvarında, vaftiz kurnasının doğusunda niş boşluğu olduğu düşünülen tahrip edilen bir kısım vardır. Güney nefin doğusunda yer alan yan apsis mekân boyutları ve yükseklik özellikleri bakımından kuzeydeki yan apsis ile aynıdır (Şekil C.16). Apsiste yer alan nişler oldukça sade bir çerçeveye yerleştirilmiştir (Şekil E.10).

2.5.1.2. K-01 Naos (Adyan)

Kilisede apsislerin batısında kalan naos, kubbeyi destekleyen sütunlar ve apsisteki payeler ile doğu-batı doğrultusunda üç nefte ayrılmıştır. Naosun merkezindeki bölüm hariç kalan kısımların üst örtüsü tonozlardan oluşmaktadır. Haç kollarının tonozları naosun en yüksek kısımlarını oluşturmaktadır (Şekil E.4). Dış üst örtüsü farklı yönlerde düzenlenen beşik çatılardan ve deforme konik kubbe örtüsünden meydana gelmektedir.

2.5.1.2.1. K-01 Orta Nef

Üç nefli bir yapı olan naosun ortasında bulunan ve diğer neflere göre daha geniş boyutlara sahip olan bölüm K-01 Orta Nef olarak belirtilmiştir. Haçın doğu ve batı kolları ile merkezdeki kubbeli bölmeden meydana gelmektedir. 3.8 m genişliğinde, 12.25 m uzunluğa sahiptir. Yapıya giriş yapıldığında ilk ulaşılan kısım ise batı haç koludur ve yüksekliği 7.2 m'dir. Orta nefin batı ucunda kiliseye girişi sağlayan kemerli kapı bulunmaktadır (Şekil C.17). Kapının üzerinde içte 383 x 168

cm boyutlarında kemerli pencere açıklığı yer almaktadır (Şekil E.9). Dış kısımda ise pencere düz atkılıdır, boyutları 33 x 50 cm'dir ve demir doğrama kullanımı görülmektedir. Orta nef doğu ucunda ise ana apsis ile ilişkilidir. Ana apsisin batısında bulunan bölge haçın doğu kolunu meydana getirmektedir ve yüksekliği 7.2 m'dir. Kemerlerle üç bölgeye ayrılan orta nefin merkezindeki kısım hariç diğerleri tonozla örtülüdür. Haç kollarının birleşim noktası olan kısım naosun merkezidir ve kubbeye örtülüdür. Kubbenin içeriden en yüksek noktasının yüksekliği 10.45 m'dir. Kubbe kasnağı içte 3.6 m çapında dairesel, dışta 12 kenarlı çokgen planlıdır (Şekil C.18 ve Şekil E.3). Kubbe kasnağında 12 adet 10 x 50 cm boyutlarında kemerli pencere yer almaktadır. Kubbe 54 cm çapında dört taş sütun ile desteklenmiştir. Taş sütunları oluşturan parçaların bilezikle bağlandığı görülmektedir. Kot planı +3.70 dolaylarında değişim göstermekte, sütunların üzerinde 57 x 57 cm boyutlarında kare planlı kesme taştan yapılmış payeler bulunmaktadır (Şekil E.2). Payelerin köşelerinde 3 x 3 cm ölçülerinde girintiler mevcuttur. Payeler arası kemerlerle bağlanmış ve kubbeye geçiş pandantifler vasıtasıyla sağlanmıştır. Orta neften yan neflere geçiş her iki yönde üçer adet bulunan kemerli açıklıklarla mümkündür. Kubbenin altındaki kemer karınlarının ulaştığı en yüksek nokta +6.95 m kotundadır ve diğer kemerlerden daha yüksektir. Zemin nef boyunca apsisle doğru yükselmektedir. Orta nefte özgün döşemeye ait bir iz bulunamamıştır ve zemin tahrip olmuş durumdadır.

2.5.1.2.2. K-01 Kuzey Yan Nef

Naostaki orta nefin kuzeyinde bulunan kısım K-01 Kuzey Yan Nef olarak adlandırılmıştır (Şekil C.19). Mekânın boyutları 2.68 x 12. 25 m'dir. Kuzey yan nefin doğu ucunda ortadaki ana apsisle oranla daha küçük olan bir apsis yer almaktadır. Kuzey yan neften orta nefe geçiş, güneyinde yer alan üç kemerli açıklık ile sağlanmaktadır.

Nef duvarından 15cm x 54 cm çıkıntı yapan ve pencereler arasındaki duvarların ortasına yerleştirilen pilasterler ile güneydeki diğer taşıyıcılar arasına yerleştirilen kemerler nefi kendi içinde üç bölüme ayırır. Ortadaki bölüm kuzey haç koludur ve tonozun tepe noktası+ 7.30 metre kotundadır. Kuzey nef duvarında kemerli bir pencere açıklığı ve üstünde bir adet tepe penceresi mevcuttur. Tepe

penceresi 116 cm çapında dairesel formdadır. Dış kısımda eksen uzunlukları 25 cm olan ve kenarları yuvarlatılmış ha formunda olduğu görülmektedir. Kuzey ha kolunun batısında yer alan bölüm tonozla geçilmiştir ve en yüksek olduğu kısım +6.20 m kotundadır. Bu bölmenin ve kuzey ha kolunun kuzey nef duvarında yer alan pencereleri eş özelliktedir. 315 cm yüksekliğinde 146 cm genişliğinde iki adet kemerli pencere açıklığı her yönde daralarak ilerler. Duvarın dış kısmında dikdörtgen bir forma ulaşır ve ölçüleri 35 x 50 cm'ye düşmektedir. Bölmenin batı duvarında içte 332 x 110 cm dışta 50 x 12 cm ölçülerinde kemerli pencere açıklığı görünmektedir. Nefte yer alan diğer pencerelerle tipolojik olarak farkı duvarın dış kısmında da kemerli formda olması ve genişliğinin daha az olmasıdır.

Kuzeyde yer alan yan apsinin batısında bulunan ve tonozun tepe noktasında yüksekliği +6.30 m olan bölüm nefteki diğer bölmelerden farklı özellikler barındırmaktadır. Pencere açıklığının yüksekliği daha azdır ve kuzey nef duvarında vaftiz kurnası bulunmaktadır. Pencere lleri içte 216 x 148 cm, dışta 35 x 50 cm'dir. Vaftiz kurnası, 54 cm derinliğinde profilli kemerli bir niş içerisinde yer alır. Kemerli nişin yüksekliği 90 cm genişliği 54 cm'dir. Niş 150 x 117 cm boyutlarında dikdörtgen bir ereve içine yerleştirilmiştir. ereve +2.47 kotunda sonlanmaktadır ve st kısmı profilli bir korniş ile taçlandırılmıştır (şekil E.5). Kornişin alt kısmında ve nişin batısında parça kayıpları gözlenmektedir (şekil C.20). Zemin yapıdan kopan taşlarla ve toprakla kaplıdır.

2.5.1.2.3. K-01 Güney Yan Nef

Orta nefin güneyinde konumlanan kısım K-01 Güney Yan Nef olarak adlandırılmıştır (şekil C.21). Nefin genişliği 2.69 m ve uzunluğu da 12.25 m'dir. Güney nef duvarında yer alan pilasterler ile kuzeyde yer alan dikey taşıyıcılar arasında kemer kullanılmıştır. Bu kemerler nefi kendi içinde üç bölüme ayırmaktadır. Bu yönüyle kuzey nefle aynı özellikleri taşımaktadır. Ortadaki bölüm güney ha kolunu teşkil eder ve diğerlerine nazaran daha yüksektir. Güney ha kolu tonozla kaplanmıştır ve tonozun en yüksek seviyesi +7.29 kotunda görünmektedir. Güney ha kolu ile komşu bölümleri birbirinden ayıran kemerlerin kilit taşlarının içten yüksekliği +5.95 metredir. Güney nefin pencere düzeni kuzey nef ile aynıdır (şekil E.6). Vaftiz kurnasının karşısında martyriona geçiş yapılan kapı yer alır (şekil C.22).

Naosun güneybatı köşesinde bir miktar özgün döşeme kalıntısı bulunmaktadır. Kalıntılara göre döşemede dikdörtgen formlu kesme taşlar kullanılmıştır (Şekil C.23).

2.5.1.3. K-02 Martyrion

Kilisenin güneydoğusunda yer alan mekân K-02 Martyrion olarak isimlendirilmiştir. Kilise inşa edilirken bu yapı muhafaza edilmiş ve 1893'te ölen baş rahip Mıgırdiç burada gömülüdür (Thierry de Crussol, 2005, s. 58). Mekânın uzunluğu 4.82 m ve genişliği 3.15 m'dir. Tek nefli yapının üzeri tonozla örtülmüştür. Tonozun en yüksek olduğu seviye +3.72 kotundadır. Tonozun orta kısmında destek kemeri yer almaktadır. Destek kemerinin en yüksek olduğu nokta +3.56 kotunda yer almaktadır. Tonozdan 16 cm çıkıntı yapmaktadır ve genişliği ise 32 cm'dir (Şekil C.24). Nefin güney duvarında iki adet kemerli pencere açıklığı vardır. Ölçüleri iç kısımda 160 x 110 cm'dir. Doğudaki pencere dış kısımda 16 x 27 cm ölçülerindedir ve dikdörtgen formludur. Batıdaki pencerenin tahrip edilip kenarlarının yıkılmasından ötürü açıklığının ölçüleri daha büyüktür ve 82 x 46 cm olarak ölçülmüştür (Şekil C.25 ve Şekil E.8). Nefin batı ve doğusunda yer alan pencere tipleri diğerleriyle aynıdır ve yükseklik değerleri farklıdır. Batıdaki kemerli pencere açıklığı 240 x 110 cm ölçülerindedir. Dış kısımda pencerenin üst kısmı yıkılmıştır ve T şeklinde bir açıklık görülmektedir. Bu sebeple pencerenin üst kotu belirsizdir fakat genişliği 15 cm'dir (Şekil C.26). Doğuda yer alan pencere açıklığının yüksekliği 235 cm ve genişliği 110 cm olarak ölçülmüştür. Kemerli açıklık dış kısımda dikdörtgen bir form kazanmıştır ve ölçüleri 28 x 17 cm'dir. Avlu duvarından ve yapıdan yıkılan taşlarla açıklık kapanmıştır (Şekil C.27). Mekânın kilise ile ilişkisini sağlayan kapı alanın kuzeydoğusunda yer almaktadır (Şekil E.7). Kapı açıklığı ve çevresi, kilise beden duvarı ile martyrionun kemerli açıklığının birleşiminin görüldüğü kısımlardan birini oluşturmaktadır (Şekil C.28). Diğerisi ise martyrionun kuzeybatısında yer alan kemerli açıklıktır ve kilisenin beden duvarı ile kapanmıştır (Şekil C.29).

2.5.2. Cephe Özellikleri

Yapı farklı özelliklerdeki hacimlerin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Bunlar cephede farklı kademelenmelerin ve kütle hareketlerinin oluşmasını sağlamıştır. Cephede yer alan açıklıklar oldukça küçüktür. Bu sebeple cepheler büyük ölçüde masif görünümündedir. Kilise cephelerinin anlatımı yönlerine göre ayrı başlıklar altında anlatılmıştır.

2.5.2.1. Kubbe Kasnağı (Tamburu)

Kubbe tamburu içte dairesel dışta çokgen planlıdır. On iki kenardan meydana gelmektedir. Her bir kenarı ortalayan 10 x 50 cm ölçülerinde kemerli pencereler görülmektedir. Çatıya geçiş profilli bir korniş ile belirginleştirilmiştir. Çatı örtüsü konik formudur ve köşeleri oluklarla ayrılan düz levhalardan oluşmaktadır. Taş levhalar büyük bir kısımda yok olmuştur. Açığa çıkan dolgu kısımlarında kesit kayıpları görülmektedir. Bu durum örtüye deforme olmuş konik bir görünüm kazandırmaktadır. Çatı kornişleri sağlamdır. Kubbe bütün cephelerden görülmektedir ve her cephe kubbe ile +11.00 kotunda sonlanmaktadır. (Şekil C.30).

2.5.2.2. Güney Cephesi

Kilisenin güney cephesi kütle kurgusunun en zengin olduğu cephelerden biridir. Cephede güneyden kuzeye ve aşağıdan yukarıya doğru kademelenmeler olduğu görülmektedir. Kilise eğimli bir araziye inşa edildiğinden beden duvarlarının görünümü doğuya doğru azalmaktadır. Batı kısmı açıktayken apsis neredeyse tamamen toprağın içinde gömülü vaziyettedir. Cephenin dıştan genişliği 16.6 metredir. K-01 güney nef, K-01 apsis ve K-02 martyrion mekânlarının güney duvarları cepheyi meydana getirmektedir (Şekil C.31).

Cephede en önde bulunan kısım martyriondur. Martyrionun cephe genişliği 6.30 m'dir ve nefin güney duvarında yer alan dikdörtgen pencere açıklıkları görülmektedir. Batıda yer alan kenarları yıkılmış, üst kenarı +2.40 kotunda pencere açıklığı 84 x 50 cm boyutlarındadır. Doğudaki pencerenin ise üst kenarı +2.15 kotunda yer almaktadır ve 25 x 15 cm olarak ölçülmüştür. Mekân beşik çatı ile örtülüdür ve en yüksek kısmı +4.32 kotundadır. Çatı kaplaması olarak dörtgen taş plakalar kullanılmıştır. Çatının güney kısımlarında kesit kayıpları, kilise duvarı ile

çatının birleştiği kısımda ve beden duvarına bitişik otsu bitki kümelenmeleri saptanmıştır (Şekil C.32-33).

Cephede martyrionun gerisinde güney yan nefin beden duvarları, apsislerin çokgen formlu çıkıntıları ve kubbe görülmektedir. Güney yan nefin dıştan ölçüsü 13.8 m'dir. Üst kısmı düzleştirilmiş sivri kemerli haçvari söveler içerisinde dikdörtgen pencere açıklıkları bulunmaktadır. Batıda yer alan sövenin üst kenarı +4.75 kotundadır. 50 x 35 cm ölçülerinde dikdörtgen açıklıklı pencerenin ise üst kotu +4.0 kotunda yer almaktadır. Martyrion kütesinin güney beden duvarının bir bölümünü kapatması ve bitki toplulukları sebebiyle ortada yer alan pencerenin yarısı, en doğudaki pencerenin ise tamamı cephede gözükmemektedir. Güney haç kolu cephede nefin diğer bölümlerine göre yükseltilmiştir ve en yüksek olduğu noktada kotu +7.65'tir. Ayrıca çatı örtüsünün yönü cephedeki diğer bölümlerden farklı olsa da en yüksek oldukları noktalar aynı seviyededir. Çatı alınlığında dikdörtgen biçimli çerçevenin içine yerleştirilmiş, eksen ölçüleri 25 cm, kenarları yuvarlatılmış haç biçimli pencere açıklığı görülmektedir. Dikdörtgen çerçeve 50 x 52 cm ölçülerindedir ve üst sınırı +6.51 kotunda yer almaktadır. Güney yan apsis, ana apsisin önünde görülmektedir. Ana apsisin en dış noktası, yan apsisin en dış noktasından 68 cm daha doğuda yer almaktadır. Güney yan apsisin cephede dört kenarı görülmektedir. Kenar uzunlukları ortalama 1.15 m'dir. Cephe kubbe ile +11.00 kotunda sonlanmaktadır (Şekil E.11).

2.5.2.3. Kuzey Cephesi

Cephenin büyük kısmını kuzey yan nef duvarları oluşturmaktadır ve dıştan ölçüsü 15.79 m'dir. Cephe kuzeyden güneye ve aşağıdan yukarıya doğru kademelenmiştir. Cephe K-01 apsisler, K-01 kuzey yan nef ve kubbenin kuzey kısımlarından oluşmaktadır (Şekil E.12). Kiliseyi çevreleyen arazinin eğimi doğuya doğru artmaktadır. Bu sebeple apsisler neredeyse gömülüymken batı kısımlar açıktadır. Kuzey nef duvarının cephede genişliği 13.87 m'dir. Kuzey haç kolu hariç diğer kısımlarda duvar 5.75 m yükseldikten sonra 10 cm yüksekliğinde profilli çatı silmeleri kullanıldığı görülmektedir. Cephede kuzey nefi oluşturan bölümlere ait üç adet pencere açıklığı görülmektedir. Dikdörtgen açıklıklı pencereler 50 x 34 cm ölçülerindedir ve haçvari sivri kemerli söveler içinde yer aldıkları görülmektedir.

Pencerelerin üst sınırları en doğudan batıya doğru sırasıyla +4.11, +4.06 ve +4.02 seviyelerinde görülmektedir. Nef duvarına bitişik yapılan bir kaçak kazı -1.2 kotu seviyelerine kadar inmiştir ve yapının temelleri gözlenebilmektedir.

Kuzey haç kolu duvarı ise yükseltilerek ve çatı örtüsünde farklı yön kullanılarak cephede belirginleştirilmiştir. Haç kolunun cephede en yüksek olduğu seviye +7.60 kotudur. Üst sınırı +6.54 kotunda yer alan dikdörtgen çerçeve içerisinde eksen uzunlukları 25 cm olan uçları yuvarlatılmış haç biçimde pencere açıklığı yer almaktadır.

Yıkılan duvar ve çatı kısımlarına ait taşlar apsisin kuzeyinin büyük bir bölümünü kaplamaktadır. Kuzey yan apsisin sadece iki kenarı gözükmemektedir. Bu sebeple cephenin açıkta kalan kısmı güneye göre daha azdır. Cephe düzgün kesme taşlarla örülmüştür. Çatıda ve duvarlarda parça kayıpları olduğu görülmektedir. Beden duvarları yakınında, çatı örtüsünde ve derzlerde bitkilenmeler tespit edilmiştir. Cephede bölgesel olarak liken birikimleri ve çiçeklenme vardır (Şekil C.34).

2.5.2.4. Batı Cephesi

Cephenin büyük bir kısmı kilisenin batısında bulunan ağaç sebebiyle gözükmemektedir. Orta ve yan nefler, martyrion yapısının batı beden duvarları ile kubbe kasnağı cepheyi oluşturmaktadır (Şekil E.14). Kiliseye girişin sağlandığı batı cephesi bezemeler bakımından en zengin cephedir. Kilisenin genişliği bu cephede dıştan 16.10 m'dir. Naosu cephede 12.20 metre ve ise 3.90 metredir. Martyrionun batı cephesinde 15 x 30 ölçülerinde küçük bir pencere açıklığı tespit edilmiştir. Pencerenin üst kısmında parça kaybı bulunmaktadır. Giriş portalı kemerli ve zengin işlemelidir. Alınlık kısmında günümüze ulaşamayan bir kitabenin izi bellidir. Kapının üst kısmında da parça kayıpları görülmektedir. Cephelerde niş kullanımı sadece bu cephede bulunmaktadır. Portalin kuzey ve güney yönünde 1.25 metre uzaklıklarda iki adet kemerli niş görülmektedir. Kuzeydeki nişin yüksekliği 150 cm ve genişliği 85 cm'dir. Güneydeki niş ise 147 x 83 cm ölçülerindedir. Nişlerin planları eğriseldir ve en derin oldukları kısım sırasıyla duvardan 20 ve 22 cm içerde bulunmaktadır. Profilli bir korniş niş boşluklarının 35 cm dışından başlar ve taç kapının kemeri ile nişlerin kemerlerinin üzerinden ilerler. Kilisenin önündeki ağaç

cephenin büyük bir kısmını kaplamaktadır. Cephe düzgün kesme taşlarla yanaşık derzli örülmüştür. Cephede çok sayıda grafiti görülmektedir (Şekil C.35-36).

2.5.2.5. Doğu Cephesi

Kütle kurgusu bakımından kilisenin en hareketli cephelerinden biridir. Doğudan batıya doğru kademelenme görülmektedir. K-02 Martyrion, K-01 Apsisler, K-01 Naos mekânlarının ve kubbenin doğu kısımlarından meydana gelmektedir (Şekil E.13). Kilisenin eğimli bir arazide inşa edilmiş olması ile duvarlardan ve çatılardan kopan parçaların cepheyi kaplaması sebebiyle apsislerin büyük bir kısmı toprağa gömülü vaziyettedir. Ana apsisin cephede üç kenarı görülmektedir. Duvarlar +5.20 kotuna kadar uzanmaktadır. Yan apsis duvarları ise +4.66 kotuna kadar devam etmektedir. Apsislerde çatı silmesi kullanılmamıştır. Çatı kaplamalarında kullanılan dörtgen formlu taşlar 10 cm yüksekliğindedir ve birbirlerine geçmeli olarak inşa edilmişlerdir. Apsis kısımlarında çatı molozlarla ve toprakla kaplıdır. En yüksek kısım ana apsis üzerinde görülmektedir. Apsislerin doğu cephesi +6.30 kotunda sonlanmaktadır.

Martyrionun doğu cephesinin büyük kısmı toprak altındadır. Duvarları büyük oranda +3.80 kotuna kadar korunmuştur. Çatının en yüksek olduğu +4.35 kotuna kadar kalkan duvarının dış çeperi ve çatı örtüsünün bir kısmı yıkılmıştır.

Apsislerin arkasında naosun doğusunu meydana getiren bölümler görülmektedir. Doğu haç kolu, kuzey ve güney neflerin en doğusunda yer alan kısımlarla birlikte beşik çatı ile örtülüdür. +5.86 kotunda başlayan beşik çatı doğu haç kolu üzerinde en yüksek olduğu kısma ulaşmaktadır ve bu noktada kotu +7.60'dır. Doğu haç kolunun çatı alınlığında 57 x 53 cm boyutlarında dikdörtgen çerçeve içerisinde haç formlu bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Haçın eksen uzunluklarının eşit olduğu görülmekte olup ölçüsü 25 cm'dir. Haç uçlarının yuvarlatılmış olduğu göze çarpmaktadır (Şekil C.37).

2.5.3. Bezeme Özellikleri

2.5.3.1. Pilaster ve Niş Silmeleri

Tonozları ayıran kemerlerle aynı hizaya yerleşen batı, kuzey ve güney duvarlarında pilasterler yer almaktadır. Bunlara ek olarak yapının kuzeybatısı ve

güneybatısında köşelere vurgu yapan pilasterler göze çarpmaktadır (Şekil C.38-39). Süpürgelikler yapıda sadece pilasterleri çevreleyen kısımlarda görülmektedir. Profilli olarak düzenlenen silmeler 15 cm yüksekliğe sahiptir (Şekil C.41). Apsisteki payeler ile pilasterlerde +3.25 kotunda başlayan ve 35 cm yüksekliğe sahip profilli silmeli başlıklar kullanıldığı görülmektedir (Şekil C.40 ve Şekil C.42). Naosta farklı yüksekliklere sahip birçok kemer yer almaktadır. Bu kemerlerin üzeni seviyeleri silmelerle belirginleştirilmiştir. Bu silmeler ötekilere göre oldukça sade bir görünümde (Şekil C.43). Kilisenin kuzeydoğusunda yer alan vaftiz kurnası kemerli bir niş içerisinde yer almaktadır. Sağlam kalan kısımlarına göre niş 12 cm yüksekliğinde profilli bir silme ile çevrilmiştir. Niş en dış kısımda ise dikdörtgen bir çerçeve içerisinde yer almaktadır. Bu çerçevenin üst kısmında profillerle zenginleştirilmiş 10 cm yüksekliğinde korniş bulunmaktadır (Şekil C.44).

2.5.3.2. Sütun Başlıkları ve Kaideleri

Kilisede yer alan sütunların başlık kısımlarında süsleme kullanıldığı görülmektedir. Dairesel kesitli sütunların başlık düzenlemelerinin birbirleriyle eş özelliklere sahip olduğu saptanmıştır. 54 cm çaplı taş sütunlarda 37 cm yüksekliğinde dor tipi başlıklar kullanılmıştır. Başlıkların altında yer alan sütun gövdelerinde farklı seviyelerde metal bilezikler bulunmaktadır (Şekil C.45). Bütün sütun gövdelerinin altında kaide kullanılmıştır. Sütun gövdelerinden daha geniş olan kaideler doğudaki ve batıdaki sütunlarda farklılık oluşturmaktadır. Doğudaki sütunlar dairel bir kaide üzerinde yükselmektedir (Şekil C.46). Batıda yer alan sütunlar ise daha farklı düzenlenen kaidelere yerleştirilmiştir. Dairesel kaideler dörtgen planlı tabanlar üzerine yerleştirilmiştir. Kaide süslemesindeki en dış halkayı oluşturan şerit köşelerde sarmal motif oluşturmaktadır (Şekil C.47).

2.5.4. Yapım Tekniği ve Malzeme

Kilise, malzeme olarak kireç taşı kullanıldığı düşünülen yığma bir yapıdır. Ana taşıyıcıları taş kagir duvarlarıdır. Çift cidarlı inşa edilen beden duvarları 96-98 cm aralığında duvar kalınlıklarına sahiptirler. Duvarların dış çeperleri düzgün kesme taş kullanılarak yanaşık derzli inşa edilmiştir. Taş yükseklikleri 16-45 cm arasında değişim göstermektedir. İç çeperde ise farklı tiplerde taşların duvarların farklı

bölümlerinde kullanıldığı saptanmıştır. Kesme taşla başlayan duvarlar yaklaşık 70 cm yükseldikten sonra duvar örgüsünde kaba yonu taşlara geçilmiştir. Tonozlara yaklaştıkça moloz taş kullanımı gözlenmiştir. Taşların düzgün yüzeye sahip olmaması nedeniyle derz aralıkları değişiklik göstermektedir. Kilisede duvarlarında yer alan dairesel tepe pencereleri ile kemerli düzenlenen pencere açıklıkları dışa doğru şevli biçimde daralmaktadır.

Kilisenin kuzey ve güney nef duvarlarında ve batı beden duvarında, duvar yüzeyinden 15 x 54 ölçülerinde çıkıntı yapan plasterler bulunmaktadır. Kubbeyi destekleyen sütunlar, apsisteki payeler ve bu plasterler arasındaki açıklıklar kemerle geçilmiştir. Bu kemerler naosu farklı kısımlara ayırmaktadır. Demir gergi kullanılarak kemerlerin sağlamlaştırılması amaçlanmıştır. Metal gergiler yaklaşık +3.58 kotunda kullanılmıştır ve bazılarının yerinde olmadığı tespit edilmiştir.

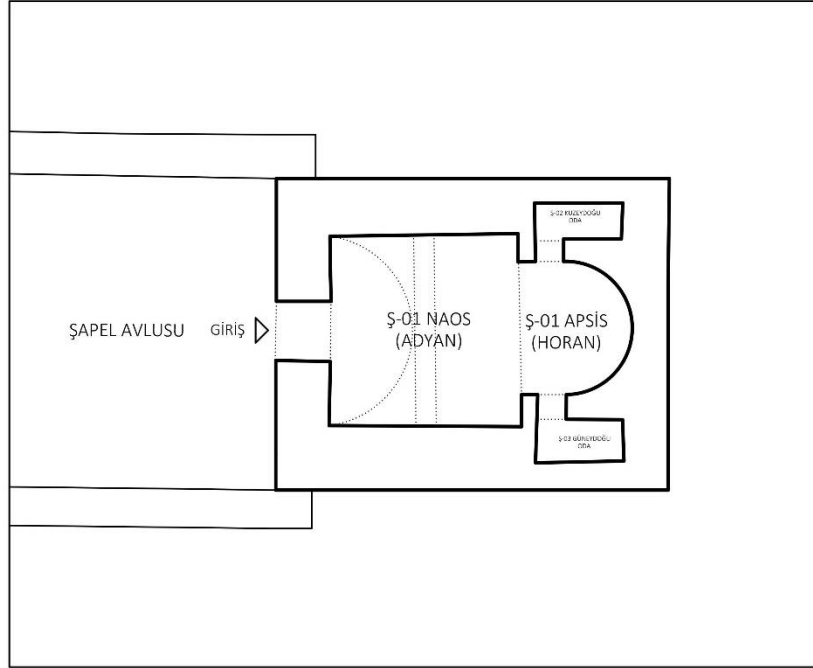
Apsislerde üst örtü olarak yarım kubbe kullanıldığı görülmektedir. Ana apsisteki kubbe yan apsisteki kubbelere göre daha geniş ve yüksektir. Apsiste yer alan kubbelerde moloz taş ve harç kullanıldığı gözlenmektedir. Nef kısımlarında ise naosun merkezi hariç, üst örtü olarak tonoz kullanılmıştır. Haç kollarının üzerindeki tonozların diğerlerine göre daha yüksektir ve kuzey ve güney haç kollarının tonozları farklı doğrultulu yapılmıştır. Bu sayede haç duvar hareketlerine yansımamış olsa da iç kısımdaki tonoz düzenlemeleri ile farkedilmesi sağlanmıştır. Naosun merkezindeki alanın dört köşesinde birer sütun yer almaktadır. Dairesel sütunların yarıçapı 27 cm'dir ve sütunu meydana getiren parçalar arasına bilezik konulmuştur. Sütunların kaidesi gövdelerinden geniş düzenlenmiştir. Bu sayede yükü daha geniş bir alanda zemine aktarabilmektedirler. Sütunların üst kısmını +3.70 dolaylarında başlayan kare kesitli payeler oluşturmaktadır. Orta nefte yer alan taş sütunlar kare bir alan meydana getirmektedirler. Merkezde yer alan bu kısmın üstü yarıçapı 1.8 m olan kubbe ile geçilmiştir. Kubbeye geçiş ögesi olarak pendentif seçilmiştir. Dört köşede yer alan pendentifler vasıtasıyla kubbenin oturduğu yuvarlak kasnağa ulaşılır. Kubbe ile konik örtü; tonozlar ile beşik çatı arasında moloz taş ve harç dolgu kullanıldığı görülmektedir. Duvarlarda ise farklı yonu seviyelerinde taşlar ve harç kullanıldığı tespit edilmiştir (Şekil E.27).

2.6. ŞAPEL

2.6.1. Plan ve İç Mekân Özellikleri

Şapel manastırın alt kot yerleşiminin güneyinde bulunan tepede yer almaktadır. Dıştan ölçüleri 5.60 x 7.10 m’dir. Dikdörtgen planlı yapı; apsis, tek nefli naos ve apsisin kuzey ve güney taraflarında bulunan iki odadan meydana gelmektedir. Orta aksta mekân boyutları 5,45 x 3,43 m’dir (Şekil 2.14).

Şapelin batısında içten 5.71 x 5.90 boyutlarında duvarla çevrili açık bir alan bulunmaktadır. Yıkılan veya taş yığınlarının altında kalan kısımlarda duvar izinin takibi mümkün değildir. Duvarlar büyük ölçüde korunamamıştır. Ortalama 60 cm’lik kısım ayakta. Alanın kuzeybatısında 2.40 m uzunluğunda batıya doğru eğilmiş haçkar bulunmaktadır (Şekil C.48 ve Şekil E.15).

Şekil 2. 14:Şapel mekân kodlarını gösteren anahtar plan

2.6.1.1. Ş-01 Apsis (Horan)

Naosun doğusunda konumlanan dairesel planlı mekân Ş-01 Apsis (Horan) olarak isimlendirilmiştir (Şekil E.16). En uzun olduğu orta aksta 2 m olarak ölçülen apsisin genişliği 2.4 m'dir. Mekânın en yüksek noktası tonoz üzerinde +4.02 kotunda bulunmaktadır. Apsisin üzerinde yer alan tonoz, naostaki tonoz hizasından 43 cm daha aşağıdadır. 1.20 m doğuya devam ettikten sonra üst örtü yarım kubbeye dönüşür (Şekil C.50 ve Şekil E.19).

Apsis kemerli bir pencere tarafından aydınlatılmaktadır (Şekil C.51). Alt kısmı tahrip edilen pencerenin iç kısımda genişliği yaklaşık 50 cm ve üst kotu +3.45 m'dir. Apsiste bulunan kapılar aracılığıyla Ş-02 ve Ş-03 isimli mekânlara ulaşılır.

Apsis kısmında Ş-02 adlı mekânla ortak iç duvarı yamuk açıklıktan üst örtüye kadar ciddi şekilde yıkılmıştır. Apsisin doğu duvarında orta kısımlarda +1.17 kotuna ulaşan yıkık kısımlar mevcuttur (Şekil E.21). Döşemesi yok olan mekânın zemini taş ve toprak kaplıdır. Apsiste yapılan kaçak kazılar neticesinde yapının temelleri gözlenebilmektedir. Duvarlar, tonoz ve yarım kubbe düzgün kesme taş kullanılarak örülmüştür. Duvarlar ve üst örtünün büyük kısmında sıva kalıntıları bulunmaktadır (Şekil C.49).

2.6.1.2. Ş-01 Naos (Adyan)

Ş-01 apsis, Ş-02 ve Ş-03 kodlu mekânların batısında yer alan bölüm Ş-01 naos olarak adlandırılmıştır. Planı kareye yakın bir mononef olan naosun ölçüleri 3.45 x 3.37 m'dir ve alanı yaklaşık 11.7 m²'dir (Şekil C.52 ve Şekil E.17).

Yapılan kaçak kazılar sebebiyle oldukça tahrip olan zeminde, çukur ve tepelik alanlar meydana gelmiştir. Bu sebeple naosun zemin seviyesi yer yer farklılaşmıştır. Özgün döşeme olduğu düşünülen bir kısım naosun güneybatı köşesinde bulunmaktadır. ± 0.0 kotu bu noktada tanımlanmıştır.

Naos açıklığı beşik tonozla geçilmiştir ve orta kısımda destek kemeri bulunmaktadır (Şekil E.18). Düzgün kesme taşlarla inşa edilen tonozun yüksekliği 4.45 m'dir. Genişliği 37 cm olan destek kemeri tonozdan 8 cm çıkıntı yapmaktadır (Şekil C.53). Destek kemeri, kuzey nef duvarında konsol bir başlığa oturmuştur ve güney nef duvarında o kısmın yıkılmasından ötürü bağlantı görülememektedir.

Kuzey nef duvarında +1.25 kotuna ulaşan kesit kayıpları görülmektedir (Şekil C.54 ve Şekil E.19).

Güney nef duvarının doğusunda, çeperin yıkıldığı kısımlarda bir arkosolyum kalıntısı görülmektedir (Şekil C.55 ve Şekil E.20). Arkosolyumun boyutları dikkate alındığında muhtemelen Tavit'in rölikleri için yapılmıştır (Thierry de Crussol, 2005, s. 54).

Naosa giriş batı duvarında yer alan düz atkılı kapı vasıtasıyla sağlanmaktadır (Şekil E.22). Kapı açıklığı muhdes demir parmaklıklı doğrama ile kapatılmıştır (Şekil C.56). Kapının eni 1,08 m, boyu ise 1,67 m'dir. Kapı açıklığının üzerinde +2.98 kotunda başlayan kemerli bir pencere yer almaktadır. Pencere +3.73 kotunda sonlanmaktadır ve genişliği 25cm'dir (Şekil C.57).

Mekânın zemini yapıdan yıkılan taşlar ve toprakla kaplıdır. Düzgün kesme taş kullanılan duvarlar ve tonozda sıva kalıntılarını görmek mümkündür.

2.6.1.3. Ş-02 Kuzeydoğu Oda

Apsisin kuzeyinde ve naosun doğusunda konumlanan mekân Ş-02 kuzeydoğu oda olarak isimlendirilmiştir. Dikdörtgen planlı odanın alanı yaklaşık 1.04 m²'dir. Eni 66 cm ve boyu 1.57 m'dir. Zemin kotu +0.52 olan mekân tonozla örtülüdür. Tonoz yüksekliği 2.52 m'dir. Odaya apsisin kuzeyinde bulunan dar ve alçak bir kapı açıklığından ulaşılmaktadır. +1.60 kotunda biten kapı açıklığının genişliği 52 cm'dir. 12 cm yüksekliğinde yekpare taş lentoyla geçilmiştir. Lentonun üzerinde, alt kenarı 49 cm, üst kenarı 37 cm, yüksekliği 28 cm olan yamuk bir açıklık bulunmaktadır (Şekil C.58).

Doğu duvarında, yüksekliği 52 cm, genişliği 26 cm olan kemerli bir pencere bulunmaktadır. Kemerli pencere açıklığı dış cephede çapı 17 cm'lik dairesel forma dönüşmektedir. Bu pencere tipi manastırda tespit edilebilen tek örneğe sahiptir (Şekil C. 59).

Tavan ve duvarlar düzgün kesme taştan örülmüştür. Duvar ve tonozlarda malzeme kayıpları bulunmakla birlikte yer yer sıva kalıntıları görünmektedir. Zemin tahrip olmuştur.

2.6.1.4. Ş-02 Güneydoğu Oda

Apsisin güneyinde ve naosun doğusunda yer alan mekân Ş-03 güneydoğu oda olarak adlandırılmıştır. Eni 76 cm, boyu 1.57 m olan oda dikdörtgen formludur. Mekânın alanı yaklaşık 1.19 m²'dir. Zemin seviyesi mekân içinde değişiklik gösterir. Beşik tonozla geçilen odanın yüksekliği 2.63 m'dir. Mekâna erişim apsisin güneyinde yer alan dikdörtgen kapı açıklığı vasıtasıyla yapılır. Kapı açıklığının genişliği 51 cm'dir. Üst kotu +1.62 olan kapının üzerinde 14 cm yüksekliğe sahip taş lento görülmektedir. Lentonun üstünde trapezoidal açıklık yer almaktadır. Yüksekliği 29 cm olarak ölçülen açıklığın alt kenarı 49 cm, üst kenarı ise 36 cm'dir (Şekil C.60). Doğu duvarında kemerli pencere bulunmaktadır. Pencerenin genişliği 26 cm, yüksekliği 52 cm'dir (Şekil C.61). Duvarlar ve tavanda düzgün kesme taş kullanılmıştır ve bazı kısımlarda sıva kalıntısı bulunmaktadır. Zemin taş ve toprak kaplı olup tahrip edilmiştir.

2.6.2. Cephe Özellikleri

Şapelin cepheleri oldukça masif görünümündedir. Kesit kayıpları cepheye oranla çok büyüktür.

2.6.2.1. Güney Cephesi

Güney cephesinde açıklık bulunmamaktadır ve bezeme bakımından en masif cephesidir (Şekil C.62). Dıştan ölçüsü 7.1 m'dir. Ş-01 ve Ş-03 kodlu mekânların sağır duvarları cepheyi oluşturur. Cephe düzgün kesme taştan inşa edilmiştir. Duvardan beşik çatıya geçişte 25 cm yüksekliğinde profilli silmeler olduğu görülür.

Özellikle cephenin doğu ve batı kısımlarında kesit kaybı ve silmelerde parça kayıpları tespit edilmiştir. Taşlarda yüzey kaybının en çok bu cephede olduğu tespit edilmiştir. Beşik çatının kaplamaları tamamen kaybolmuştur. Üst örtünün açığa çıkan moloz dolgu kısımları ile cephe sonlanmaktadır. Cephede 1 m'ye kadar toprak içinde kalan yerler mevcuttur. Derz aralarında bitkilenmeler görülmektedir (Şekil E.23).

2.6.2.2. Kuzey Cephesi

Genişliği 7.10 m olan cephe, masif olmasına karşın mimari plastik öğeler bakımından zengindir. Ş-01 naos ve Ş-02 kuzeydoğu odalarının sağır kuzey duvarları cepheyi meydana getirir (Şekil C.63). Şapelin batısında bulunan açık alanı

çevreleyen duvar +0.66 kot seviyesinde cephenin batı kenarından 78 cm doğudan başlayarak ilerler. Cephenin ortasından doğuya doğru olan bölgede +1 kotu dolaylarında alçak kabartma bir figür göze çarpmaktadır. Aynı seviyelerde cephenin en batısında bitkilerin arkasında iki adet rozet bulunduğu not edilmiştir. Düzgün kesme taş duvar üzerinde +3.58 kotunda 22 cm yüksekliğinde profilli çatı silmesi yer alır. Silme hattı cephenin doğu kısmında parça kayıpları sebebiyle kesintiye uğramaktadır. Beşik çatının kaplamaları kaybolmuştur ve parça kayıpları çatı silüetinde değişimlere sebep olmuştur. +5.39 kotunda üst örtünün moloz ve harç dolgu kısımlarıyla cephe sonlanmaktadır (Şekil E.24). Biyolojik birikimin en fazla bu cephede olduğu görülmektedir. Cephenin batısında duvara yapışık ve büyük bir kısmını kaplayan otsu bitki topluluğu yer almaktadır. Çatı seviyesine yakın kısımlarda daha fazla olmakla beraber liken birikimleri cephe boyunca tespit edilmiştir. Duvarda ve çatıda kesit kayıpları, silmelerde parça kayıpları, figürlerde ise yüzey kayıpları bulunmaktadır.

2.6.2.3. Doğu Cephesi

Dıştan 5.60 m genişliğinde olan cephe diğerlerine göre daha fazla sayıda pencere açıklığına sahiptir. Apsis ve odaların doğu duvarlarından meydana gelmektedir. Apsis penceresinin her iki yanında daha düşük kotlarda Ş-02 ve Ş-03'ün pencereleri gözükmektedir (Şekil C.66). Dikdörtgen bir söve içerisinde yer alan kemerli apsis penceresinin üzerinde altı köşeli yıldız işlenmiş bir madalyon görülmektedir (Şekil C.67). Kuzeyinde bir rozet yer alan cephenin güneyinde ise insan ve hayvan figürlerinin bulunduğu bir bezeme görülmektedir (Şekil E.16).

Parça kayıplarının genel cepheye oranla en yüksek olduğu kısım doğu cephesidir. Kopan parçalar cephenin güneyinde +1.34 seviyelerinde taş ve toprak yığınlarından oluşan bir tepelik alan meydana getirmişlerdir (Şekil E.25).

2.6.2.4. Batı Cephesi

Yapıya girişin bulunduğu cephe Ş-01 Naos (Adyan) adlı mekânın batı duvarından oluşur. Cephe genişliği 5.60 m'dir. Şapele giriş kemerli bir portal içindeki dikdörtgen açıklıklı kapıyla sağlanır (Şekil C.64). Kapı demonte demir parmaklıklı doğramalar ile kapatılmıştır. Yekpare taştan oluşan kemer örgü

motifleriyle süslenmiştir ve tepe noktasında aslan başı figür yer almaktadır (Thierry de Crussol, 2005, s. 54). Kemer alınlığında onsiyal harflerin kullanıldığı bir yazıt görülmektedir. Yazıtta “Ey Aziz Davit’in hacıları...” ifadesi bulunmaktadır (Thierry de Crussol, 2005, s. 55), (Şekil C.65). Kapının her iki yanında kuzey ve güney yönlerinde zeminden başlayarak yazıt hizasına dek devam eden örgü motifler bulunmaktadır. Kapının güneyinde ve cephenin kuzeyinde haç motifleri görülmektedir. Naosa açılan pencereyi çevreleyen söveden çok az bir kısım geriye kalmıştır.

Cephenin güneyinde orta kısımlarında ve çatıdan başlayarak kemerli portale kadar inen bölgede büyük bir yıkım söz konusudur. Çatı silmelerini oluşturan parçalar en kuzeydeki hariç yok olmuştur (Şekil E.26).

2.6.3. Bezeme Özellikleri

Surp Tavit Şapeli, mekân boyutları manastır kompleksindeki diğer yapılara kıyasla daha küçük olmasına karşın mimari plastik çeşitliliği açısından en zengin örnekleri barındırmaktadır. Tespit edilen süslemelerde taş kullanılarak oluşturulmuştur. Şapelin cephelerinde gözlemlenen bezemeler kullanılan desenlere göre farklı başlıklar altında gruplanarak anlatılmıştır.

2.6.3.1. Figürlü Bezemeler

Şapel yapısında taş işçiliğinin en muntazam örneklerinden biri kuzey cephesinde yer alan alçak kabartmadır. Düzgün kesme taş duvarda 68 cm genişliğinde 45 cm yüksekliğinde taşın üzerine işlenmiştir. Bir palmye ağacının altında, kolları yukarıda kısa bir elbise, palto giyen belki de kapüşon giyen iki figür yer almaktadır. Mutlak bir argüman olmasa da bir tür pelerin giymiş olmaları Âdem ve Havva’nın günahının görüntüsünün işlendiği sahneyi ihtimal dışı bırakmaktadır. Sahneye dair en olası hipotez palmye ağaçlarının bakımıyla ilgilenen iki sembolik karakter hakkında olmasıdır (Thierry de Crussol, 2005, s. 55). Yüzeyin alçak olması, dış etkenler tarafından gerçekleşen bozulmalardan etkilenme seviyesini artırmıştır. Bezeme yüzeyinde biyolojik birikim görülmektedir. Biyolojik birikim ve erozyon sonucu hat kaybı figürlü bezemede gözlenen bozulmalardır (Şekil C.68). Bir diğer figürlü bezeme doğu cephesinin güneyinde yer almaktadır. Bu bezeme kabartmalı

değildir sahne taş yüzeyi ile aynı seviyededir. At üzerinde bir figür önlerinde ise başka bir figürün olduğu bir sahne resmedilmiştir. Figürün oyulduğu taşın üst kısmında meydana gelen bozulmalar sonucu sahne net anlaşılamamaktadır (Şekil C.69).

2.6.3.2. Bitkisel Bezemeler

Bitkisel bezemeler Surp Tavit Şapeli'nin bezeme kompozisyonunda önemli bir kısmı teşkil etmektedir. Kuzey ve doğu cephesinde yer alan rozetlerde karşımıza çıkmaktadır. Doğu cephesinin kuzeyinde merkezi +1.08 kotunda yer alan 20 cm çapında bir rozet bulunmaktadır. İç kısımda 9, dış kısımda 16 adet olmak üzere çift sıra taç yapraklı rozet alçak kabartma tekniği kullanılarak oyulmuştur (Şekil C.70). Kuzey cephesinin batısında da iki adet rozet tespit edilmiştir. Üst üste yerleştirilen rozetlerden alttakinin özellikleri doğu cephesindeki rozetle benzerdir. Rozetin kabartmaları likenlerle dolmuştur. Dış koşullar sebebiyle hatlarında oluşan kayıp doğudaki rozete kıyasla daha fazla olduğu görülmektedir. Üstteki rozetin yarım kalmış olması muhtemeldir (Şekil C.71).

2.6.3.3. Geometrik ve Haç Desenli Bezemeler

Figürlü ve bitkisel bezemeler gibi geometrik bezemeler de şapeldeki süslemeler arasında önemlidir. Kullanımı batı cephesinde ağırlık kazanmıştır ve doğu cephesinde de tespit edilen örneği mevcuttur. Batı cephesinde portalin kemer alnını süsleyen iç içe geçen ve tekrarlayan örgü motifleri mevcuttur. Giriş kapısının her iki yanında 3 cm kalınlık verilen altıgen şeklinde dikey hizada tekrarlayan geometrik bezemeler bulunmaktadır (Şekil C.72). Giriş kapısının güneyinde ve batı cephesinin kuzeyinde farklı geometrilere yorumlanmış tekil ya da üçlü dörtlü gruplanarak oluşturulan haç kompozisyonları görülmektedir (Şekil C.73). Naos penceresinden geriye kalan söve parçasında ise dairesel motiflerin ağırlıkta olduğu bir kompozisyon göze çarpmaktadır. Doğu cephesinde ise kemerli apsis penceresinin üzerinde altı köşeli yıldızın yer aldığı 19 cm çapında madalyon bulunmaktadır (Şekil C.74).

2.6.4. Yapım Tekniği ve Malzeme

Şapel yığma taş bir yapıdır. Ana taşıyıcıları yapının beden duvarlarıdır. Beden duvarlarının kalınlıkları yapıda farklılık göstermektedir. Girişin olduğu batı

cephesinde duvar kalınlığı 98 cm olarak ölçülmüştür. Kuzey duvarının kalınlığı naos kısmında 102 cm, Ş-02 mekânında ise 43 cm'dir. Nefin güney duvarı 116 cm ve Ş-03 mekânın güney duvarı ise 50 cm kalınlıklarındadır. Doğu duvarında apsis kütsesi dışarıya taşma yapmadığı için dairesel plan hattında duvar kalınlıkları değışiklik göstermektedir. Apsisin orta aksında doğu duvarın kalınlığı 64 cm'dir. Ş-02 ve Ş-03 mekânlarının ise doğu duvar kalınlıkları sırasıyla 84 ve 81 cm'dir. Duvarlar ve çatıda yıkılan kısımlar ile iç kısımda sökülen sıvalar neticesinde yapım tekniğı net bir şekilde gözlenebilmiştir. Duvarlar çift cidarlı inşa edilmiştir. Yapının cepheleri ve iç kısmı düzgün kesme taşlarla yanaşık derzli örülmüştür. Cephede kullanılan düzgün kesme taşların yüksekliğı 5 ve 57 cm arasında değışim göstermektedir. Düzgün kesme taşlarla örülen duvar çeperleri arasında dolgu katmanı bulunmaktadır. Duvar dolguları moloz taş ve harç kullanılarak yapılmıştır. Naosun ve odaların üzeri düzgün kesme taştan yapılmış tonozlarla, apsis ise yarım kubbe ile örtölüdür. Beşik çatı örtüye tonozlardan ve kubbeden geçişte moloz dolgu kullanılmıştır (Şekil E.28-30). Şapelin batısında bulunan açık alanı çevreleyen duvarların kalınlığı kuzey ve güneyde sırasıyla 76 cm ve 69 cm'dir. Batıda ise 96 cm olarak ölçülmüştür. Avlu duvarlarında toprak bileşenli harç kullanılan moloz taş örgü kullanılmıştır.

2.7. MANASTIRDA YER ALAN HAÇKARLAR

2.7.1. Haçkarların Tanımı ve İşlevi

4. yy' dan beri Ermeniler taşlara haç oymaktadır ancak 9. yüzyıl civarında haçkar olarak bilinen anıt geleneğı ortaya çıkmıştır (Seppälä, 2021, s. 189). Haçkarlar kelimenin tam anlamıyla haç taşları olarak çevrilebilir. Oyma haç motifleriyle süslenen taş levhalar olup bazen insan boyunu aşabilmektedirler (Maranci, 2018, s. 90). Açık havada dikilmiş dikey bir taş stel olarak batı düz yüzeyi üzerinde merkezi bir haça eşlik eden bitkisel, geometrik, bazen hayvan ve insan figürleri barındıran kompozisyonlarla işlenmiştir (Petrosyan, 2022, s. 57). Orta çağ ve erken modern dönemlere ait on binlerce örnek günümüze ulaşmış olup tarihi Ermeni bölgelerinde görölmektedir. Haçkarlar, UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'ne 2010 yılında eklenmiştir (Maranci, 2018, s. 90).

Haçkarlar, Ermeni kimliğinin en karakteristik özelliklerinden biri olan Ermeni kültürünün özgün gelişiminin sonucunda oluşmuştur. Ermeni inananlar için

muhteşem heykelsi kompozisyonları, haçın kefarete sembolizmi, ilhamını taşın alan sonsuzluk hissiyle en değerli ve ulaşılabilir kutsal nesnedir (Petrosyan, 2022, s. 57). Genellikle yaşayan veya ölen bir kişinin manevi kurtuluşu amacıyla dikilmişlerdir. Birçoğu yapım tarihi ve bağışçının kimliğine ilişkin yazıtlara sahiptir. Askeri zaferler, kutsal veya tarihi öneme sahip yerleri anmak, bir kilisenin inşası veya onarımı, kötülüğe karşı korunmak gibi amaçlar da dikim sebeplerindendir (Maranci, 2018, s. 90). Dikimi arkasındaki sebep ne olursa olsun haçkarların işlevi hem manevi hem de kutsaldır. Her haçkar kutsamalarını sunan bir dua yeri olarak hizmet eder. İlahi varlığı tek bir noktada yoğunlaştıran açık tapınakları oluşturmaktadırlar (Seppälä, 2021, s. 190).

12. ile 14. yüzyıl arasında haçkar üretimi artmıştır. Manastır, cenaze şapelleri, mezarlıklar ve özel bir amaç için inşa edilmiş küçük ibadet yerleri dahil olmak üzere çeşitli yerlerde kullanımları görülmektedir (Maranci, 2018, s. 90). Yükseklik bakımından daha uzun hale gelen haçkarlar genellikle kemerli değil düz bir kornişle taçlandırılmışlardır. Dekoratif temalar ve kompozisyonlar da bu dönemde gelişim göstermiştir. Figüratif imgeler ortaya çıkmış, görsel desenlerde çeşitlilik oluşmuş ve daha karmaşık hale gelmiştir (Maranci, 2018, s. 90).

2.7.2. Manastırda Bulunan Haçkarlar

Abrank Surp Tavit Manastırı içerisinde günümüze kadar ulaşmış tespit edilen dört adet haçkar yer almaktadır. Bunların üçü şapelin 80 m kadar kuzeydoğusunda üçlü bir grup halinde bulunmaktadır (Şekil C.77-79 ve Şekil D.18). Diğerisi ise şapelin avlusunun kuzeybatı köşesinde yer almaktadır. Üçlü grup halinde bulunan haçkarların doğal kayadan oluşan bir platform üzerinde yükseldikleri görülmektedir. Ortadaki haçkarın önünde kayaya oyulmuş basamaklar yer almaktadır. Bu haçkarların kutsal varedetlerin mezarları üzerine dikildikleri söylenmektedir (Thierry de Crussol, 2005, s. 58).

Üçlü grup olarak bulunan haçkarların genel kompozisyonu benzerlik göstermektedir. Yaşam ağacı formunda haç tasviri kullanılmıştır (Bruchhaus, 2010, s. 235). Haçkarlardaki motifler Hristiyan yaşam ağacı düşüncesine dayanmaktadır. Bu gelenekte dünyevi ve göksel yaşam arasında haç bir araçtır. Yaşam ağacı

geleneği Ermeni haç taşlarında görülen motiflerde karakteristik bir unsurdur (Van Loo, 1991, s. 313-314).

Ortadaki haçkar 4.45 m boyunda 0.92 m genişliğindedir. Derinliği aşağıdan yukarıya gittikçe azalmaktadır. Yan ve üst kenarı birbirlerine geçen şeritlerin oluşturduğu motifle çerçevelenmiştir. Alt kısmında üç adet kemerli dekoratif nişler içine yerleştirilen dikdörtgen bir kaide üzerinde yükselen haçlar görülmektedir. Bu motiflerin üzerinde kitabe başlamadan bir şerit yer almaktadır. Kitabe iki sütun biçiminde düzenlenmiştir. Kitabenin üst kısmında çerçevelerden farklı bir desenin kullanıldığı örgü motiflerle bir katman oluşturulmuştur. Belli bir seviyeden sonra kenarlardan merkeze doğru basamaklı bir şekilde yükselmektedir. Üzerinde bir madalyon görülmektedir. Madalyonun her iki yanında dikdörtgen çerçeveler içerisinde geçmeli motif üzerinde yükselen haçlar bulunmaktadır. Haç zengin süslemelere sahiptir ve üç parçalı bir kemerle taçlandırılmıştır. Kemerin üstünde dikdörtgen bir çerçeve yer almaktadır. Bu kemerle çerçeve arasındaki boşluklarda köşe kısımlarında iki adet rozet kullanılmıştır. Dikdörtgen çerçeve şeritlerle ayrılmış ve üç bölmelidir.

Haçkarda kullanılan madalyon dünyayı simgelemektedir. Zengin süslemeli haç palmetlerden çıkmaktadır. Bu haçın yaşam ağacı karakterine bir göndermedir ve muhtemelen cennetin dört nehrine de işaret etmektedir. Haçın uçlarında meyveler ve yapraklar yer almaktadır. Üç parçalı dikdörtgen çerçevenin ortasında kutsayan İsa figürü yer almaktadır (Bruchhaus, 2010, s. 235).

Haçkarda yer alan kitabenin çevirisi aşağıda verilmiştir (Thierry de Crussol, 2005, s. 58), (Şekil C.80).

“Ey Kutsal İşaret, herkes tarafından kutsanmış, mucizelerinizin görkemiyle donanmış, çok parlak ve muzaffer, yenilmez kılıç, düşmana karşı asla körelmeyen kılıç, bu dünyadaki görünür yaratıklar kadar gökte yıldızlar arasında yayılan maddi olmayan varlıklar tarafından da aranan kale. Sen bize bilinmeyen tanrısallığını bildirdin. Söz, diktiğin stelin üstündeki bu haçtır. Sana yalvarıyorum, Rab İsa Mesih, oğullarına, takipçilerine ve insanlara karşı tükenmez sevgini göster. Beni, kutsal görünümünle yücelmeye ve ışıqla dolup evrenin uçlarında azizler, melekler ve havarilerle birlikte kalanların yanına yükselmeye layık kıl... Tanrım, merhamet et. Yıl 643 (1194). Bu işaret Nasretin ve onun iki meşru oğlunun saltanatı sırasında

keşif Yohanes tarafından ilahi güçle dikildi. Tanrı onlara her an yardım etsin ve Yohanes ile Nasretin'i faziletlerine göre ansın.”

Güneydeki haçkar diğerlerinden daha büyüktür. Uzunluğu 4.65 m, genişliği ise 1 metredir. Genel kompozisyon olarak ortadaki haçkarla benzerlik gösterse de bazı farklılıklar barındırmaktadır. Haçkarın çerçevesinde üç farklı motif kullanıldığı görülmektedir. Kitabenin üzerinde kemerli nişler içerisinde haçlar bulunmaktadır fakat bunlar neredeyse yok olmuştur. Haçın üst kısmında konumlanan kemerin yanlarında haç motifli madalyonlar kullanılmıştır. Bunların üstünde kemerli nişler içerisinde bezemeler bulunmaktadır. Kenardakilerde haç motifleri görülmektedir. Ortada bulunan figür liken birikiminden ötürü tespit edilememiştir. Haçkar, tepe kısmında çıkıntı yapan kornişle sonlanmaktadır.

Haçkarda yer alan kitabenin çevirisi şöyledir (Thierry de Crussol, 2005, s. 59), (Şekil C.81):

“Bu herkes tarafından kutsanmış olan İsa Mesih'in kutsal İşareti, kurtarıcı, can verici, mucizevi yaşayan ağaç, onu seven ve O'nda sığınak bulanların Tanrı'ya olan sarsılmaz güvenlerinin işaretidir. Çünkü o, düşmüş ve günaha batmış insanlığımızı destekleyen paladyum ve rehber olarak oradadır. O, düşmana karşı yenilmez bir silah, Tanrı'nın Oğlu'nun kanıyla bilenmiş ve asla körelmeyen bir kılıçtır. O, dünyanın tüm günahlarını taşıyan, kurban edilmemiş ve ölümsüz Tanrı'nın Kuzusu'nun suretidir. O, Mesih'in tüm sadıklarının yücelttiği ve kâfirlerin utançla örtülü ordularını yenen İkinci Geliş'in öncüsü rehberidir. (Ben mi?), Elc'ixat'un oğlu Ter Sahak, Adem'in soyundan, binlerce yeteneğin borçlusu, bu yaşam haçını, Mesih'e doğru yol göstericiyi kaldırdım...Rahip Hayrapet ve meşru kardeşlerim Karapet ve Yulianos, kız kardeşim Panker ve amcam.”

Haçkarın güney dar yüzeyinde Arap harfleriyle yazılmış ancak okunması zor olan bir yazıt bulunmaktadır (Şekil C.82). Bu yazıt 1275 yılında Sultan III. Keyhüsrev döneminde yapılan bir inşa faaliyeti ile alakalıdır (Thierry de Crussol, 2005, s. 59). Haçkarın üzerinde artık tanımlanamayan bir yıla ait izler bulunmaktadır. Erivan'daki Matenadaran yazı bilimcileri kullanılan yazı karakterlerini 12. ve 13. yüzyıla tarihleme yapmışlardır (Bruchhaus, 2010, s. 235).

Kuzeydeki haç üçlü grup içinde en kısa olandır ve boyu yaklaşık 2 metredir. Genişliği 0.95 m olan haçkar arka yüzeyi üzerine devrilmiştir. Kuzeydoğu köşesi

tamamen toprak altındadır. Genel düzenlemesi ve motifler diğer iki büyük haçkara benzemektedir fakat bu haçkarın ön yüzünde yazıt bulunmamaktadır (Şekil C.83).

Tespit edilen bir diğer haçkar şapelin avlusunun dışında kuzeydoğu köşesinde görülmektedir. Manastır kompleksinde yer alan diğerlerinin aksine bir yapının kurgusuna dahil edilen tek haçkardır. Süsleme ve işçilik olarak diğerlerinden daha zayıf ve farklı olduğu görülmektedir. Haçkar dikdörtgen formudur ve batı yönüne doğru eğildiği görülmektedir. Diğerleri gibi merkezinde büyük ve detaylı bir haç motifi görülmektedir. Haçın kolları iç içe geçmiş desenlerle süslüdür. Çerçeve detayında ise kıvrımlı desenler kullanılmıştır. Ön yüzeyindeki yıpranmış yazıta göre haç taşı Krikor adlı bir adamın mezar taşıdır (Bruchhaus, 2010, s. 234). İki sütunlu düzenlenen yazıt alanının altında iki adet tavus kuşu motifi görülmektedir (Şekil C. 84-88).

Taşta yer alan tavus kuşu tasvirleri ölümsüzlüğü simgelemektedir ayrıca yaşam ağacı kavramına işaret etmektedir. Yapının mezar şapeli olan işlevi bu tasvirle örtüşmekte ve ölüm ile diriliş kavramlarıyla doğrudan ilişkilidir. Bu haçkarın üst ve alt kısmı arasındaki ilişki yine dünyevi ve göksel yaşam arasındaki bağlantılıdır. Bu anlatım cennet kavramı ile yakından bağlantılıdır (Van Loo, 1991, s. 314-315).

Yazıtın çevirisi ise şu şekildedir (Thierry de Crussol, 2005, s. 59-60):

“Bu stelin dikilmesi hatırası kutsanmış Baron Lianos’un genç kardeşinin anısına yüce Tanrı’nın iradesiyle gerçekleşmiştir. Bu mezarda yatan ben mahkemeye şu duayı ediyorum: Diriliş ve yaşamın gerçekleşeceği Parusia’nın korkunç gününde Tanrı’nın huzuruna çıktığımda günahlarımın kayıtları silinsin. Yıl 640 (1191).”

2.8. YAPILARDA TESPİT EDİLEN BOZULMALAR

Manastır cemaatini çok uzun zaman önce kaybetmiştir. Zor bir coğrafyada ve yerleşim yerinin dışında olması sebebiyle yeni bir işlevde kullanılmamış ve atıl vaziyettedir. Uzun bir dönem bakımsız kalan yapıda birçok problem tespit edilmiştir. Gözlemlenen bozulmalar yapısal, malzeme kaynaklı, insan kaynaklı ve yapı çevresindekiler olarak gruplandırılmıştır.

2.8.1.1. Kilisede Tespit Edilen Yapısal Bozulmalar

Kilise bütünlük açısından manastırdaki diğer yapılardan daha iyi durumdadır. Ancak yapıdaki bazı durumların yapı statîği açısından risk oluşturduğu saptanmıştır. Çatı örtüsünün yok olması tonoz ve kubbe dolgularının hava koşullarına maruz kalmasına sebep olmuştur (Şekil C.89). Bu durum geniş ölçekte malzemedan statîğe kadar etkili bozulmalara yol açabilir. Yağmur ve kar suları açıkta kalan dolgu kısımlarına doğrudan temas etmektedir. Harç bağlayıcılığını bu durum menfi etkiler ve tonozlar ile kubbelerde dayanıklılığı sıkıntıya sokabilir. Tonozların ve kubbenin iç kısımlarında, pencere açıklıklarının şevli kısımlarında ve duvarların bazı bölgelerinde derz boşalmaları tespit edilmiştir. Güneybatıda yer alan kubbeyi destekleyen sütunda kesit kaybı görölmektedir (Şekil C.90). Üzerine aktarılan yükleri zemine aktarmada sorun oluşturabilir. Bazı kısımlarda kemer itkisini karşılamak için yerleştirilen gergiler yerinde değildir (Şekil C.91). İlerleyen süreçte kemerlerde açılmaya sebep olabilir. Duvarlar kısmen iyi durumdadırlar.

2.8.1.1. Şapelde Tespit Edilen Yapısal Bozulmalar

Şapel yapısal bakımdan riskli durumları barındırmaktadır. Yapının ana taşıyıcıları duvarlarıdır. Duvarlarda yoğun bir şekilde kesit kayıpları yer almaktadır (Şekil C.92-93 ve Şekil E.31-32). Bu durum duvarların stabilitesini ve üst örtünün yükünü taşımada sıkıntı oluşturmaktadır. Çatı örtüsü tamamen yok olmuştur ve üst strüktürde kesit kayıpları vardır (Şekil C.94). Ayrıca tonozların ve kubbenin dış koşullara maruziyeti bu kısımlardaki malzeme dayanımlarını olumsuz etkileyerek statik sorunlara sebebiyet verebilir.

2.8.1.2. Manastır Ek Yapılarında Tespit Edilen Yapısal Bozulmalar

Manastır ek yapılarının çatı örtüleri tamamen kaybolmuştur. Harpuştalar avlu duvarları hattında süreklilik göstermemektedir (Şekil C.95). Böylelikle duvarlar üst kısımlarından hava şartlarına doğrudan maruz kalmaktadır. Bu durum duvar dayanımlarını olumsuz etkilemektedir. Ayrıca bu kısımlarda yoğun miktarda derz kaybı tespit edilmiştir. Derz kayıpları duvarların sağlamlığı için bir tehdit oluşturmaktadır (Şekil C.96-98).

Avlu duvarlarının bazı kısımlarında kesit kayıpları olduğu gözlenmektedir. Doğu avlu duvarının kuzeyinde ise strüktürel çatlak tespit edilmiştir. Çatlak duvarın üst kısmından zemine kadar uzanmaktadır (Şekil C.99).

2.8.2. Malzeme Kaynaklı Bozulmalar

Manastırda kullanılan başlıca malzeme taştır. Süreç içerisinde iç ve dış etkiler manastır yapılarındaki taşlarda bozulmaya sebebiyet vermiştir. Tespit edilen malzeme bozulmalarında ana faktörün nem olduğu kanaatine varılmıştır.

2.8.2.1. Kilisede Tespit Edilen Malzeme Bozulmaları

Kilisenin çatı örtüsü kaplamalarının neredeyse tamamı sökülüştür. Bu durum kubbenin, tonozların ve beden duvarlarının devamlı yağışa maruz kalmasına sebep olmaktadır. Yapının etrafında bir drenaj sisteminin olmaması da kilisenin zemin yönünden su alması demektir. Ayrıca kilise eğimli bir araziye inşa edildiği için özellikle toprakla temas eden doğu kısımları da bu yolla neme maruz kalmaktadır. Suyla etkileşime giren kilisede bu denli neme maruz kalması çiçeklenmeyi hızlandırmaktadır. Kilise yapısında çiçeklenme kuzey beden duvarının orta kısımlarında tespit edilmiştir. Çatı kaplamaları olmadığı için su doğrudan tonozlarla çatı arasındaki dolgu kısma gitmektedir. Su beraberinde taşıdığı mineralleri yapının çeşitli noktalarına taşımaktadır. Su daha sonra buharlaştığında taş yüzeylerinde tuz kristalleri birikmeye başlamıştır (Şekil C.100). Bitkilenme yapının çeşitli bölümlerinde meydana gelmiştir. Çatı kaplamaları olmadığı için açıkta kalan harç ve moloz taştan oluşan dolgu kısımları bitkilerin tutunması için ideal ortam yaratmaktadır (Şekil C.101). Bitkilenmenin tespit edildiği bir diğer kısım beden duvarlarındaki derz aralarıdır. Bitki kökleri yapı içerisinde ilerleyerek parçalanmayı hızlandırabilir. Biyolojik birikim bitkilenme ile sınırlı kalmayıp yapının cephelerinde liken kolonileri görülmektedir. Nemin diğer cephelere oranla daha fazla olduğu kuzey cephesinde birikim daha fazladır. Ayrıca erozyon, donma çözülme döngüleri gibi faktörler taş yüzeylerine zarar vermiştir. Yazıtlarda ise hat kaybı oluşturmuştur. İç mekânlarda sıvalar büyük oranda dökülmüştür. Bu durum yapının içinde kullanılan taşların korumasız kalmasına sebebiyet vermiştir. Kalan sıva kalıntılarında kabarmalar oluşmuştur. Yapının iç ve dış kısımlarda yüzey kirliliği tespit edilmiştir.

2.8.2.2. Şapelde Tespit Edilen Malzeme Bozulmaları

Şapelde kullanılan başlıca malzeme taştır. Süreç içerisinde iç ve dış etkiler şapeldeki taşlarda bozulmaya sebebiyet vermiştir. Tespit edilen malzeme bozulmalarında ana faktörün nem olduğu kanaatine varılmıştır. Şapelin çatı örtüsü tamamen yok olmuştur. Bu durum kubbenin, tonozların ve beden duvarlarının devamlı yağışa maruz kalmasına sebep olmaktadır. Ayrıca yapının etrafında bir drenaj sisteminin olmaması da şapelin zemin yönünden su alması demektir. Şapelin bu denli neme maruz kalması çiçeklenme oluşumunu hızlandırmıştır. Çiçeklenme şapelin naos kısmındaki tonozda tespit edilmiştir. İç duvarlarda ve tonozda siyah kabuk oluşumu tespit edilmiştir (Şekil C.102). Çatı ve derz aralarına yerleşen bitkiler görülmektedir (Şekil C.103). Kuzey cephesinde daha yoğun olmakla birlikte liken kolonileri taş yüzeylerine yerleşmişlerdir (Şekil C.104-105). Bezeme yüzeylerinde de oldukça liken birikimi görülmektedir. Taş yüzeylerinde çeşitli etkiler neticesinde yüzey kayıpları meydana gelmiştir. Hava şartları rozetlerde ve kabartmalarda yüzey kayıplarına sebep olmuştur. Genel olarak taş yüzeylerinde kirlilik göze çarpmaktadır (Şekil E.33).

2.8.2.3. Haçkarlarda Tespit Edilen Malzeme Bozulmaları

Taş yüzeylerinde erozyon neticesinde kayıplar bulunmaktadır. Bu bozulmalar süslemelerde ve yazıtlarda detay kayıpları oluşmasına neden olmuştur. Haçkarlarda liken birikimi bir diğer tespit edilen malzeme kaynaklı bozulmalardır. Liken kolonileri yoğun bir şekilde görülmektedir ve bezeme detaylarını bozmaktadır. Oyuntulu kısımlara yerleşen likenler haçkarlarda bazı yerlerde figürleri ve yazıları anlamayı zorlaştırmaktadır (Şekil C.106).

2.8.2.4. Manastır Ek Yapılarında Tespit Edilen Malzeme Bozulmaları

Manastır avlu duvarlarından geriye kalan kısımlarda birçok yerde harpuştalar yok olmuştur. Bu durum avlu duvarlarının üst kısımlarından da dış etkenlere maruz kalmasına sebep olmuştur. Harpuştalar üzerinde siyah kabuk oluşumu, liken birikimi, parça kopmaları ve yüzey erozyonları tespit edilmiştir. Manastır ek yapılarına ve avluya ait duvarlarda liken birikimi, siyah kabuk oluşumu ve yüzey kaybı tespit edilmiştir (Şekil C.107-108).

2.8.3. İnsan Kaynaklı Bozulmalar

Manastır haçkarları ve yapılarında insan faktörünün sebep olduğu bozulmalar oldukça fazladır. Yapılarda çok sayıda kaçak kazılara dair izler bulunmaktadır. Yapı elemanları ve haç taşlarında mevcut kasıtlı tahribat bulunmaktadır.

2.8.3.1. Kilisede Tespit Edilen İnsan Kaynaklı Bozulmalar

Kilisede çatı örtüleri, duvarlar, döşemeler, sütunlar, kitabeler ve başka mimari öğeler tahrip edilmiştir. Çatı örtüsünün neredeyse tamamı yok olmuştur. Tonozlar ve kubbenin açığa çıkan dış kısmında bazı alanlarda kesit kayıpları oluşmuştur. Duvar cidarlarında da kayıplar görülmektedir. Bazı nişler ve vaftiz kurnası parçalanmıştır. Kilisenin giriş kapısının alınlığında bulunan kitabe sökülmüştür. Yazı gereçleri ve kazıma suretiyle cephelerde ve iç kısımda; sıva ve duvar yüzeylerinde grafitiler saptanmıştır. Ana apsis bölmesinde ve yapının dışında kuzey duvarı kenarında kazı çukurları görülmektedir (Şekil C.109-112). Kemerler arasına yerleştirilen gergilerin bazıları sökülmüştür.

2.8.3.2. Şapelde tespit edilen insan kaynaklı bozulmalar

Şapelde tespit edilen insan kaynaklı bozulmalar kiliseye oranla daha fazladır. Hazinecilerin hedefi haline gelen yapının birçok elemanı tahrip olmuştur. Çatı örtüsü ve döşemesi tamamıyla, çatı silmeleri büyük ölçüde yok olmuştur. Neredeyse her duvarda kesit kayıpları saptanmıştır. Yapının bazı kısımlarında çok geniş bir alanda görülmektedir. Doğu ve batı beden duvarlarında geniş alanlarda duvarların düzgün kesme taş yüzeyleri yok olmuştur. Yapının içinde ise yoğun olarak naosun kuzey ve güney duvarında görülmektedir. Güney duvardaki arkosolyum da büyük oranda yok olmuştur. Odaların, apsisin ve naosun zeminleri oldukça tahrip vaziyettedir. Arkosolyum ve apsis kısımlarında kazı çukurları görülmektedir. Şapelin iç kısmında duvar yüzeylerinde, kubbe ve odaların tonoz yüzeylerinde grafitiler mevcuttur (Şekil C.113-114).

2.8.3.3. Haçkarlarda Tespit Edilen İnsan Kaynaklı Bozulmalar

Üçlü grup içerisinde yer alan orta ve güneydeki haçkarlarda kesici alet darbeleri sonucunda yüzeylerinde derin oyuklar meydana gelmiştir (Şekil C.115).

2.8.3.1. Manastır Ek Yapılarında Tespit Edilen İnsan Kaynaklı Bozulmalar

Manastır ek yapılarının çatıları tamamen yok olmuştur. Duvarların birçoğu hemzemin olacak kadar yıkılmıştır. Zemin yapılardan düşen taşlarla kaplıdır. Birçok yerde kaçak kazı yapıldığı saptanmıştır. Manastırın kuzey avlu duvarındaki giriş kapısı ile pencereler tahrip edilmiştir. Duvarların üst kısımlarını koruyan harpuştalar kaybolmuştur. Hava fotoğrafları arşivlerine göre avlu duvarları 1951 yılında bütünlük göstermektedir. Avlu duvarlarındaki yıkım 1951-1955 seneleri arasında, batı duvarından başlamıştır (Şekil D.1-2). Doğu avlu duvarında görülen büyük kaybın 1963 ve 1973 yılları arasında meydana geldiği görülmektedir (Şekil D.3-4). Sonraki yıllarda kayıpların artarak devam ettiği hava fotoğraflarından takip edilebilmektedir (Şekil D.5-6). Atıl vaziyetteki manastırın bölgede yapı malzemesi stoğu olarak değerlendirilmiş olabileceği düşünülmektedir.

2.8.4. Yapı Çevrelerinde Tespit Edilen Bozulmalar

Manastırı oluşturan yapı ve haç taşlarının yakınında ve bitişiğinde ağaç veya otsu bitki formunda bitki oluşumları bulunmaktadır. Bitki kökleri suyu çektiği için bu durum yapı sağlığı açısından oldukça risklidir. Ayrıca yapı çevresinde bulunan toprak yığınları duvarlara nem taşıyabilmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. RESTİTÜSYON ÖNERİSİ

Abrank Surp Tavit Manastırı bölgedeki önemli manastırlardan biridir ve yüzyılı aşkın süredir atıl durumdadır. Yapının kullanımı ile beraber gelen düzenli bakım onarım işlemlerini kaybetmesi, hazinecilerin hedefi konumunda olması, dış etkenler gibi sebepler manastır yapılarına ilişkin özgün detayların her geçen gün kaybolmasına neden olmaktadır.

Yapılara ait restitüsyon çalışması yapılırken kılavuzluk etmesi için birçok yola başvurulmuştur. Manastır cemaatini çok uzun süre evvel yitirdiği ve uzun süredir aktif olmadığı için yapılar hakkında sözlü kaynak elde edilememiştir. Yakın çevredeki Ermeni manastırlarının çoğu harap durumda olduğundan karşılaştırma yapmanın net sonuç vermeyeceği düşünülmektedir. Harita Genel Müdürlüğü ve kurul arşivleri ile yapı hakkındaki diğer yayınlarda yer alan fotoğraflar ve çizimler incelenmiştir. Yapının mevcut durumundaki izleri dikkatle irdelenmiştir. Literatür taramaları sonucu elde edilen veriler, yapı izleri, yapının kendi içinde tipolojik çözümlemesi ve mimari gerekliliklere dayanan bir restitüsyon çalışması yapılmıştır. Rölöve çalışmalarında bütünlük göstermeyen elemanların özgün durumları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Elde edilen eski fotoğraflarda bile yapıların oldukça detay kaybetmesi, duvarların ve çatıların bazı kısımlarının olmaması, bazı süsleme detaylarına yönelik belirsizlikler, eski fotoğrafların düşük çözünürlükte olması, toprak altında ve bitki topluluklarının arkasında kalan kısımların bulunması gibi etkenler cephelere dair belirsizlikler içermektedir. Restitüsyon çalışmalarında daha çok yapısal bütünlüğü ortaya çıkarmak ve açıklıklar üzerinde durmak ön planda tutulmuştur.

3.1. MANASTIR EK YAPILARINA YÖNELİK GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Manastır kompleksini meydana getiren yapılar farklı kotlarda gruplar halinde yerleşmişlerdir. Manastır alt kotta duvarlarla çevrili dikdörtgen bir avluda manastır kilisesi ve ek yapıları görülmektedir. Avlunun kuzeybatısında ise çeşme kalıntısı ile birtakım duvar izleri görülmektedir. Yapıya ait ulaşılabilen en eski fotoğraf olan

1951 yılına ait hava fotoğrafına göre avlu duvarlarının devamlılık gösterdiği; 1951-1955 seneleri arasında yıkılmaya başladığı sonraki yıllarda artarak devam ettiği tespit edilmiştir (Şekil D.1-6).

Manastır ek yapıları avlunun, ağırlıklı olarak kuzey bölgelerine farklı kotlarda inşa edilmiştir. Ek yapılar arasındaki sirkülasyon eğime paralel ve iki farklı kotta düzenlenen patikalar vasıtasıyla sağlanmaktadır. Manastıra ait ek yapıların, manastırın işlevini yerine getirebilmesi ve ihtiyaçlarını kendi bünyesinde giderebilmesi için gerekli olan keşiş odaları, mutfak, yemekhane ve hayvancılık faaliyetleri için gerekli mekânlar vb. olduğu düşünülmektedir. Ancak işlevlerini net olarak tespit etmeye yönelik bir bulguya rastlanmamıştır. Dikdörtgen planlı oldukları görülmektedir ve duvarları mevcut durumda neredeyse hemzemin olacak kadar yıkıktır. Zemin hizaları yıkıntılardan ötürü tespit edilememiştir. Avlunun kuzeybatı köşesindeki yapının, duvarlarda yer alan kiriş izleri ve avlu duvarların üst kısımlarında yer alan pencere açıklıkları neticesinde iki katlı olarak inşa edildiği söylenebilir. Sahada yapılan incelemelerde, eski fotoğraf ve çizimlerde üst örtülerine ilişkin bir bulguya rastlanamamıştır (Şekil D.1-10 ve D.19-20). Bunların dışında ek yapılar hakkında başka bir şey söylenememektedir.

3.2. MANASTIR KİLİSESİ RESTİTÜSYON ÖNERİSİ

Manastır kilisesinde tahrip olmuş mimari elemanlar görülmektedir. Yapı izleri, fotoğraf verileri ve bunların yeterli gelmediği durumlarda yapıdaki diğer öğelerle tipolojik ilişki kurularak ve mimari gereklilikler göz önünde bulundurularak restitüsyon önerisi oluşturulmuştur. Restitüsyon önerisi oluşturulurken yapının eski çizimi de incelenmiştir (Şekil D.21).

Manastır avlusunun iç kısmı dıştaki topoğrafya ile uyumlu olarak eğimlidir. Kilise de dolayısıyla eğimli bir araziye inşa edilmiştir. Restitüsyon önerisinde zemin seviyeleri bu etkene dayandırılmıştır. Çevredeki moloz yığınlarının kaldırılması, yapıya ilişkin sondaj kazıları ve jeoradar tarama ile arkeolojik katman tespitinden sonra zemin kotları ile net kanıya varılabilir.

Yapının beden duvarları bütünlük açısından iyi durumdadır ve iç kısımda kotlar bellidir. Yapının döşemelerinden geriye sadece güney nefin batısında bir bölüm geriye kalmıştır. ± 0.00 kotu burası olarak kabul edilmiştir. Apsis kısmında

tahribatlar neticesinde döşemeye dair bir iz yoktur fakat yaklaşık kotu duvar izlerinden tayin edilebilmektedir. Restitüsyon önerisinde apsis bir platform olarak +0.80 kotuna kadar yükseltilmiştir (Şekil E.36). Naostan apsislere çıkılmasını sağlayan basamaklara ilişkin bir ize saha çalışmalarında rastlanmamıştır. Toprak yığınlarının uzaklaştırılıp yüzey araştırması yapılmadan net bir şey söylemek sağlıklı değildir fakat dini gereklilik olarak kutsal alanın yükseltilmesi ve aynı ortamda ilişkili olan farklı kotlardaki mekânların bağlanması mimari gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Sadece bu gerekliliklere dayanarak naostan yan apsislere çıkan basamaklar önerilmiştir. Araştırma kapsamı genişletilince elde edilen verilerle öneri güncellenmelidir.

Yapıdaki incelemeler neticesinde kilisede; duvarlarda, tonozlarda, kubbelerde, kemerlerde, pencere açıklıklarında, plasterlerde ve payelerde sıva kalıntıları görülmektedir. Sütunlarda, sütun ve plaster başlıklarında ise rastlanmamıştır. Restitüsyon önerisi bu malzeme izleri dikkate alınarak hazırlanmıştır (Şekil E.37).

Martyrion batı duvarında yer alan pencerenin ise üst kısmında bütünlüğünü koruyamadığı görülmektedir. Arşiv verilerinde de pencerenin bütün olduğu haline ulaşılammıştır (Şekil D.11-12). Mekânın doğusunda yer alan pencere ile iç kısımda açıklığın formu ve ölçüleri ile tipolojik benzerlik göstermektedir. Bu nedenle bütünlüğünü koruyamadığı dış kısımda alt kotu +2.38 olan pencerenin üst kotu +2.66 olacak şekilde 15 cm genişliğinde çizilmiştir.

Martyrion güney duvarının batısında yer alan pencere açıklığı dış kısımda her yönden bütünlüğünü koruyamamıştır. Elde edilen fotoğraflarda da açıklığın hasarsız hali bulunmamaktadır (Şekil D.13). İç kısımda açıklık ölçüleri ve form olarak güney duvarının doğusunda yer alan pencere açıklığı ile tipolojik benzerlik göstermektedir. Bu sebeple restitüsyon önerisinde dışta üst kotu +2.17, alt kotu +1.90, 16 cm genişliğinde çizilmiştir.

İç içe kademelenen kemerlerden meydana gelen kiliseye giriş kapısının alınlık kısmı ve en içte yer alan kemeri tahrip edilmiştir. Fotoğraf verilerinden teyit edilerek, en içte yer alan kemer izinin takip edilmesi ile ulaştığı en yüksek nokta +1.75 kotu üzerinde bulunmuştur (Şekil 3.1 ve Şekil E.39).

Şekil 3. 1:Kilise giriş kapısının bütün hâli, içten görünüm (Bruchhaus, 2010, s. 241)

Kilisenin güneydoğusunda dikdörtgen planlı martyrion yapısı bulunmaktadır. Martyrion kapısının aksı, martyrion güney duvarında yer alan pencerelerin açıklık aksları ve kilisedeki pencere açıklık aksları denk gelmemektedir. Martyriona geçiş yapılan kapı ve kilise güney nefinin en doğusunda yer alan pencere bunun bir tezahürüdür. Kilise ile martyrionun birleşimi sağlayan, kilise beden duvarında açılan, üst ve yan kısımlarında şevli kemerli bir kapı açıklığı mevcuttur. Kilisenin güney nef duvarına bakıldığında kapı açıklığının üst ve ön kısımları yıkılmıştır. Fotoğraf verilerinde de bu kısmın sağlam olduğu dönemlere dair iz yoktur (Şekil D.14-15). Bu nedenle sadece yapı izlerine dayanarak bir çıkarım yapılmaya çalışılmıştır. Güney nef duvarındaki yapı izlerine bakıldığında başka bir kemer izi ve söve kalıntıları saptanmıştır (Şekil 3.2). Yıkık kısımdan görüldüğü üzere arkada kalan kemerli kapı açıklığının tepe noktası pencere açıklığının alt hizasına denk gelmektedir. Öndeki kemer için, üzengi seviyesindeki taşların kopan kısımları tamamlanarak ve kemer yaylarının hizası takip edilerek kapının görünüşü çıkarılmaya çalışılmıştır. Dışta en yüksek olduğu noktada kotu +2.00 olan bir kemer olduğu tespit edilmiştir. Bu kemer ile tepe noktası+1.78 bulunan kemerli kapı açıklığı arasında alınlık meydana

gelmektedir. Kapı açıklığının alt kısmında üst kotu +0.30 olan eşik bulunmaktadır (Şekil 3.3 ve Şekil E.38).

Şekil 3. 2: Güney nef duvarında tespit edilen kemer izi ve söve kalıntıları

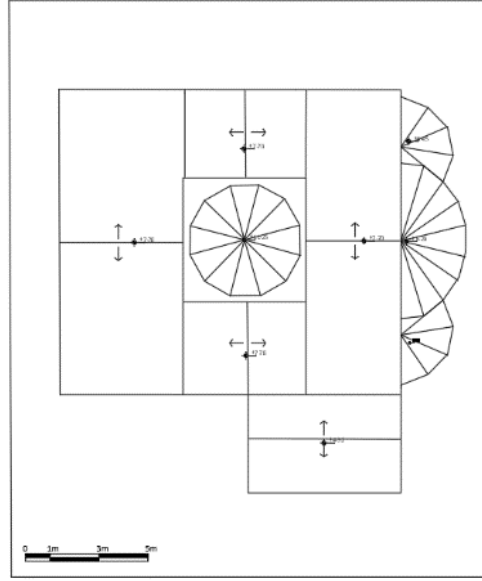

Şekil 3. 3: Kiliseden martyriona geçiş sağlayan kapı için restitüsyon önerisi

Çatıda ise kaplamaların neredeyse tamamı kaybolmuştur ve apsis çatısının üzerinde moloz yığınları tespit edilmiştir. Naosun üzerindeki çatı hareketleri mevcut durumda tespit edilebilmektedir. Kuzey ve güney nefte haç kolları yükseltilmiştir ve çatının diğer bölümlerinden farklı yönde eğim verilmiştir. Batı ve doğu haç kolları ise kenarlardan yükselen çatının en yüksek noktalarını oluşturduğu görülmektedir. Restitüsyon önerisinde bu kısımlar için yükseklik +7.70 olarak verilmiştir. Mevcut izlerin takibi neticesinde kubbenin cephede ulaştığı en yüksek nokta +11.25 olarak belirlenmiştir. Apsislerin çatısı için öneri vermek; eski resimlerde de molozla kaplı olması (Şekil 3.4), mevcut durumda deforme olmuş yerler, dökülen taşlar ve bitkilenmelerden ötürü daha güç olmuştur. Apsisler kütsel olarak dış kısımda çokgen planlıdır. Deforme oldukları kısımlarda çokgen planlar tamamlanmış, mevcut eğim hizalarının birleştiği yerlere göre yaklaşık yükseklik tayini yapılmıştır ve tepe noktaları bulunmuştur. Piramidal formlu çatılarda; yan apsislerin çatı kenarları yaklaşık 80 cm, ana apsis kenarları ise yaklaşık olarak 1 m yükselmektedir. Ana apsisin yan apsisler üzerinde düzgün çokgen plan izi yükseldiği kabul edilmiştir. Moloz yığınlar uzaklaştırıldıktan sonra farklı yönde bir veriye ulaşırsa restitüsyon önerisi güncelleştirilmelidir (Şekil 3.5).

Şekil 3. 4:Manastır kilisesi güneydoğudan görünüm (Bruchhaus, 2010, s. 240)

Şekil 3. 5: Kilise çatı planı kütle restitüsyon önerisi

3.3. MANASTIR ŞAPELİ RESTİTÜSYON ÖNERİSİ

Şapel çatısı ve duvarlarında çok miktarda kesit kaybı oluşmuştur ve bazı açıklıkları bütünlüklerini kaybetmiştir. Yapı izleri ve eski fotoğraflar ile yapıya ilişkin bir restitüsyon önerisi verilebilmektedir. Restitüsyon önerisi verilirken yapının kısmen daha iyi olduğu döneminde yapılan çizim incelenmiştir (Şekil D.22).

Şapelin kalkan duvar izlerinden beşik çatıya sahip olduğu bilinmektedir. Çatı formu fotoğraflardan da teyit edildikten sonra yapı izleri ile yüksekliği +5.60 olarak çizilmiştir (Şekil 3.6).

Şekil 3. 6: Şapel güneybatı görünüm (Bruchhaus, 2010, s. 245)

Yapının batısında içten ölçüleri 5.70 x 5.90 m olan avlu duvarları ile çevrili açık bir alan görülmektedir. Avlu duvarları birçok kısımda zemindeki taş ve toprak yığınlarının arasında kalmıştır. İzlerinin takip edildiği kısımlarda ortalama 60 cm yüksekliğe sahiptir. Eski fotoğraflar incelendiğinde bir zamanlar daha yüksek bir kota sahip olduğu görülmektedir. Ancak o dönemlerde bile yıkıktır. Üst kotu tam olarak tespit edilemeyen avlu duvarı için önündeki haçkarın uzunluğu ile mukayese edilerek restitüsyon önerisi verilmiştir. Yüksekliği 2.40 m olan haçkardan biraz daha aşağıda gözükmektedir (Şekil 3.7). Bu sebeple restitüsyon önerisinde yüksekliği 2.20 m olarak verilmiştir. Avlunun kuzeybatı köşesinde bulunan haçkarın taş bir platform üzerinde konumlandığı görülmektedir (Şekil E.40).

Şekil 3.7: Şapelin batısında bulunan avlu duvar seviyesinin haçkar uzunluğu ile mukayesesi (Bruchhaus, 2010, s. 247)

Şapel duvarlarının yıkık kısımları için mevcut açıklıklar haricinde rölövedeki plan izleri tamamlanarak restitüsyon önerileri verilmiştir (Şekil E.41). Naos nefinin güney duvarında arkosolyum boşluğu yer almaktadır. Restitüsyon çalışmasında şapel güney beden duvarında yer alan arkosolyum kalıntısının boşluğu bırakılmıştır. Kemerli arkosolyum boşluğunun üst kotu kemer izinin takibi ile +0.90 olarak bulunmuştur.

Giriş kapısının üzerinde yer alan kemerli pencere açıklığı, en yüksek olduğu noktada 75 x 25 cm ölçülerindedir. Kesit kayıpları neticesinde açıklığın dış kısımda formu bozulmuştur. Eski fotoğraf verilerinin cephe rölöve verilerine göre uyarlanınca kemerli pencere açıklığı en yüksek olduğu noktada kotu +3.73'tür ve 55 x 17 cm ölçülerinde çizilmiştir. Fotoğrafa göre, pencere özgün halinde şapelin kuzeybatısında bulunan haçkar ile benzer kompozisyona sahip 45 x 100 cm ölçülerinde dikdörtgen bir söve içinde olduğu görülmektedir. Süslemeye haç ve tavus kuşu motifleri belirgindir. Sövenin üzerinde bir figür görülmektedir (Şekil 3.8).

Şekil 3.8: Batı cephesi pencere detayı (Bruchhaus, 2010, s. 246)

Yapının apsis penceresi alt ve yan kısımlarından yıkılmıştır. Fotoğraf verisi cephe rölövesi ile birleştirildiğinde dış kısımda yaklaşık olarak, üst kotu +3.59 alt kotu +2.54 olan 105 cm yüksekliğinde 20 cm genişliğindedir (Şekil 3.9). İç kısımda ise en yüksek olduğu nokta +3.45 kotu üzerinde bulunan kemerli pencerenin alt hizası yapı izlerinin yardımıyla +2.22 olarak tespit edilmiştir.

Şekil 3. 9: Şapel güneydoğu görünüm (Bruchhaus, 2010, s. 246)

Şapel için restitüsyon önerisi oluşturulurken yapıda tespit edilen malzeme izleri de kullanılmıştır. Şapelde bütün mekânların duvar ve üst örtülerinde özgün olduğu düşünülen sıva kalıntıları tespit edilmiştir. Bu sebeple restitüsyon önerisinde iç mekânlar sıvalı çizilmiştir (Şekil E.42).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. RESTORASYON ÖNERİSİ

Abrank Surp Tavit Manastırı çok katmanlı kültürel mirasa sahip olan Erzincan'da uluslararası önemde ve ulusal anıt niteliği taşıyan bir kültürel varlıktır. Bu önemli kültür varlığının onarımı ve geri kazandırılması için birçok aşamadan oluşan bir yol haritası hazırlanmıştır. İlk olarak manastır yapılarının durum tespiti ve analizi yapılmıştır. Belgelemesi yapılan yapılardaki tahribatlar, bunların dereceleri ve nedenleri tespit edilmiştir. Sonrasında bu bozulmalara karşı yapılacak müdahaleler belirlenmiştir. Manastırın hasarları alanın arkeolojik peyzajının bir parçasını oluşturmaktadır. Manastır restorasyonuna ilişkin öneriler verilirken en az müdahale ile yapıların sağlığını iyileştirmek amaçlanmıştır. Kültürel mirasın sürdürülebilirliği için anıt müze olarak yeniden işlevlendirme önerisi sunulmuştur.

4.1. MÜDAHALE ÖNERİLERİ

Manastırın uzun yıllar daha varlığını muhafaza edebilmesi için mevcut durumunun doğru anlaşılması gereklidir. Bunun için belgeleme çalışmaları yapılmıştır. Yapılara dair malzeme, yapım tekniği ve bozulmalar tespit edilmiştir. Manastır varlığının sürdürülebilirliği için yeniden işlevlendirilmesi uygun görülmüş olup yapılan analizler neticesinde ihtiyaç duyulan müdahaleler saptanmıştır. Müdahaleler hazırlık aşaması ile birlikte temizleme, sağlamlaştırma, bütünleme ve yenileme olarak başlıklar altında gruplandırılmıştır.

4.1.1. Hazırlık Aşaması

Öncelikli olarak alandaki taş ve toprak yığınları ile bitkiler temizlenmelidir. Yapılardan yıkılan taşlardan oluşan moloz yığınları kaldırıldıktan sonra taş yığınları düz bir alana yayılarak dikkatle incelenmelidir. Ortaya çıkan yapı parçaları ve mimari plastik öğelerin uygulamada değerlendirilmek veya sergilemek amacıyla envanteri çıkarılmalıdır. Taş ve toprak yığınlarının kaldırılmasının ardından yapıların etrafında ve iç kısımlarında jeoradar ile arkeolojik katman araştırması yapılmalıdır. Temelleri ve özgün kotları anlayabilmek için zeminde uygun görülen yerlere sondaj kazısı yapılmalıdır. Bir muayene çukuru doğu avlu duvarının kuzeyinde çatlağın

olduğu kısımda mutlaka açılmalıdır. Tüm bu işlemlerden sonra ortaya çıkan yeni veriler ışığında proje güncellenmelidir. Zemin sularını yapı elemanlarından uzak tutmak için drenaj sistemleri oluşturulmalıdır.

Manastır kompleksinde yer alan yapılardan alınacak taş, harç ve sıva örnekleri laboratuvarında testlere tabi tutulmalıdır. Bu testler neticesinde malzeme bileşenleri ve bozulmalar hakkında bilgi edinilmelidir. Müdahale önerileri verilirken yapı malzemesi nitelikleri göz önünde bulundurulmalıdır. Yapılardaki mevcut malzeme ile restorasyonda kullanılacak malzeme özelliklerinin bilhassa yeni olanların özellikleri uyum göstermelidir. İleriye dönük yan etkilerin engellenmesi için malzemelerin uzun vadede etkileri göz önünde bulundurulmalıdır (ICOMOS, 2003, Madde 3.10).

4.1.2. Temizleme

Yapıların duvarlarında, üst örtülerinde gözlemlenen kirlilikler, siyah kabuk oluşumu, çiçeklenme sonucu oluşan lekeler, grafitiler, likenler ve bitkiler yapılara çeşitli yollardan zararlar vermektedirler. Bozulma dereceleri değişkendir ve bezemeli yüzeylerde liken birikimi göze çarpmaktadır. Yüzey kirliliği ve siyah kabuk oluşumu tespit edilen duvarlar, taşın sertlik derecesi göz önünde bulundurularak mikro kumlama ile temizlenebilir. Bezemeli yüzeylere el aletleri ile yapılacak daha hassas bir mekanik temizleme önerilmektedir. Sıvalarda tespit edilen kirlilik ve grafiti için raspa yapılabilir. Çiçeklenme, şapel yapısının Ş-01 Naos (Adyan) adlı mekânının tonozu ile kilisenin kuzey beden duvarlarının orta kısımlarında yapı görülmektedir. Bu kısımlarda yapı bünyesindeki tuz kağıt hamuru ile temizlenmelidir. Bitkilenmeler ve liken oluşumları mekanik yollarla temizlendikten sonra yüzeylere koruyucu bir tedbir olarak biyosit tatbik edilmelidir.

4.1.3. Sağlamaştırma

4.1.3.1. Strüktürel Sağlamaştırma

Manastırın I. dereceden deprem bölgesinde yer alması sebebiyle yapı dayanıklılığı ekstra önem kazanmaktadır. Strüktürel bir müdahaleden önce yapı testleri ve zemin etütleri yapılmalıdır. Duvarların, tonozların, kubbelerin ve sütunların statik durumları incelenmelidir. Enjeksiyon yöntemi kullanılarak

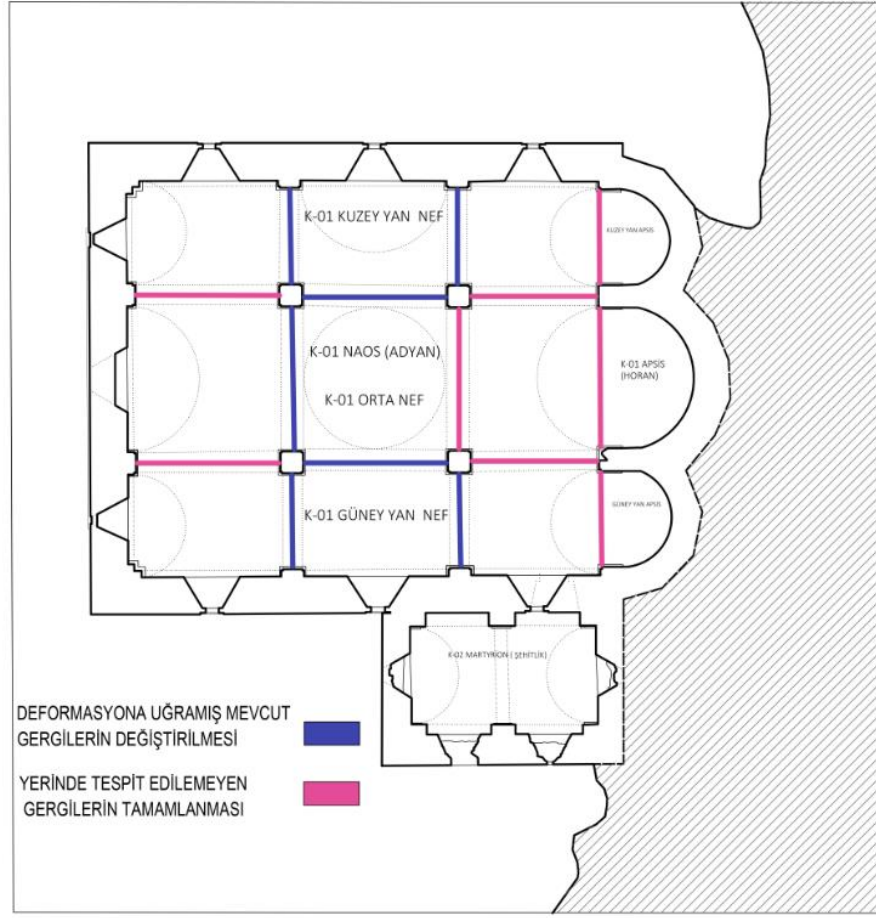
temellerin ve duvarların güçlendirilmesi önerilmektedir. Böylece manastır yapılarının duvarlarında çeşitli nedenlerle meydana gelmiş olabilecek harç boşluklarının oluşturduğu kesit süreksizliklerinin önüne geçilmiş olur ve yapı elemanlarının taşıma kapasitesi artar. Şapelde Ş-01 Apsis (Horan) adlı mekânda yapılan tahribat neticesinde yapının temellerinde kesit kaybı gözlenmektedir. Bu kısımdaki temel için müdahaleye statik uzmanlarının karar vermesi gereken daha kapsamlı bir iyileştirmeye ihtiyaç duyulmaktadır (Şekil 4.1).

Şekil 4. 1: Müdahale kararı verilen şapel temeli mevcut durum

Yapılarda, tonozların ve kubbelerin durumları için sadece gözleme dayanarak sağlamlaştırma kapsamında boşalan derzlerin onarılması, enjeksiyon ile güçlendirme önerileri verilmiştir. Statik incelemeler neticesinde ihtiyaç duyuluyorsa acil bir çözüm olarak askıya alınmalı ve uzmanlar tarafından incelenerek strüktürü kurtarmak için çözümler üretilmelidir. Manastır alt yerleşkesinin, doğu avlu duvarında yer alan çatlak dikiş örgü tekniği kullanılarak onarılmalıdır.

Kilisede yer alan sütun bileziklerinin ve kemerler arasına yerleştirilen gergilerin korozyon neticesinde paslandığı ve deformasyona uğradığı görülmektedir. Bunlar sökülerek yerlerine yenileri yerleştirilmelidir. Yapıda kaybolmuş gergilerin yenisi yapılmalıdır (Şekil 4.2). Kubbeyi taşıyan sütunlardan güneybatıda yer alan çemberleme ile sağlamlaştırılmalıdır.

Şekil 4. 2: Kilisedeki kemer gergileri için verilen öneri

Manastır ek yapıları ve avlu duvar örgülerinde dökülmüş derzler duvar sağlığını tehlikeye sokmaktadır. Boşalmış derzler özgün harçla aynı nitelikte oluşturulacak harçla yenilenmelidir. Ek yapıların duvarları ve temelleri enjeksiyon uygulaması ile sağlamlaştırılmalıdır.

Manastır yerleşkesinde bulunan dört adet haçkardan biri devrik biri eğilmiş durumdadır. Haçkar gövdelerinin platformla ilişkisi incelenmeli uygun bir şekilde bağlantılar sağlamlaştırılmalıdır. Haçkar gövdeleri gerekli hesaplamalar neticesinde oluşturulan strüktürel bir sistem ile desteklenmelidir.

4.1.3.2. Malzemede Sağlamaştırma

Haçkarların ve yapıların cephelerinde yer alan kabartma figür, yazıt gibi detaylı kısımların özgün ayrıntılarını daha uzun süre muhafaza edebilmek için kuru ve temiz taş yüzeylerine sağlamlaştırıcı ve su itici tatbik edilerek dış hava koşullarına

karşı koruma sağlanmalıdır. Uygulamalar sonrası geriye kalan özgün sıvaların korunması için mikroenjeksiyon ile sağlamlaştırma önerisi verilmiştir bu sayede sıva ile taşıyıcı duvarlar arasındaki boşluklar kapanacaktır.

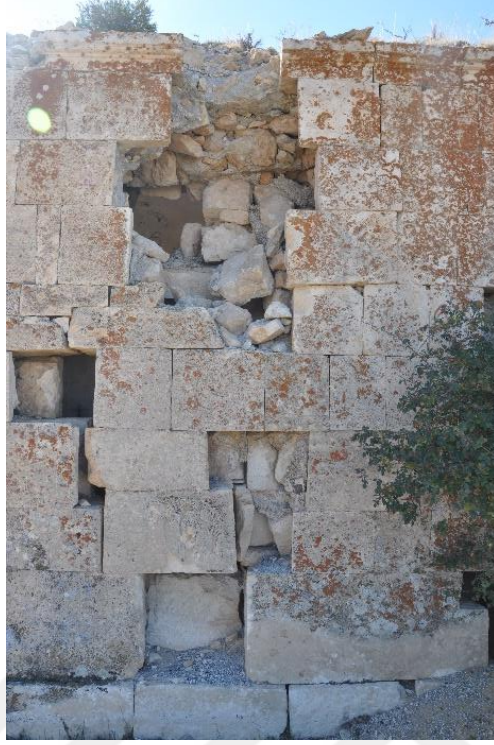
4.1.4. Bütünleme

Yapıların, kesit kayıpları bulunan duvar, kapı açıklıkları, tonozlar ve yapı elemanı kaybı olan bazı kısımlarına bütünleme önerisi verilmiştir. Bütünleme işlemi statik bir gerekçeye dayandırılmadan yapılmamalıdır. Yapılardan bazı örnekler sunulan gerekçelerle anlatılmıştır. Yapıların ana taşıyıcısı duvarları olduğundan yapı bütünlüğünü ve yük aktarımını riske atan durumlar bertaraf edilmelidir. Manastır güney avlu duvarının doğusunda bütünlük kaybı tespit edilmiştir. Duvarın stabilitesi için bütünleme önerilmektedir (Şekil 4.3).

Şekil 4.3: Manastır güney avlu duvarında bütünleme önerisi verilen yer

Şapel yapısının Ş-01 Naos (Adyan), Ş-01 Apsis (Horan), Ş-02 Kuzeydoğu oda ve Ş-03 Güneydoğu oda adlı mekânlarının duvarlarında yapı bütünlüğünü riske atacak boyutta kesit kayıpları gözlemlenmiştir. Bu nedenle yapı duvarlarının bu kısımlarında strüktürel sağlamlığı temin edebilmek için aynı cins malzeme ile bütünleme önerisi verilmiştir (Şekil 4.4-4.5 ve Şekil E.35)

Şekil 4. 4: Şapel kuzey beden duvarında bütünleme önerisi verilen yerler

Şekil 4.5: Şapel naos ve apsis kısımlarında bütünleme önerisi verilen kesit kayıpları

Manastırı oluşturan yapıların kemerli kapı açıklıklarında kesit kayıpları tespit edilmiştir. Bu kısımlardaki hasar oldukça önemlidir zira kemerler üzerlerine binen yükü düzgün bir biçimde aktaramazsa statik problemler meydana gelir. Manastır avlusunun kuzey avlu girişinin içteki kemerinde ciddi boyutlarda kayıp saptanmıştır (Şekil 4.6). Aynı şekilde kilisede K-01 Naos (Adyan) mekânından K-02 Martyrion yapısına geçişi sağlayan kapının öndeki kemer yayından geriye batıda çok az bir parça kalmış, arkadaki kemerin izi görülene dek alınlık kısmı yıkılmıştır (Şekil 4.7). Bu kısımların duvarın yükünü sağlıklı bir şekilde taşıyabilmesi için bütünlenmesi önerilmektedir.

Şekil 4. 6: Bütünlenmesi öngörülen manastır avlusu kuzey giriş kapısı

Şekil 4. 7: Bütünleme önerisi verilen martyrion kapısı

Kilise çatı örtüsünün büyük bir kısmını kaybetmiştir. Yapının üst strüktürü doğrudan hava koşullarına maruz kalmaktadır. Bu durum malzeme dayanımını düşürerek statik sorun oluşturabilir. Ayrıca K-01 Naos (Adyan) mekânına ait tonoz dolgularının bazılarında kesit kaybı gözlemlenmiştir. Martyrion kısmında ise çatı örtüsünün bir kısmı sağlam kalsa da özellikle güneyde tonoz dolgularında kesit kayıpları meydana gelmiştir. K-01 Apsis (Horan) adlı mekânın çatısı molozlarla kaplıdır. Ancak gözlemlenebilen kadarıyla o kısımda da çatı örtüsünde kayıp görülmektedir (Şekil 4.8). K-01 Apsis (Horan) çatısının üzerindeki taş yığınları uzaklaştırılıp, manastır kilisesinin üst örtü dolgularına yerleşen bitkiler temizlenmelidir. K-01 Apsis, K-01 Naos, K-02 Martyrion mekânlarının enjeksiyon ile üst strüktürü sağlamlaştırılmalı, derz onarımları yapılmalı, tespit edilen kesit kayıpları ve çatı örtüsü tamamlanmalıdır. Çatı örtüsü kaplaması için mevcut olanların detayları kullanılabilir. Koruyucu onarım bakım kapsamında yüzeye su itici ve biyosit uygulanmalıdır.

Şekil 4. 8: Kilisenin bütünleme önerisi verilen çatı örtüsü

4.1.5. Şapkalama (Capping)

Manastır avlu ve ek yapıları ile şapel avlu duvarlarının üst kısımlarına şapkalama (capping) yapımı önerisi verilmektedir (Şekil 4.9-4.10). Duvarın bittiği kottan yükseltilerek yapılacak şapkalama (capping) uygulamasında özgün manastır duvarlarının dış hava koşullarından korunması hedeflenmektedir. Yapıların etrafındaki bitki toplulukları ile taş ve toprak yığını uzaklaştırıldıktan sonra açığa çıkabilecek yeni duvar kalıntıları için uygulama alanı genişletilmelidir.

Şekil 4.9: Şapkalama (capping) önerisi verilen manastır ek yapı duvarlarından örnek

Şekil 4. 10: Şapkalama uygulaması önerilen şapel avlusunun kuzey duvarı

4.1.6. Yenileme

Manastır yapılarının devamlı bakım onarımının yerine getirebilmesi ve bir kültür varlığı olarak geri kazandırmak amacıyla yeniden işlevlendirilmesi uygun görülmüştür. Ancak manastırın bu yeni işlevinin ihtiyaçlarına cevap verebilmesi için bazı kısımlarda yenileme yapmak gerekecektir. Şapelde ve martyrionda mevcut durumda özgün döşeme tespit edilememiştir. Kilisede ise yapının güneybatısında bir miktar özgün döşeme olduğu görülmektedir. Bu durumda yapıların restorasyonunda yeni döşeme detayları oluşturulmalıdır. Bu durum tesisat için gerekli donanımın yeni döşemenin altından çözebilme imkânı vermektedir. Kilisenin özgün döşemesi korunmaya devam edecek, yapının kendini sergilediği kısımlardan biri olarak bırakılacaktır. Ayrıca yapılar etrafında yürüyüş yollarının düzenlenmesi, seyir ve peyzaj alanlarının oluşturulması, açık sergi alanlarına yönelik ekipmanların yerleştirilmesi gibi çevre düzenlemelerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Şapelin çatı örtüsünden, kilisenin aksine hiçbir şey kalmamıştır. Tüm mekânların üst örtüleriyle çatı örtüsü arasında kalan dolgu kısımlarında kesit kayıpları tespit edilmiştir. Şapelin üst örtüsünün dış hava koşullarından muhafazası için koruma çatısı önerilmektedir (Şekil E.34). Dolgu kısımlarına yerleşen bitkiler temizlenip, üst örtü enjeksiyon ile güçlendirilmeli ve derz onarımları yapılmalıdır. Daha sonra yüzeye koruyucu tedbir olarak biyosit tatbik edilmelidir. Koruma çatısı uygulaması geri dönüştürülebilir nitelikte olmalıdır.

Koruma çatısı ve döşemeler için yapılacak uygulama hafif malzeme ile yapılmalı, nitelik olarak geri dönüştürülebilme imkânı vermelidir (ICOMOS, 2003, Madde 3.9).

4.2. YENİDEN İŞLEVLENDİRME ÖNERİSİ

Aktif olduğu dönemde bölgedeki önemli manastırlardan biri olan Abrank Surp Tavit Manastırı günümüzde harap vaziyettedir. Demografik yapının değişimi neticesinde manastır cemaatini kaybetmiş ve terk edilmiştir. Manastır günümüzde harap vaziyette olmasına karşın yerli ve yabancı birçok turist tarafından ziyaret edilmektedir. Kültürel, mimari ve sanat tarihi bakımından önem arz eden manastır kompleksinin “anıt müze” konseptiyle yeniden işlevlendirilmesi önerilmektedir. Bununla birlikte manastırın ait olduğu kültürün hassasiyetleri göz önünde

bulundurulmuştur. Yapı düzenlemeleri Hristiyan ziyaretçiler için ibadet faaliyetlerini engelleyecek biçimde yapılmayacaktır. Böylelikle yeniden işlev kazandırılan manastır düzenli bakım ve onarıma sahip olacak, kilise olarak yeniden kullanılacak, kültürel bağları kuvvetlendiren ve iyileştiren bir müze olması sağlanacaktır.

Manastır kompleksi açık ve kapalı mekânları, farklı kotlarda düzenlenen yapılarıyla müze işlevi için birçok fırsatı barındırmaktadır. Manastır müzeye dönüştürülürken ziyaretçilerin ihtiyaçlarını karşılamak ve daha iyi bir deneyim sunabilmek için bazı alanlara ve olanaklara gereksinim duyulmaktadır. Koruma alanının dışında ziyaretçiler ve çalışanlar için bir merkez inşa edilmelidir. Ziyaretçilerin karşılanacağı bir giriş ve karşılama alanı organize edilmelidir. Bu kısımda otopark, güvenlik, bilet satış noktası, danışma ofisi gibi alanlar bulunmalıdır. Ayrıca emanet eşya odası, vestiyer, kadın, erkek ve engelli erişimine uygun tuvaletler, bebek bakım odası, revir, kafeterya ve müze mağazası gibi kullanıcı ihtiyaçlarına cevap verebilen ve müzeye de gelir sağlayacak mekânlara ihtiyaç vardır.

Müze için gerekli olan depo ve saklama alanları da düşünülmelidir. Sergilenmeyen eserlerin korunacağı güvenli depo alanları ve restorasyon ile konservasyon atölyeleri, müze koleksiyonlarının güvenliğini ve bakımını sağlamak için gereklidir. Müze personeli için ofisler, personel dinlenme ve soyunma odaları, güvenlik odası ve izleme merkezi gibi ofis ve personel alanları oluşturulmalıdır. Ayrıca, teknik ve destek alanları da müzenin işleyişi için kritik öneme sahiptir. Isıtma, soğutma ve havalandırma sistemleri, elektrik ve su tesisatları, yangın güvenliği gibi altyapılar müzeye dönüştürülmüş manastırın hem ziyaretçiler hem de eserler için güvenli ve konforlu bir ortam olmasını sağlayacaktır.

Tanımlayıcı bir rota oluşturabilmek amacıyla açık ve kapalı sergi alanlarını bağlayan ve farklı kotlardaki yerleşimler arasında bağlantı kuran ahşap bir yürüme platformunun yapılması önerilmiştir. Ahşap yürüme yolu çeşme kalıntısından başlayıp ek yapıların etrafını dolaşarak kiliseye, haçkarlara ve şapele kadar devam edecektir. Dolaşım rotasında panolar ve dijital kiosklar yer alacak ve yapılar hakkında bilgiler sunulacaktır. Haçkarların ve şapelin önünde sirkülasyon bölümlerinden harici seyir terasları oluşturulacaktır. Yürüyüş rotasında dinlenme alanları yer alacaktır. Şapel tamamıyla ziyaret ve ibadet için ayrılacaktır. Kilise

kapalı sergi alanı olarak kullanılacaktır. Kalıcı ve geçici sergi bölümleri oluşturulmalıdır. Etkileşimli ve dijital sergi alanları ziyaretçilere daha kapsamlı bir deneyim sunabilmek için kullanılmalıdır. Ayrıca manastır yaşamını sahneleyen canlandırmalar yerleştirilebilir. Alanda yapılacak kazılarda ortaya çıkan mimari plastik ögeler koleksiyon oluşturularak sergiye dahil edilebilir. Müze sergilemenin ötesinde kültürel ve eğitici aktivitelere de ev sahipliği yapmalıdır. Hristiyan el yazmacılığı, minyatür haçkar yapımı, taş ve ahşap oyma teknikleri, kumaş ve halı dokuma gibi eğitim ve atölye seçenekleri dahil edilmelidir.

Müze engelli dostu tasarıma sahip olmalıdır. Engelli erişimine uygun tekerlekli sandalye rampaları ve engelli asansörleri yürüyüş rotasında çözülmelidir. Ayrıca müze Braille yazılı tabelaların bulunması ve sesli rehberler gibi düzenlemeler ile engelli kullanıcı dostu olmalıdır.

SONUÇ

Abrank Surp Tavit Manastırı, ait olduğu çok katmanlı kùltùre sahip coğrafyada Ermeni dini mimarisini ve anıt geleneğini yansıtan örneklerden biridir. Sahip olduğu önemle hem uluslararası mecrada dikkat çeken bir kùltür varlığı hem de ulusal anıt statüsünde yer alır. Manastır, Ermenilerin Hristiyanlık öncesi dönemden beri inanç merkezlerinden biri olan Tercan'da yer almaktadır. Tercan ve çevresi tarihsel süreç içerisinde birçok medeniyeti ağırlamıştır ve onlara ait izlerle geniş bir kùltürel yelpazeye sahiptir. Bu durum kozmopolit bir nüfusa sahip olmasını sağlamıştır. Ermeniler, Tercan ve onun bağlı bulunduğu idari birimlerde önemli miktarda nüfusa sahip etnik kökenlerden biridir. Ayrıca bölgedeki Ermenilerin çoğunun Gregoryen (Apostolik) Kilisesi'ne mensup olduğu tespit edilmiştir.

Manastırın bu vaziyette günümüze kadar ulaşabilmesinde bazı etkenler rol oynamıştır. Cemaatini çok uzun süre kaybeden manastır uzun bir süre işlevsiz ve bakımsız kalmıştır. Yerleşim yerinin dışında olması farklı bir işlevle kullanılarak hayatına devam etmesine mâni olmuştur. Bu nedenle yapılar ağır müdahalelerden, muhdes ek ve niteliksiz onarımdan korunmuştur. Her ne kadar bu faktörlerden korunmuş olsa da aynı sebeplerden mütevellit define arayıcılarının hedefi haline gelmiş ve bir yapı malzemesi stoğu olarak görülmüştür. Doğa şartları ve insan faktörü yapılarda birçok zarara sebep olmuştur.

Bu çalışmada Abrank Surp Tavit Manastırı kilisesi, şapeli ve diğer ek yapıları ileri teknoloji ölçüm ve belgeleme teknikleri ile kayıt altına alınmıştır. Bu veriler altlık olarak kullanılarak rölöve ve analitik rölöve çalışmaları yapılmıştır. Yapıdaki mimari kurgu ve detaylar dikkatle incelenerek kilise ve şapelin restitüsyon projeleri oluşturulmuştur. Manastır yapılarına müdahale önerilerinde bulunulurken mevcut hasar durumları göz önüne alınarak ve tüzükler rehberliğinde minimum müdahale ilkesi benimsenmiştir. Manastırın I. dereceden deprem kuşağında yer alması sebebiyle güçlendirme çalışmaları bir hayli önem arz etmektedir. Manastırın periyodik aralıklarla bakım ve onarım hizmetlerinden faydalanması, kùltür varlığı

olarak hak ettiği değere ulaşabilmesi ve yapıların güvenliğinin tahsis edilebilmesi hedeflenerek yeniden işlevlendirilmesi uygun görölmüştür. Yerleşim kompleksi açık ve kapalı sergi alanları ile rekreasyon alanları için birçok fırsatı barındırmaktadır. Bu manastırın yapılacak onarım çalışmalarıyla bir kültür varlığı olarak kazanılması ve ülke turizmi için de fayda sağlaması amaçlanmaktadır. Ayrıca manastırın geçmişteki dini işlevi göz önünde tutularak, şapel yapısının da gelen ziyaretçi/turist gruplarının dini ibadeti için kullanılması öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- Birol, N. (2020).** *19. Yüzyılda Erzincan Tanzimat'dan Birinci Dünya Savaşına Kadar (1839-1914).* (A. Coşkun, Dü.) Erzincan: Arı Sanat Yayınevi.
- Bonfiglio, E. (2021).** Tarihsel Ermenistan ve Ermeniler. E. Akyürek, & K. Durak (Dü) içinde, *Bizans Dönemi'nde Anadolu* (s. 454-463). Yapı Kredi Yayınları.
- Bosworth, C. E. (1987).** Arzenjān. E. Yarshater (Dü.) içinde, *Encyclopædia Iranica* (Cilt 2, s. 690-691). London and New York: Routledge & Kegan Paul.
- Bournoutian, G. A. (2016).** *Ermeni Tarihi Ermeni Halkının Tarihine Kısa Bir Bakış* (2 b.). (E. Abaoğlu, & O. Kılıçdağı, Çev.) Aras Yayıncılık.
- Bruchhaus, G. (2010).** Das Kloster Surb Dawit' bei Tercan. *Oriens Christianus*, 94, s. 228-249.
- Charanis, P. (2021).** *Bizans İmparatorluğu'nda Ermeniler.* (İ. Gülseçgin, Dü., & E. Öztürk, Çev.) İstanbul: Urzeni Yayınevi.
- Cuinet, V. (1892).** *La Turquie d'Asie : géographie administrative: statistique descriptive et raisonnée de chaque province de l'Asie - Mineure* (Cilt I). Paris: Ernest Leroux.
- Dadyan, S. (2011).** *Osmanlı'da Ermeni Aristokrasisi.* İstanbul: Everest Yayınları.
- Dedeyan, G. (Dü.). (2015).** Ermeni Halkının Tarihi. (Ş. Çiltaş, Çev.) Ayrıntı Yayınları.
- Gündüz, T. (2010).** Tahmasb. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 39, s. 413-415). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Demir, S., & Çakır, İ. E. (2016).** Tercan Kazâsı (1591-1642). *Karadeniz Araştırmaları*, 13(50), s. 153-175.
- Eğilmez, S. (2012).** *Erzurum Kuruluşundan Osmanlı Fethine Kadar.* Erzurum Büyükşehir Belediyesi.

- Eprigyan, S. (2024).** *Türkiye'nin Ermeni Coğrafyası*. (S. Nişanyan, Çev.) İstanbul: Liberus Kitap.
- Erzincan İl Yıllığı. (1973).** Ayyıldız Matbaası AŞ.
- Galçıyan, R. (2019).** *Ermenistan'ın Tarihi Haritaları*. (D. Lokmagözyan, Çev.) İstanbul: Pirgiç Yayınları.
- Haçin, İ. (2014).** 1939 Erzincan Büyük Depremi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 30(88), s. 33-70.
- Hayreni, H. (2016).** *Yukarı Fırat Ermenileri 1915 ve Dersim* (2 b.). (Y. Gedik, Dü.) İstanbul: Belge Yayınları.
- Hewsen, R. H. (1989).** Bagayarĭč. E. Yarshater (Dü.) içinde, *Encyclopædia Iranica* (Cilt 3, s. 408). London and New York: Routledge & Kegan Paul.
- Hewsen, R. H. (1997).** The Geography of Armenia. R. G. Hovannisian (Dü.) içinde, *The Armenian People From Ancient to Modern Times Volume I: The Dynastic Periods: From Antiquity to the Fourteenth Century* (s. 1-17). New York: St. Martin's Press.
- Hewsen, R. H. (2003).** Summit of the Earth: The Historical Geography Of Bardzr Hayk. R. G. Hovannisian (Dü.) içinde, *Armenian Karin/Erzerum* (s. 33-61). Costa Mesa, Kaliforniya: Mazda Publishers.
- ICOMOS. (2003).** Principles For The Analysis, Conservation And Structural Restoration of Architectural Heritage.
https://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_en0033912001536913477.pdf
- Kévorkian, R. H., & Paboudjian, P. B. (2012).** *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*. (M. Saris, Çev.) İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Konukçu, E. (1998).** Tercan Tarihi. *Cumhuriyetin 75. Yılında Tercan* (s. 25-214). Ankara: Önder Matbaacılık.
- Köker, O.(Dü.). (2005).** *100 Yıl Önce Türkiye'de Ermeniler* (Cilt 1). Birzamanlar Yayıncılık.

- Maranci, C. (2018).** Khachkars. H. C. Evans (Dü.) içinde, *Armenia: Art, Religion, and Trade in the Middle Ages* (s. 90-95). New York: The Metropolitan Museum of Art.
- Marco Polo. (2019).** *Dünyanın Hikaye Edilişi Harikalar Kitabı* (3. b.). (G. Ö. Çakır, Dü.) İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- McCarthy, J. (2019).** *Türkler ve Ermeniler : Osmanlı İmparatorluğu'nda Milliyetçilik ve Çatışma*. (F. Sarıkaya, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Melkonyan, A. A. (2003).** The Demography of the Province of Erzerum: Sixteenth-Twentieth Centuries. R. G. Hovannisian (Dü.) içinde, *Armenian Karin/Erzerum* (s. 135-145). Costa Mesa, California: Mazda Publishers.
- Miroğlu, İ. (1995).** Erzincan. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 11, s. 318-321). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Miroğlu, İ. (2014).** *Kemah sancağı ve Erzincan kazası (1520-1566)* (2 b.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Mustafalı , C. (2020, Eylül).** 1917 Ekim Devrimi Sonrası Güney Kafkasya'da Gelişmeler Işığında Ömer Faik Numanzade'nin Siyasi Faaliyetleri. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 9(2), s.283-299. doi:<https://doi.org/10.26650/jes.2020.018>
- Nişanyan, S. (2020).** *Türkiye Yer Adları Sözlüğü* . İstanbul: Liberus Kitap.
- Özaydın, A. (2009).** Saltuklular. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 36, s. 56-57). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Petrosyan, H. L. (2022).** Khachkar. K. A. Harutyunyan (Dü.) içinde, *Historical and Cultural Heritage of Armenia* (s. 57-64). Yerevan: Scientific Research Center Of Historical And Cultural Heritage.
- Sağır, G. (2014).** Bizans İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Ermeni Yerleşimleri. *Tarihte Türkler ve Ermeniler: İlkçağ ve Ortaçağ* (s. 183-205). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Şahin, T. E. (1985).** *Anadolu'nun Tarihi Akışı İçerisinde Siyasi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Açından Erzincan Tarihi* (Cilt 1). Erdav Kitabevi.
- Seppälä, S. (2021).** The Struggle for Memory: The Khachkar Field of Julfa and Other Armenian Sacred Spaces in Azerbaijan. *Review of Ecumenical Studies Sibiu*, 13(2), s. 185-213.
- Seyfeli, C. (2006, Mayıs).** Ermeni Kilisesi'nin Kuruluşu. *Türk Yurdu*, 26(225), s. 42-53.
- Seyfeli, C. (2011).** Erken Ermeni Kaynaklarına Göre Hristiyanlık Öncesi Ermeni Tanrılar Panteonu. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30(30), s. 139-183. doi:<https://doi.org/10.17120/omuifd.99047>
- Tchilingirian, H. (2019).** *Ermeni Kilisesi Kısa Bir Giriş*. (L. Sarı, Çev.) İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Thierry de Crussol, J.M. (2005).** *Monuments Arméniens de Haute-Arménie*. CNRS Editions.
- Tiefenbach, H. (2012).** *Anadolu'nun Azizleri*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Url-1** <<https://www.harita.gov.tr/urun/erzincan-fiziki-il-haritasi/412>>, erişim tarihi 25.04.2024.
- Van Loo, K. (1991).** Ikonologische Betrachtung der Kreuzteine von Sowrb Dawit' bei Derjan (Tercan).L. Zekiyan (Dü.), içinde *Atti del Quinto simposio internazionale di arte armena*. (s. 310-317). Venezia: San Lazzaro.
- Yazıcı, H. (1995).** Sansa Boğazı'nın (Erzincan) Kara ve Demiryolu Ulaşımındaki Önemi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 1(1), s. 456-474.
- Yazıcı, H. (1997).** Tercan Ovası ve Çevresi'nin Başlıca Hidrografik Özellikleri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 3(2), s. 181-218.
- Yazıcı, H. (1998).** Coğrafya. *Cumhuriyet'in 75. Yılında Tercan* (s. 265-310). Ankara: Önder Matbaacılık.

EKLER

EK (A): Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Kazılar ve Araştırmalar Daire Başkanlığı alışma izni ve EKVKBK tarafından hazırlanan anıt fişleri

EK (B): Rölöve alışmaları İçin Hazırlanan Lazer Tarama ve Fotogrametrik Ortofoto Verileri

EK (C): Abrank Surp Tavit Manastırı Fotoğrafları

EK (D): Abrank Surp Tavit Manastırı'nın Eski Fotoğrafları ve izimleri

EK (E): Abrank Surp Tavit Manastırı Koruma Projesi izimleri

EK (A): Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü
Kazılar ve Araştırmalar Daire Başkanlığı alışma izni ve EKVKBK tarafından
hazırlanan anıt fişleri

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Sayı : E-94949537-161.05-1764391

30.09.2021

Konu : Ayşenur Yelda CAN Tez Çalışması hk.

DAĞITIM YERLERİNE

İlgi : Ayşenur Yelda CAN'ın 28.09.2021 tarihli başvurusu.

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Mimari-Koruma Restorasyon Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Ayşenur Yelda CAN 'ın Doç.Dr. Mine ESMER danışmanlığında yürüttüğü, "Abrank Surp Tavit Manastırı'nın Korunması ve Yeniden İşlevlendirilmesi İçin Bir Öneri" konulu Yüksek Lisans tez çalışması kapsamında, Erzincan ili Tercan ilçesi Üçpınar Köyü yakınlarında 260 parselde bulunan Abrank Surp Tavit Manastırı'nda ölçü alma ve belgeleme çalışmaları yapma talebine ilişkin ilgi başvuru ve ekleri incelenmiştir.

İlgi başvuruda yer verilen, tez kapsamında yapıda kullanılan taş, harç ve sıvaların bileşimleri, fiziksel ve kimyasal özelliklerini saptamak için numunelerin alınması talebi, **müze müdürlüğünün uygun bulduğu sınırlı sayıda ve yapıların etrafındaki kopmuş parçalardan alınması koşulu ile Bakanlığımız, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünce uygun görülmüştür.**

"14/01/2020 tarih ve 39797 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarıyla İlgili Yapılacak Yüzey Araştırması, Sondaj ve Kazı Çalışmalarının Yürütülmesi Hakkında Yönerge"nin 6. Maddesi kapsamında **2021 yılı içerisinde**, tez çalışmasının yürütülmesi Bakanlığımız, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünce uygun görülmüştür.

Söz konusu çalışmanın; Erzincan Müzesi Müdürlüğü denetiminde yapılması ve Müze Müdürlüğü'nün belirleyeceği şartlara uyulması, alanda bulunan kültür varlıklarına fiziki müdahalede bulunulmaması, kazı ve araştırma başkanlarının yayın haklarının saklı kalması koşullarıyla 2021 yılında gerçekleştirilmesinde sakınca görülmemektedir.

Çalışmalara ilişkin olarak "Kültür Ve Tabiat Varlıklarıyla İlgili Yapılacak Yüzey Araştırması, Sondaj ve Kazı Çalışmalarının Yürütülmesi Hakkında Yönerge, (Ek 6, Ek 7)" kapsamında hazırlanacak "Öğrenci Çalışması Müze Raporu ve Öğrenci Çalışması Raporu" nun çalışmanın tamamlanmasını takiben 3 ay içinde Bakanlığımıza gönderilmesi gerekmektedir.

Yapılacak çalışmanın yayımlanması söz konusu olduğunda, tez çalışmasının ilgili jüri tarafından onaylanmasının ardından, talep Bakanlığımızca ayrıca değerlendirilecektir.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Yahya COŞKUN
Bakan a.
Genel Müdür Yardımcısı

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

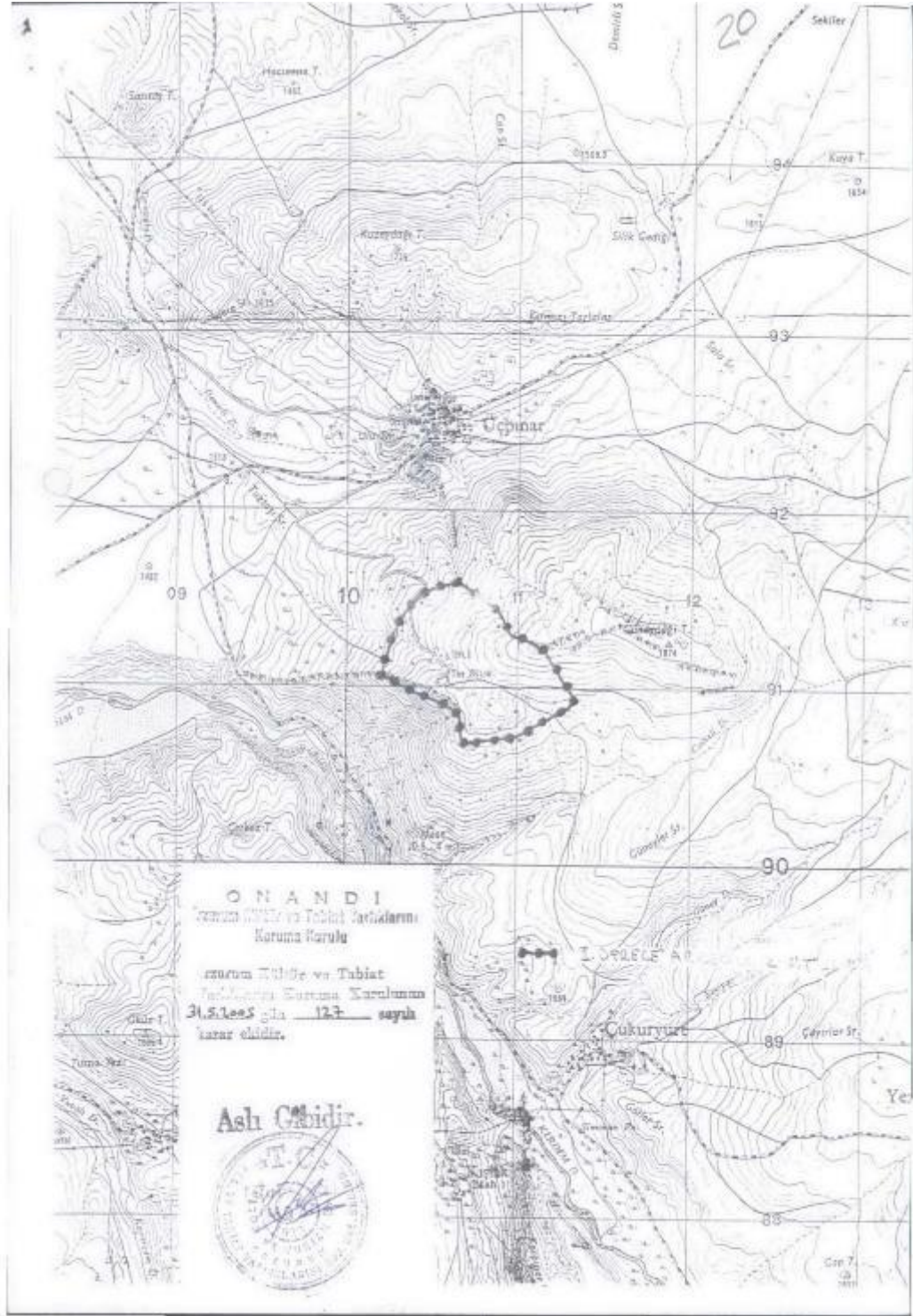
Doğrulama Kodu: 8860C89C-04B3-474D-BD88-1EDCB54A69E4

Doğrulama Adresi: <https://www.turkiye.gov.tr/>

II. TBMM Binası Yarı, ULUS - ANKARA
Telefon: (312) 470 62 31 Fax: (312) 470 65 40
www.kulturvarliklari.gov.tr, kazilar@ktb.gov.tr

Bilgi için: Nihan ÖZTÜRK
4/B(Sözleşmeli) Arkeolog
Telefon No: (312) 470 65 28

Şekil A. 6: 2005 yılı sit sınırlarını gösteren harita (EKVKBK arşivi)

**EK (B): Rölöve Çalışmaları İçin Hazırlanan Lazer Tarama ve Fotogrametrik
Ortofoto Verileri**

Şekil B.1: Manastır kilisesi ve avlu içerisindeki ek yapıların fotogrametrik vaziyet ortofotosu

Şekil B.2: Manastır avlusu batı siluet ortofotosu

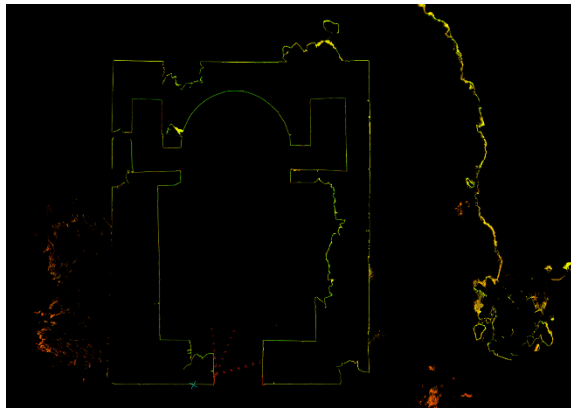
Şekil B. 3: Şapel fotogrametrik vaziyet ortofotosu

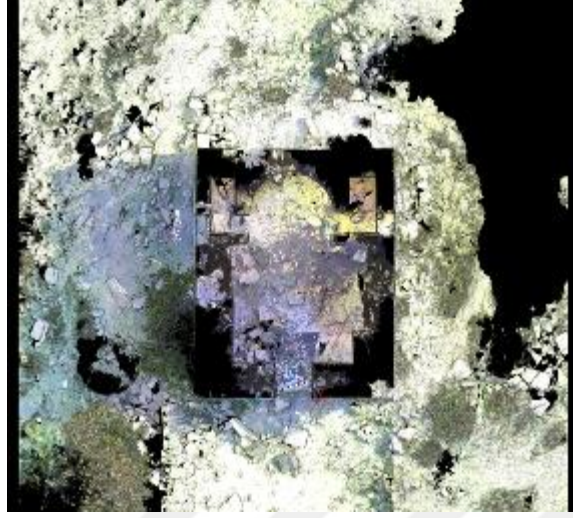
Şekil B.4:Kilise +3.80 kot planı lazer verisi ortofoto-1

Şekil B. 5:Kilise +3.80 kot planı lazer verisi ortofoto-2

Şekil B.6:Şapel +1.35 kot planı lazer verisi ortofoto-1

Şekil B. 7:Şapel +1.35 kot planı lazer verisi ortofoto-2

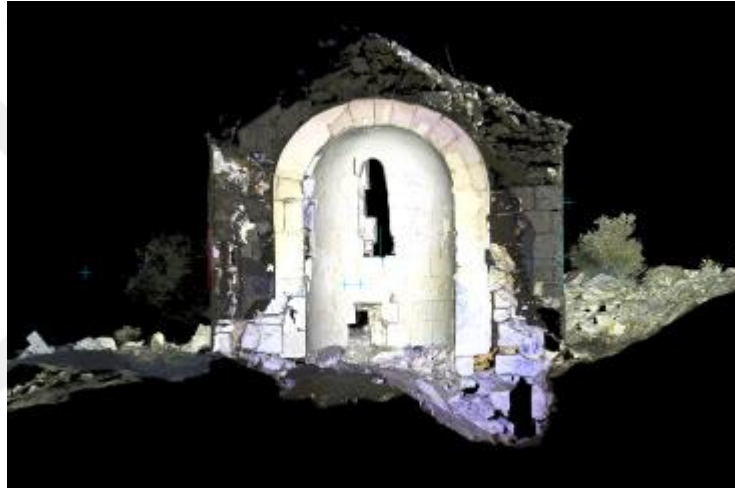
Şekil B.8: Kilise A-A kesiti lazer verisi ortofoto-1

Şekil B.9: Kilise A-A kesiti lazer verisi ortofoto-2

Şekil B. 10:Şapel C-C kesiti lazer verisi ortofoto-1

Şekil B. 11: Şapel C-C kesiti lazer verisi ortofoto-2

Şekil B.12: Kilise kuzey cephesi fotogrametrik ortofoto

Şekil B.13: Kilise doğu cephesi fotogrametrik ortofoto

Şekil B.14: Şapel doğu cephesi fotogrametrik ortofoto

Şekil B. 15: Şapel güney cephesi fotogrametrik ortofoto

EK (C): Abrank Surp Tavit Manastırı Fotoğrafları

Şekil C. 1:Manastır yerleşkesinde bulunan farklı yapı grupları

Şekil C. 2:Manastır alt yerleşke avlu duvarları

Şekil C. 3:Manastır avlu duvarları üst görünüş

Şekil C. 4:Manastır avlu duvarları arasında kot farkı

Şekil C. 5:Manastır avlusu kuzey giriş kapısı

Şekil C. 6:Manastır batı avlu duvarında yer alan portalin parçası

Şekil C. 7:Manastır ek yapıları duvarları

Şekil C. 8:Manastır avlusu kuzeybatı köşesinde tespit edilen giriş izleri ve pencereler

Şekil C. 9: Batı avlu duvarının önünde oluşturulan teras

Şekil C. 10: Manastır avlusunun kuzeybatı köşesinde bulunan çeşme kalıntısı

Şekil C. 11:Çeşme kalıntısı üst görünüş

Şekil C. 12:Manastır kilisesi apsis (horan)

Şekil C. 13:Manastır kilisesi ana apsis bölümü

Şekil C. 14:Ana apsis bölümünden kuzey yan apsise geçişi sağlayan yuvarlak kemerli kapı açıklığı

Şekil C. 15:Kuzey nefin doğu ucunda konumlanan apsis bloğu

Şekil C. 16:Güney nefin doğu ucunda yer alan apsis bloğu

Şekil C. 17:Kubbe altından kilisenin girişine bakış

Şekil C. 18:Kilise kubbesi

Şekil C. 19:Güney haç kolundan kuzey nefeye bakış

Şekil C. 20:Vaftiz kurnası ve üst kısmında bulunan pencere açıklığı

Şekil C. 21:Kuzey haç kolundan güney nefeye bakış

Şekil C. 22:Kiliseden martyriona geçişi sağlayan kapı

Şekil C. 23:Güney nefin batısında bulunan özgün döşeme kalıntıları

Şekil C. 24:Martyrion tonozu ve destek kemeri

Şekil C. 25:Martyrion güney duvarında yer alan pencere açıklıkları

Şekil C. 26:Martyrion batı duvarında yer alan pencere açıklığı

Şekil C. 27:Martyrion doğu duvarında yer alan pencere açıklığı

Şekil C. 28:Martyriona giriş kapısı ile kilise beden duvarı birleşimi

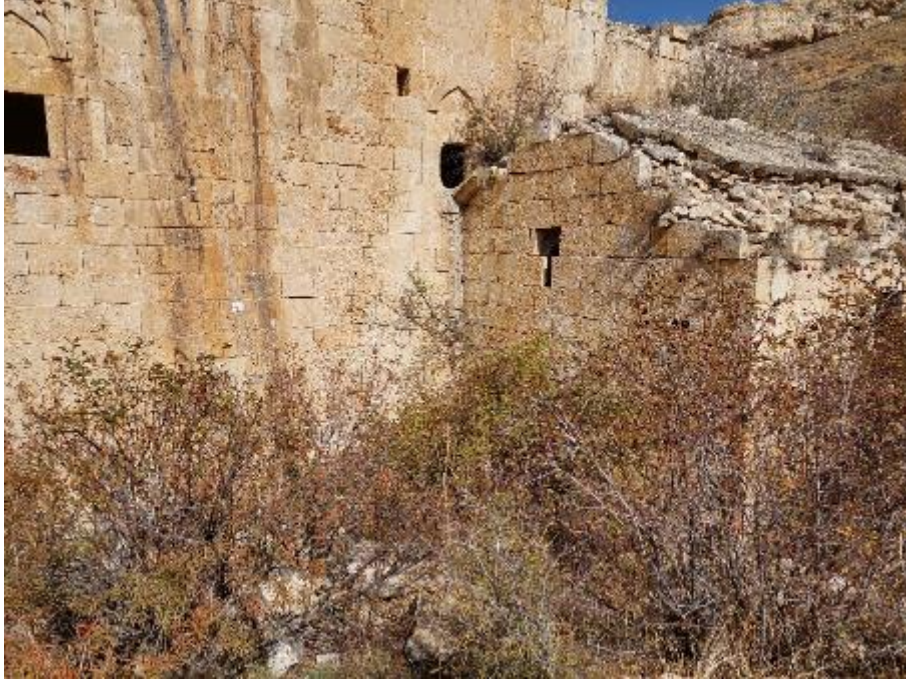
Şekil C. 29:Martyrion kuzey bölümü kilise beden duvarı ile kapanan kemer açıklığı

Şekil C. 30:Kubbe kasnağı ve üst örtü güneydoğudan görünüm

Şekil C. 31:Kilise güney cephesi

Şekil C. 32:Martyrion ve kilise kütle ilişkisi

Şekil C. 33:Martyrion güney cephesi

Şekil C. 34:Kilise kuzey cephesi havadan görünüm

Şekil C. 35:Kilise batı beden duvarı kemerli portal ve nişler

Şekil C. 36:Kilise batı cephesini kaplayan ağaç

Şekil C. 37:Kilise doğu cephesi

Şekil C. 38:Kilise naousun batı duvarında yer alan plaster ve köşe plasteri

Şekil C. 39:Kilise naousun güneybatı köşesinde yer alan plaster

Şekil C. 40:Köşe plaster başlık detayları

Şekil C. 41:Köşe plaster taş süpürgelik detayı

Şekil C. 42:Güney nef beden duvarında yer plastere ait başlık ve süpürgelik detayları

Şekil C. 43:Naos kemerlerinin üzengi seviyesinde yer alan silmeler

Şekil C. 44:Vaftiz kurnası niş silme ve korniş detayları

Şekil C. 45:Dor tipi sütun başlıkları

Şekil C. 46:Sütun kaide detayı-1

Şekil C. 47:Sütun kaide detayı-2

Şekil C. 48:Şapel yapısı önünde yer alan avlu ve haçkar

Şekil C. 49:Şapel giriş kapısından apsise bakış

Şekil C. 50:Apsis kubbesi

Şekil C. 51:Şapelin apsis penceresi

Şekil C. 52:Apsisten naosa bakış

Şekil C. 53:Naos nef tonozu ve destek kemeri

Şekil C. 54:Naos nefin kuzey duvarı

Şekil C. 55: Arkosolyum kalıntısı

Şekil C. 56:Şapel giriş kapısı iç kısım

Şekil C. 57:Şapel giriş kapısının üst kısmında yer alan kemerli pencere

Şekil C.58:Apsisten kuzeydoğu odaya girişi sağlayan kapı açıklığı

Şekil C. 59:Kuzeydoğu oda kemerli pencere açıklığı

Şekil C. 60:Apsisten güneydoğu odaya girişi sağlayan kapı açıklığı

Şekil C. 61:Güneydoğu oda kemerli pencere açıklığı

Şekil C. 62:Şapel güney cephesi

Şekil C. 63:Şapel kuzey cephesi

Şekil C. 64:Şapel batı cephesi

Şekil C. 65:Şapel giriş kapısı kemer alınlığı yazıt ve bezeme detayları

Şekil C. 66:Şapel doğu cephesi

Şekil C. 67:Şapel doğu cephesi pencere detayları

Şekil C. 68:Şapel kuzey cephesinde yer alan figürlü bezeme

Şekil C. 69:Şapel doğu cephesinde yer alan figürlü bezeme

Şekil C. 70:Şapel doğu cephesinde yer alan rozet

Şekil C. 71:Şapel kuzey cephesinde yer alan rozetler

Şekil C. 72:Şapel batı cephesi örgü motif detayları

Şekil C. 73:Şapel batı cephesi haç motifleri

Şekil C. 74:Şapel doğu cephesi pencere açıklığı üzerinde yer alan madalyon

Şekil C. 75:Şapel güney cephesi çatı silmesi detayı

Şekil C. 76:Şapel kuzey cephesi çatı silmesi detayı

Şekil C. 77:Haçkarlar karşıdan görünüm

Şekil C. 78:Haçkarlar üstten görünüm

Şekil C. 79:Haçkarlar arkadan görünüş

Şekil C. 80:Ortada yer alan haçkarda bulunan yazıt

Şekil C. 81:Güneyde yer alan haçkarın yazıtı

Şekil C. 82:Güneyde yer alan haçkarın yan yüzeyinde bulunan yazı

Şekil C. 83:Üçlü grubun kuzeyinde yer alan devrilmiş haçkar

Şekil C. 84:Şapel avlusunun kuzeybatı köşesinde yer alan haçkar

Şekil C. 85:Haçkarın arkadan görünüşü

Şekil C. 86:Haçkarın üstten görünüşü

Şekil C. 87: Haçkarın önden görünüşü

Şekil C. 88:Haçkarda yer alan yazıt

Şekil C. 89:Kilise çatısı mevcut durum

Şekil C. 90:Sütunda gözlemlenen kesit kaybı

Şekil C. 91:Kilisede yer alan kemer gergileri mevcut durum

Şekil C. 92:Şapel apsis duvarında tespit edilen bütünlük kaybı

Şekil C. 93:Şapel naos nefinin güney duvarında oluşan cidar kaybı

Şekil C. 94:Şapel üst örtüde meydana gelen kesit kayıpları

Şekil C. 95:Manastır güney avlu duvarındaki mevcut harpuştalar

Şekil C. 96:Manastır ek yapıları derz boşalması örneği-1

Şekil C. 97:Manastır ek yapıları derz boşalması örneği-2

Şekil C.98:Manastır kuzey avlu duvarı iç kısım gözlemlenen derz boşalmaları

Şekil C. 99:Manastır doğu avlu duvarında yer alan strüktürel çatlak

Şekil C. 100:Kilise kuzey cephesinde görülen çiçeklenme ve liken birikimi

Şekil C. 101:Kilise ve martyron çatılarında gözlemlenen bitki oluşumları

Şekil C. 102:Şapelin tonoz örtüsünde saptanan çiçeklenme ve siyah kabuk oluşumu

Şekil C. 103: Şapelin güney beden duvar derzlerinde oluşan bitkilenme

Şekil C. 104: Şapelin kuzey beden duvarı üzerine yerleşen likenler

Şekil C. 105:Şapelin kuzey beden duvarı üzerine yerleşen likenler-2

Şekil C. 106: Haçkarların üst kısımlarında bezeme boşluklarına yerleşen likenler

Şekil C.107:Manastır kuzey avlu duvarında oluşan siyah kabuk ve harpuştalar üzerinde tespit edilen likenler

Şekil C. 108:Manastır batı avlu duvarının üst kısımlarında meydana gelen siyah kabuk

Şekil C. 109:Kilise güney nef duvarlarında görülen grafitiler

Şekil C. 110:Kilise batı beden duvarına yapılmış grafitiler

Şekil C. 111:Kilise apsisinde yer alan tahrip edilmiş niş

Şekil C. 112:Kilise kuzey beden duvarı dibinde açılan kaçak kazı çukuru

Şekil C. 113:Şapel nef duvarı üzerine yapılmış grafitiler

Şekil C. 114: Şapel apsis kubbesinde yer alan grafitiler

Şekil C. 115:Haçkar yazıtında oluşan oyuk

EK(D): Abrank Surp Tavit Manastırı'nın Eski Fotoğrafları ve Çizimleri

Şekil D. 1:1951 yılına ait manastır yerleşkesini gösteren hava fotoğrafı
(Harita Genel Müdürlüğü Arşivi)

Şekil D. 2:1955 yılına ait manastır yerleşkesini gösteren hava fotoğrafı
(Harita Genel Müdürlüğü Arşivi)

Şekil D. 3:1963 yılına ait manastır yerleşkesini gösteren hava fotoğrafı
(Harita Genel Müdürlüğü Arşivi)

Şekil D. 4:1973 yılına ait manastır yerleşkesini gösteren hava fotoğrafı
(Harita Genel Müdürlüğü Arşivi)

Şekil D. 5:1983 yılına ait manastır yerleşkesini gösteren hava fotoğrafı
(Harita Genel Müdürlüğü Arşivi)

Şekil D. 6:2004 yılına ait manastır yerleşkesini gösteren hava fotoğrafı
(Harita Genel Müdürlüğü Arşivi)

Şekil D. 7:Manastır avlusu kuzeyden görünüm (Bruchhaus, 2010, s. 238)

Şekil D. 8:Manastır avlusu güneyden görünüm (Bruchhaus, 2010, s. 238)

Şekil D. 9: Manastır avlusu güneybatıdan görünüm (Bruchhaus, 2010, s. 239)

Şekil D. 10: Manastır avlusu içi (Bruchhaus, 2010, s. 245)

Şekil D. 11: Kilise güneybatıdan görünüm (Thierry de Crussol, 2005, s. 57)

Şekil D. 12: Martyrion batı cephesinde yer alan üst kısmı yıkık pencere (EKVKBK arşivi, 09.05.2005)

Şekil D. 13: Manastır kilisesi güneydoğudan görünüm (Bruchhaus, 2010, s. 240)

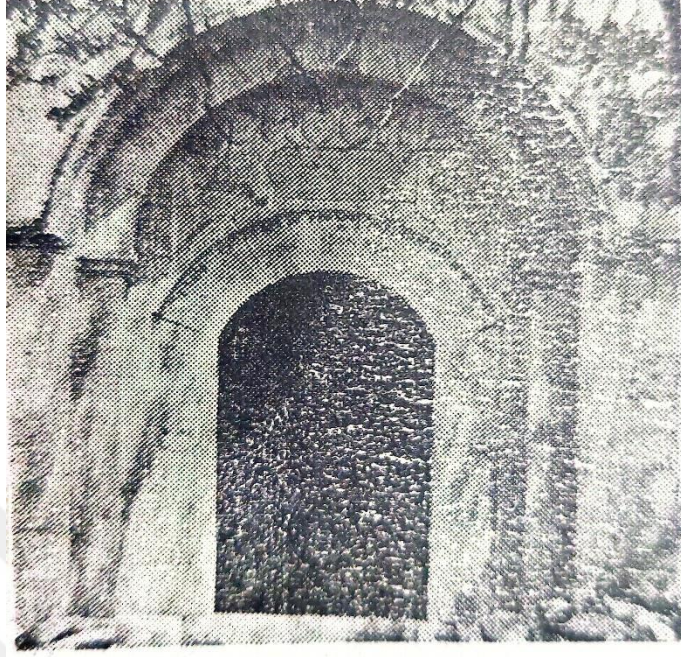
Şekil D. 14: Manastır kilisesinin güneydoğu kısmı (Bruchhaus, 2010, s. 243)

Şekil D. 15:Manastır kilisesinden martyriona geçiş (Bruchhaus, 2010, s. 244)

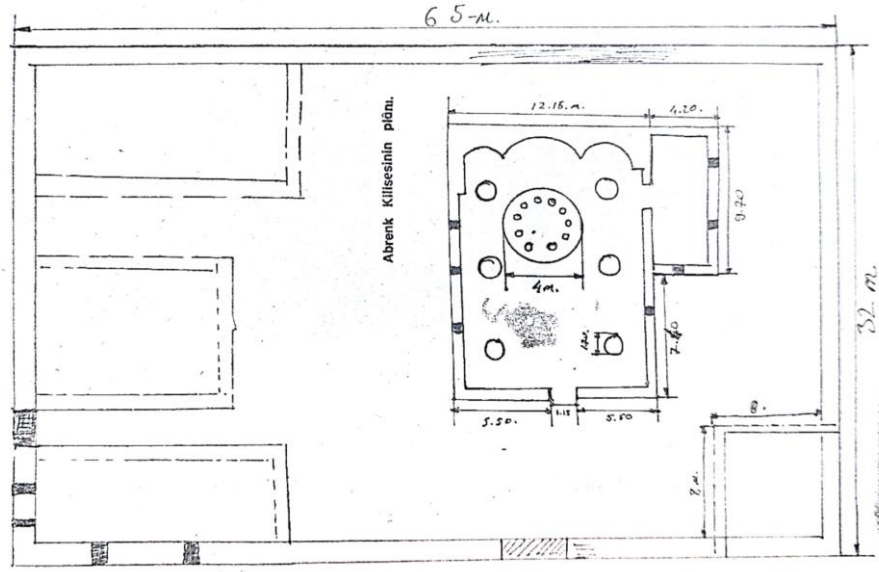
Şekil D. 16:Kilise giriş kapısında yer alan yazıt (Şahin,1985, s. 173)

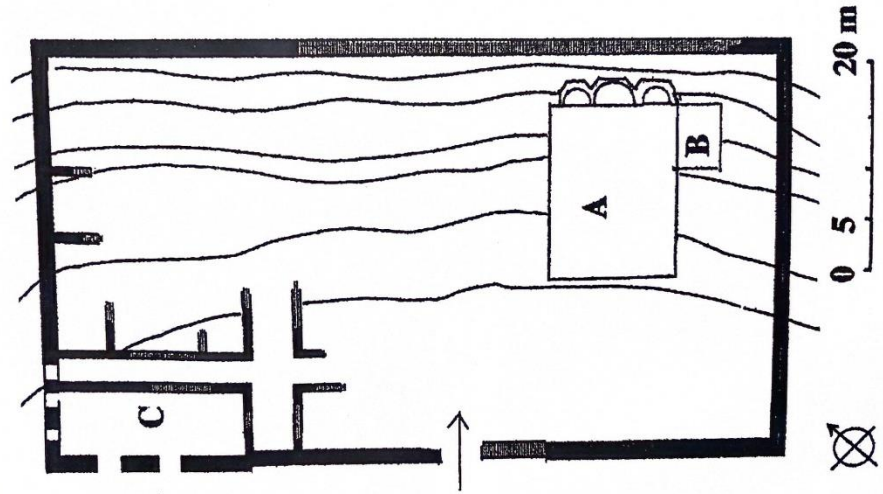
Şekil D. 17:Kilise giriş kapısı (Şahin,1985, s. 174)

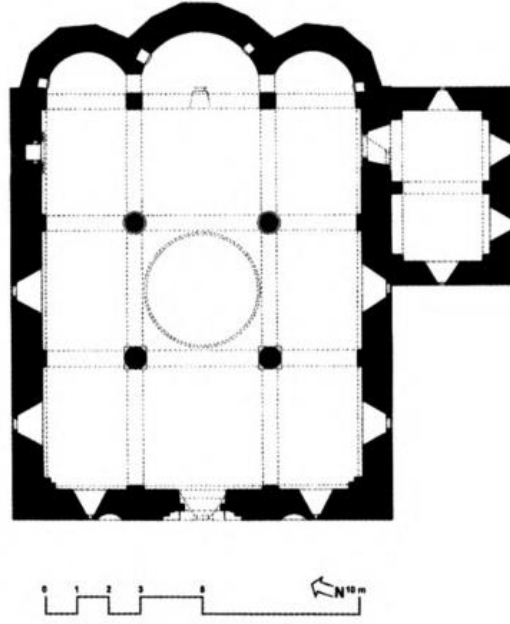
Şekil D. 18:Kuzeyde yer alan haçkar devrilmeden önce (Bruchhaus, 2010, s. 247)

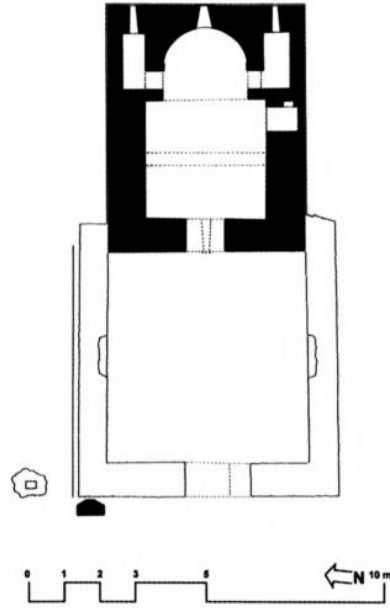
Şekil D. 19:Manastır planı-1 (Şahin, 1985, s. 176)

Şekil D. 20:Manastır planı -2 (Thierry de Crussol, 2005, s. 56)

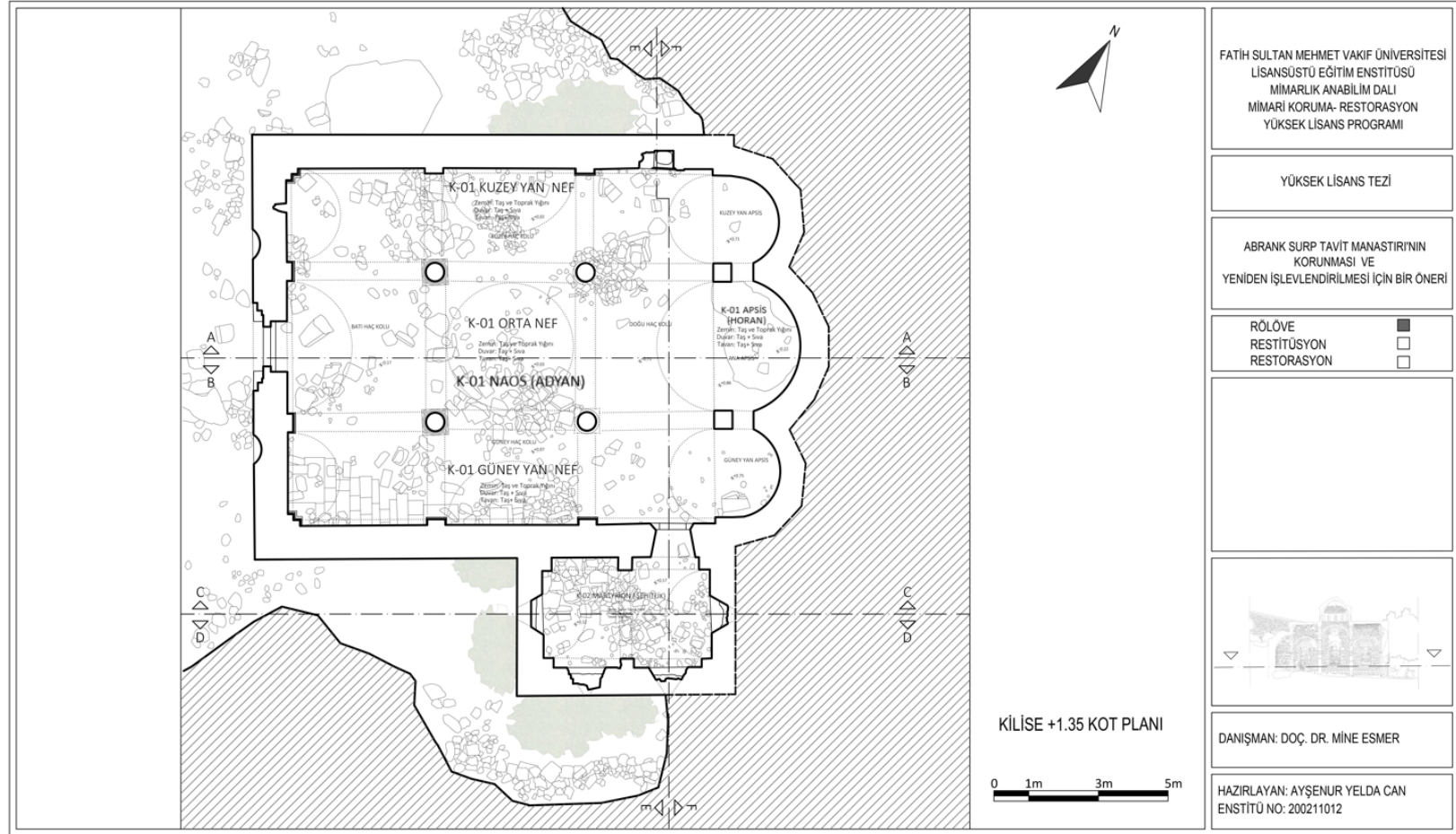
Şekil D. 21:Kilise planı (Bruchhaus, 2010, s. 230)

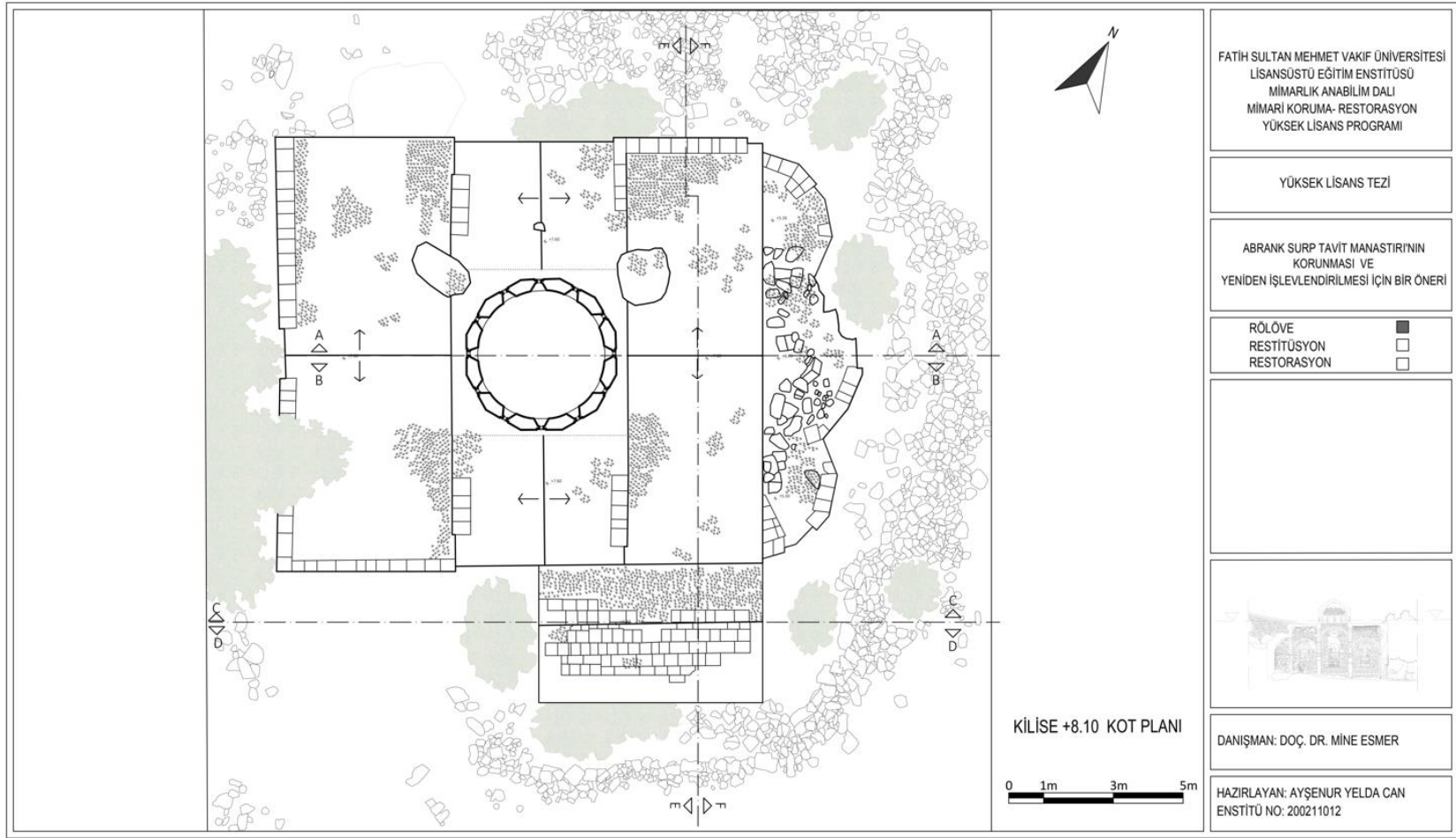
Şekil D. 22:Şapel planı (Bruchhaus, 2010, s. 233)

EK (E): Abrank Surp Tavit Manastırı Koruma Projesi Çizimleri

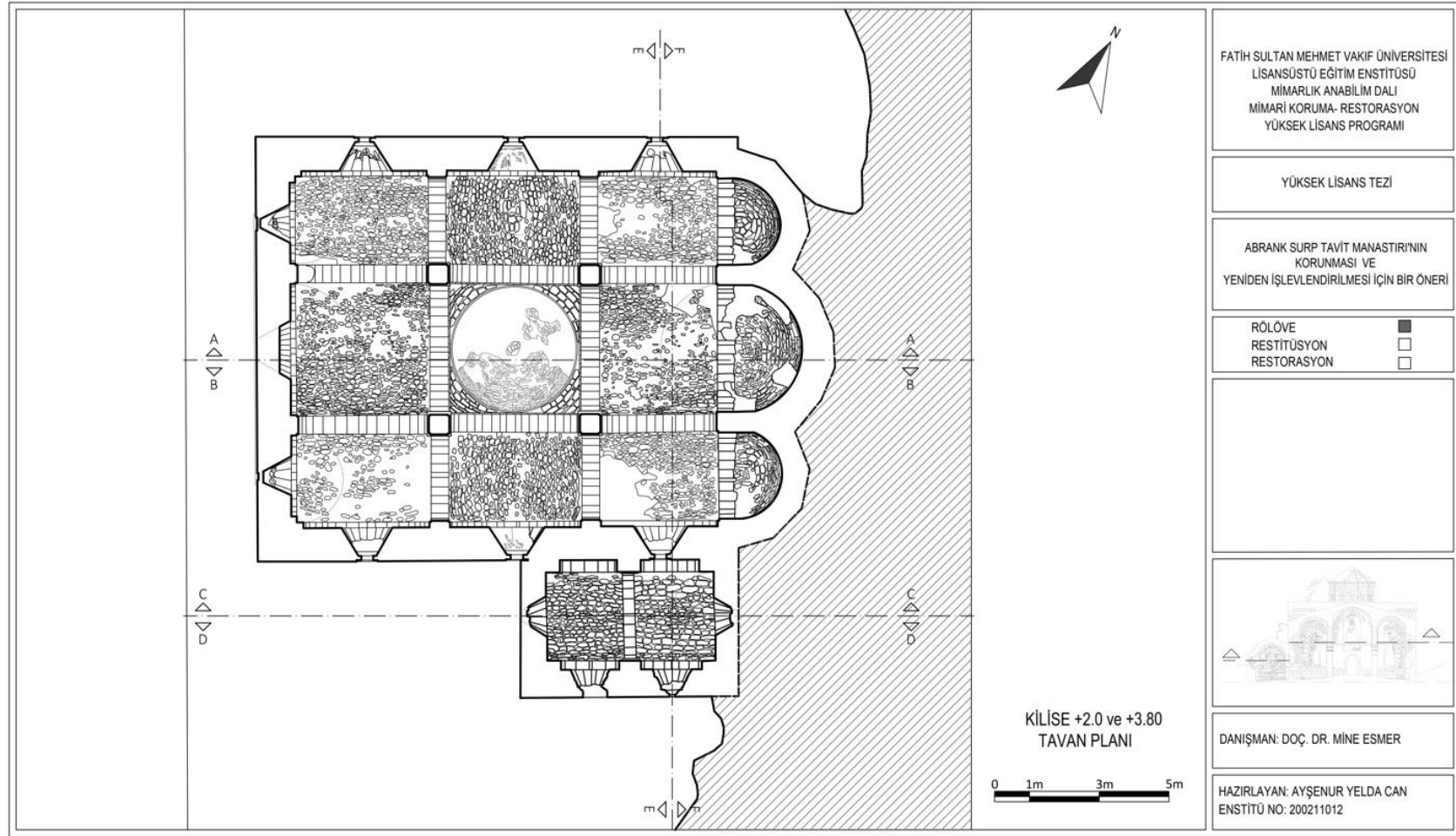

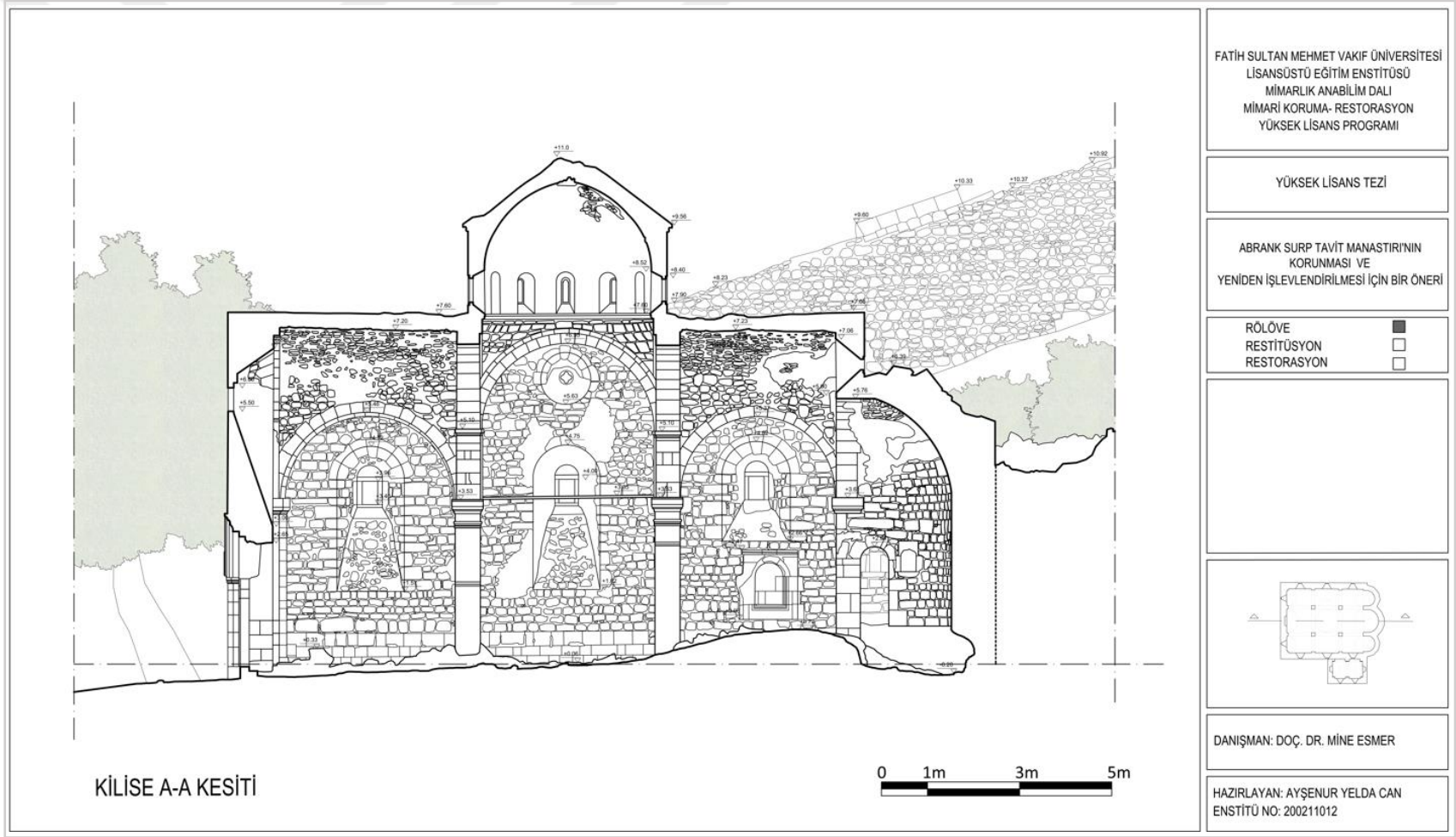
Şekil E. 1: Kilise +1.35 kot planı rölöve

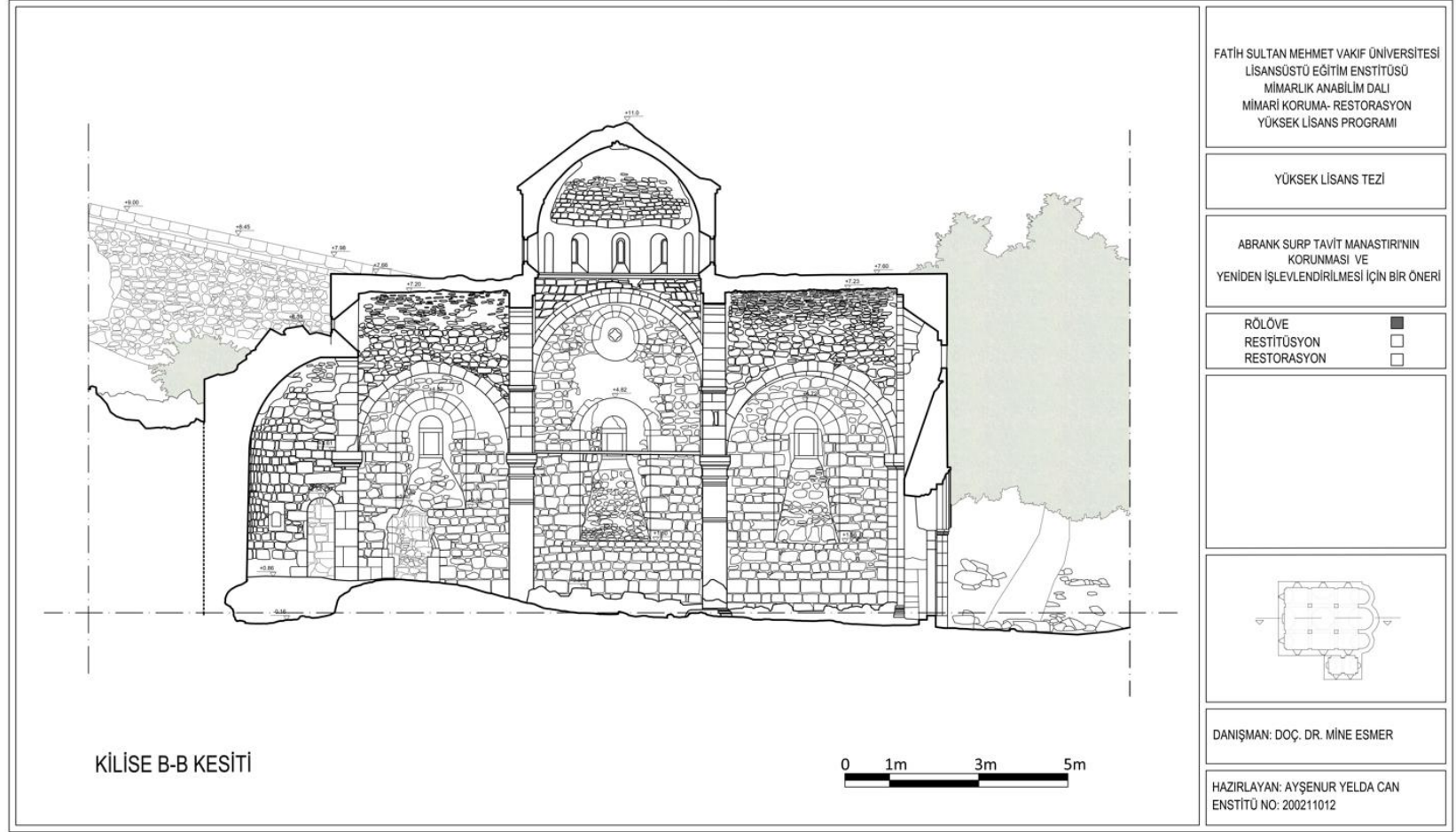
Şekil E. 3: Kilise +8.10 kot planı rölöve

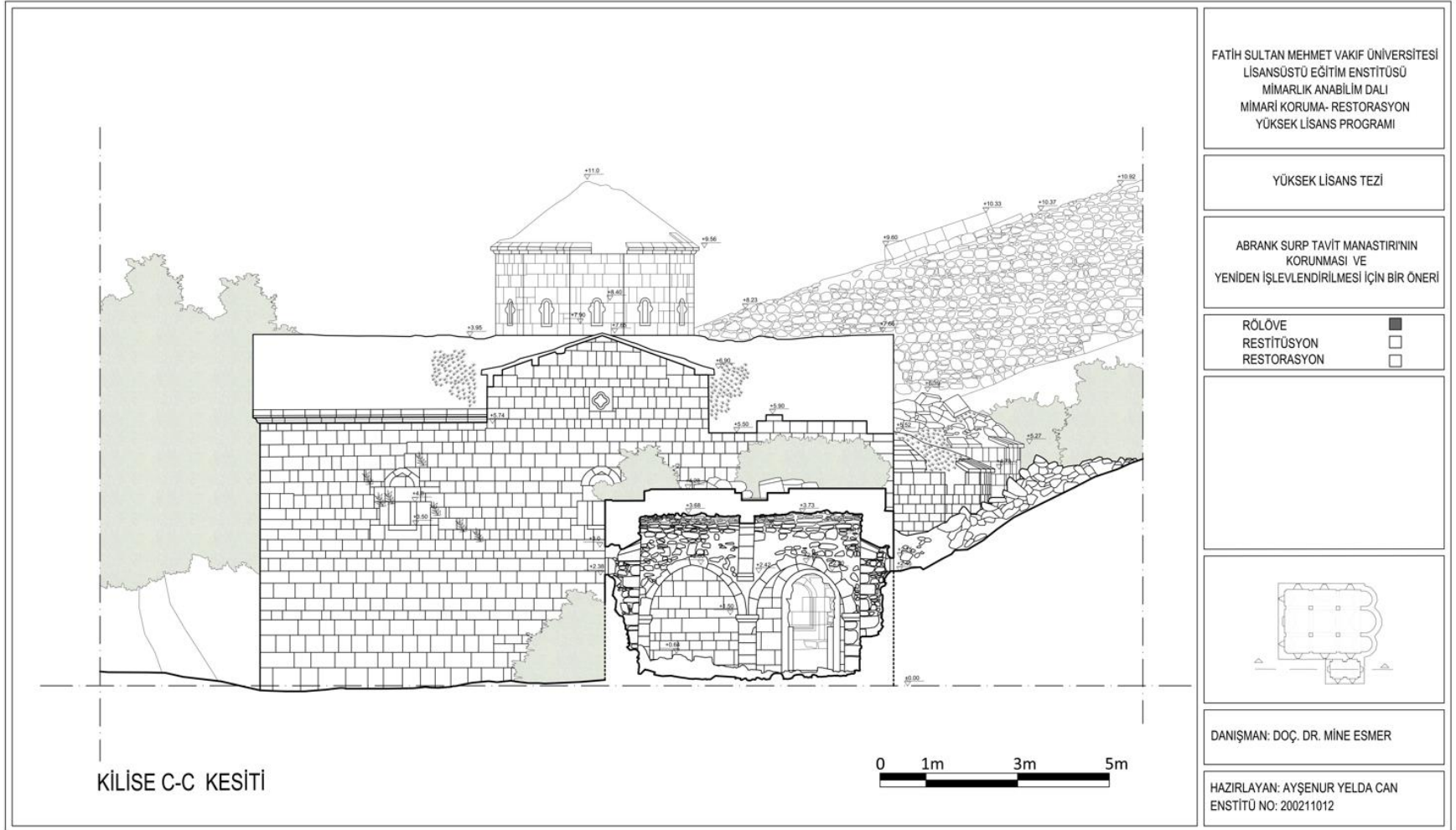
Şekil E. 4: Kilise tavan planı rölöve

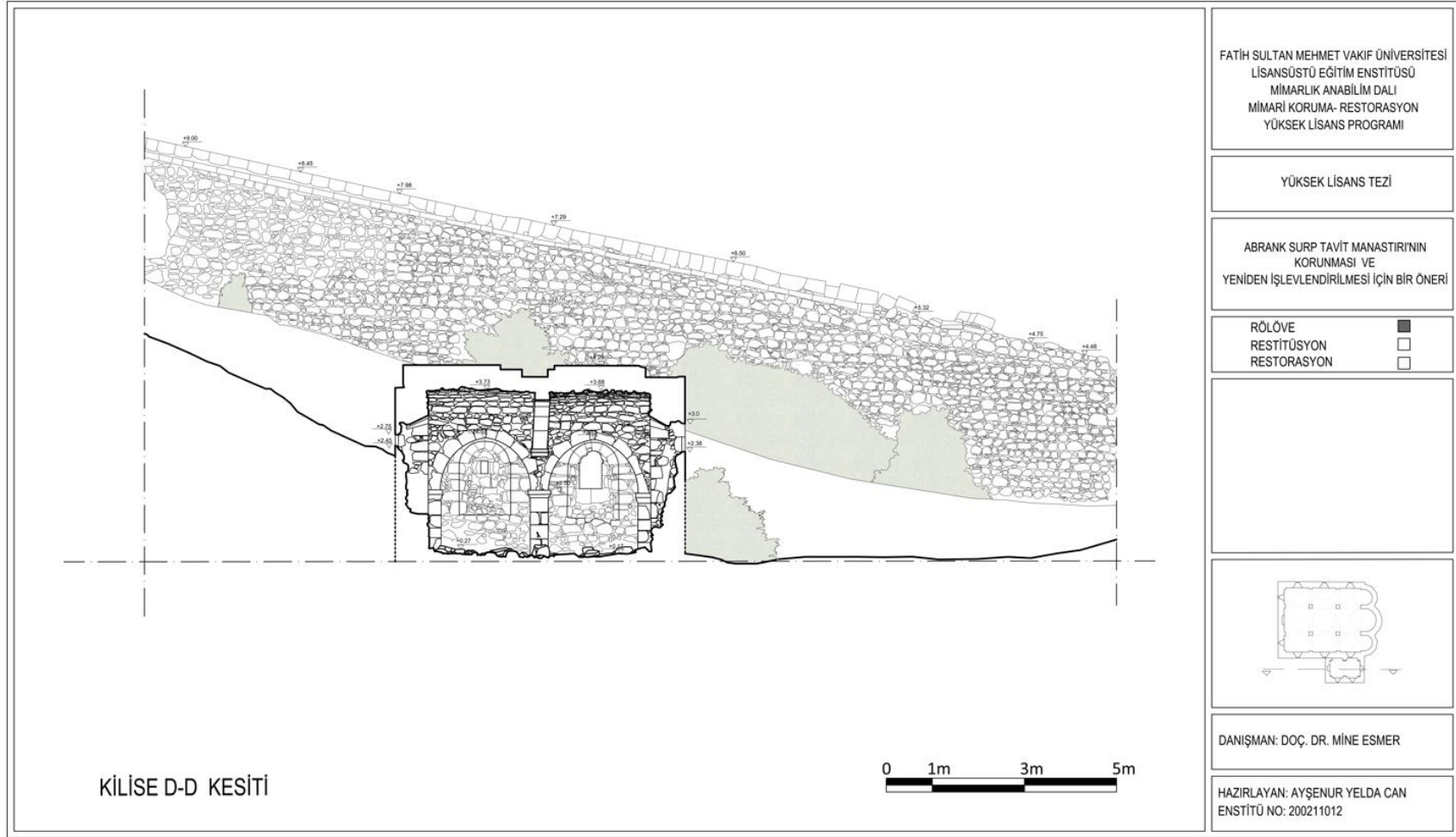
Şekil E. 5: Kilise A-A kesiti rölöve

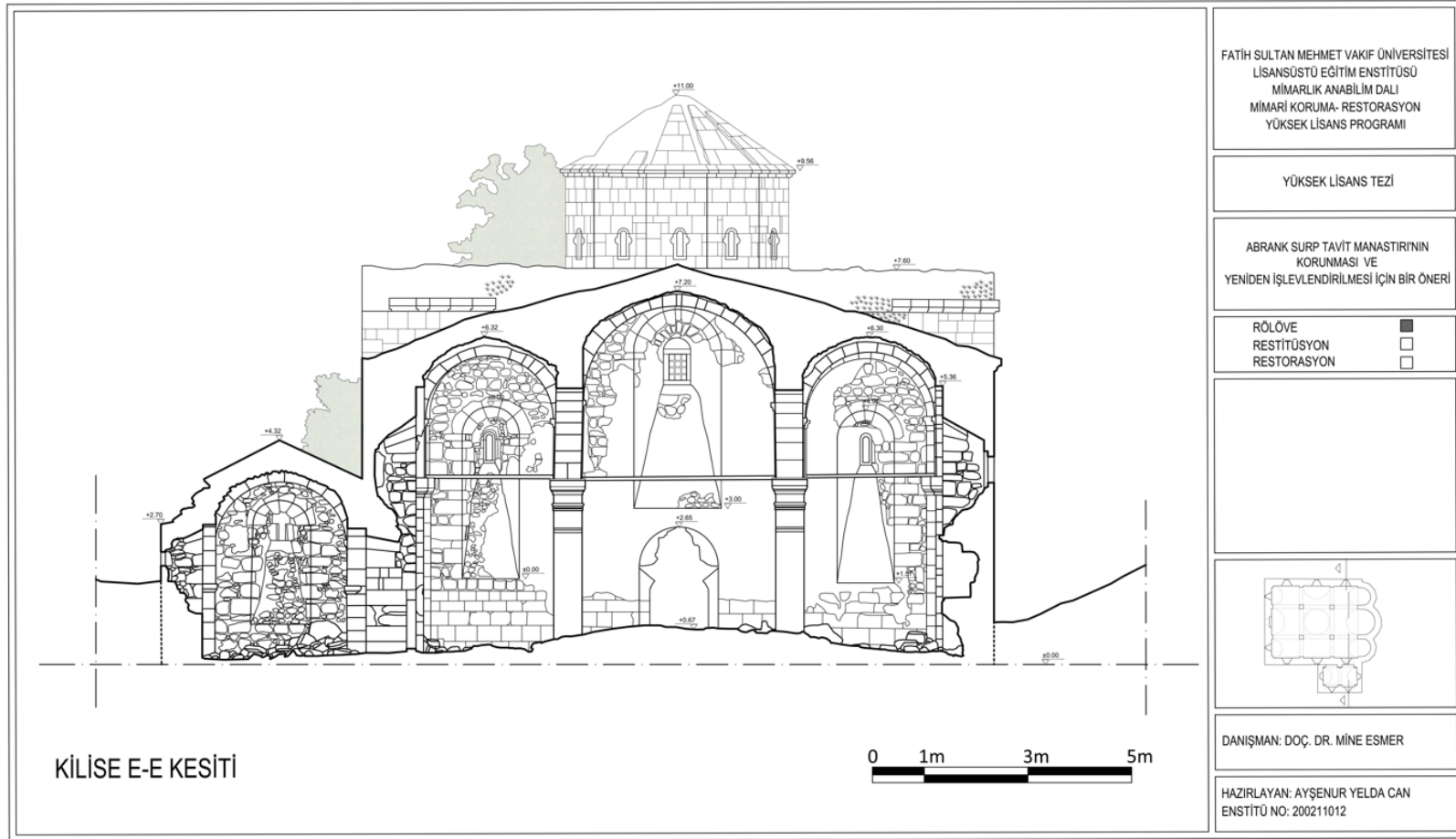
Şekil E. 6: Kilise B-B kesiti rölöve

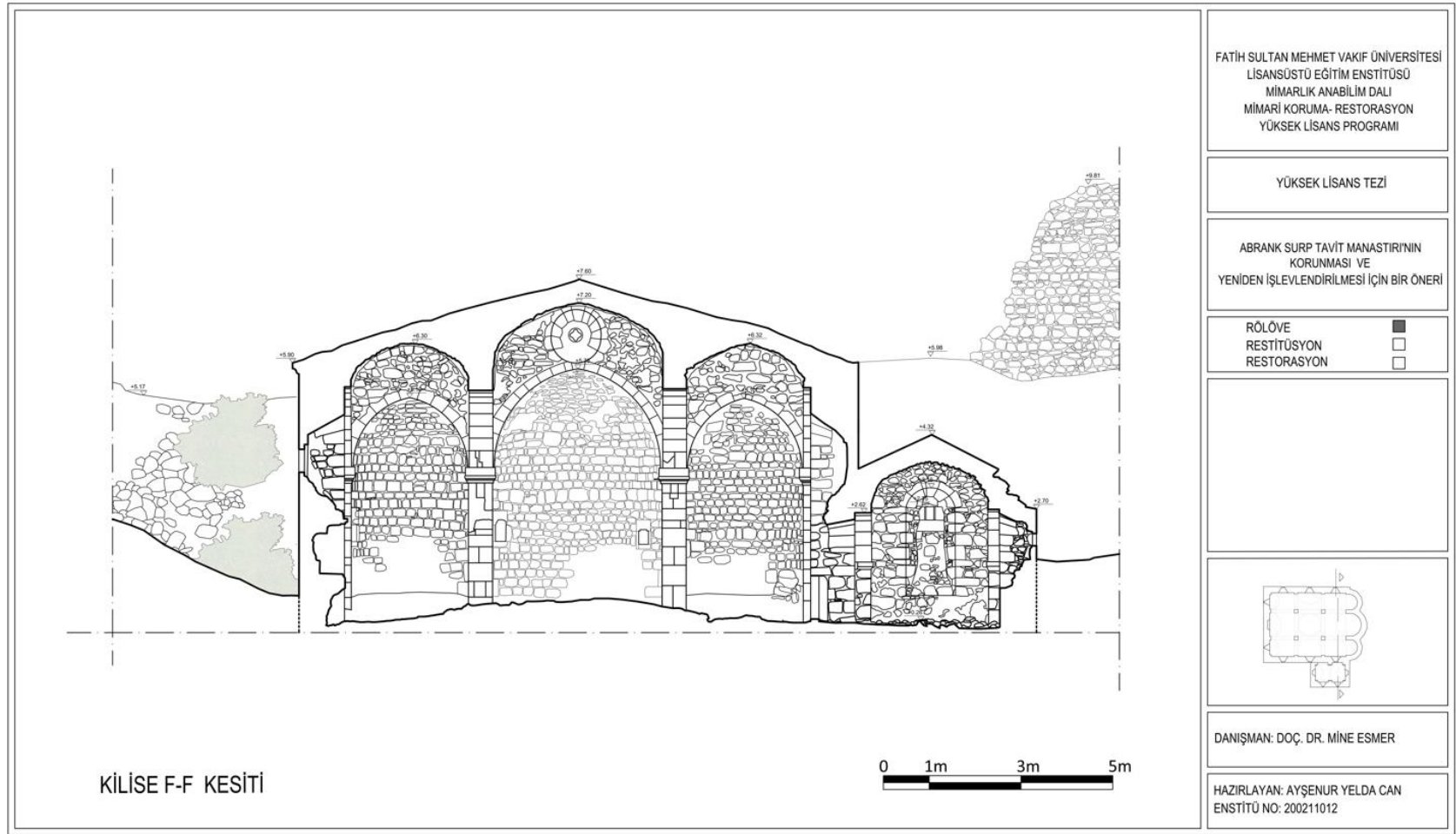
Şekil E. 7: Kilise C-C kesiti rölöve

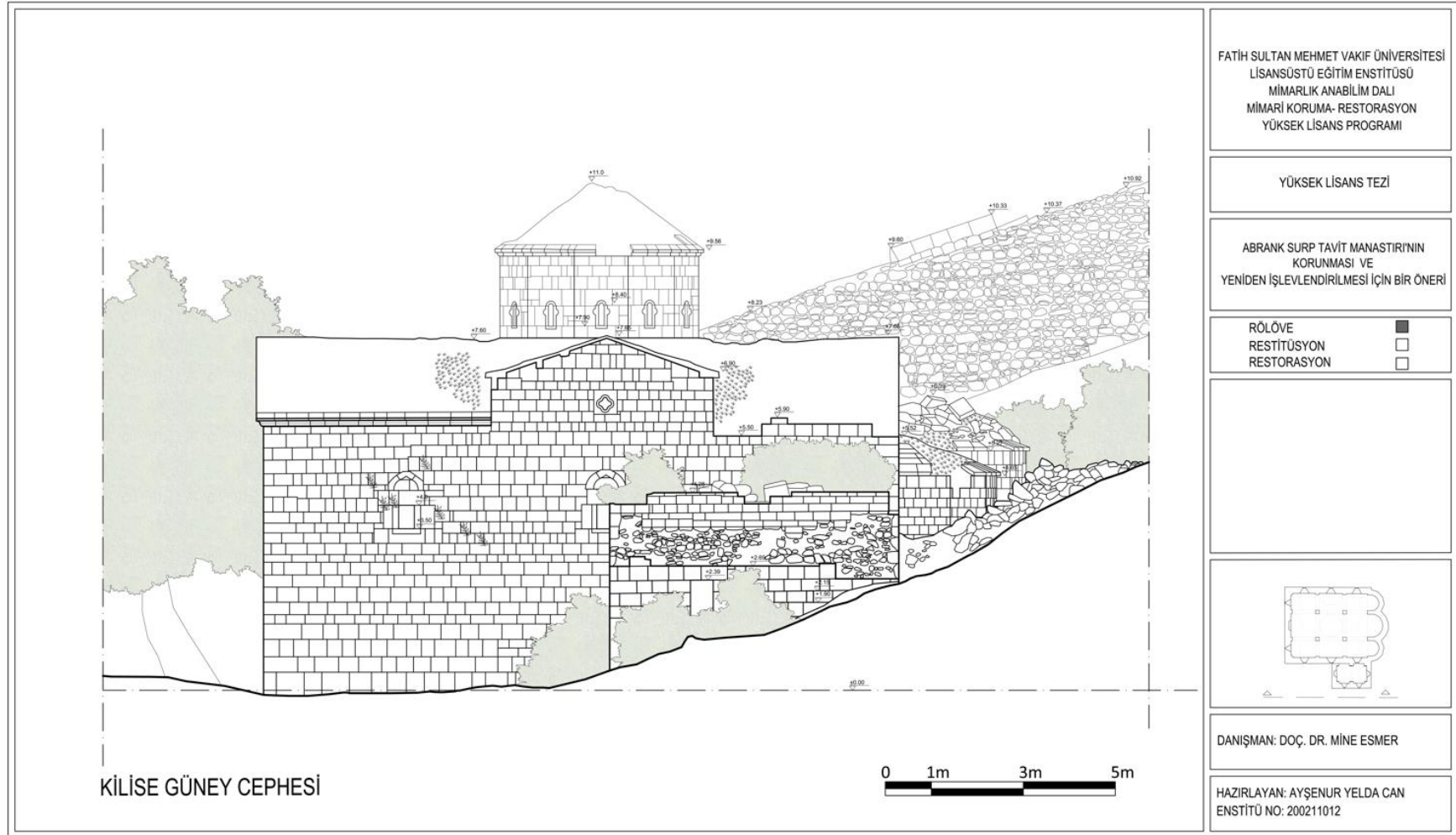
Şekil E. 8: Kilise D-D kesiti rölöve

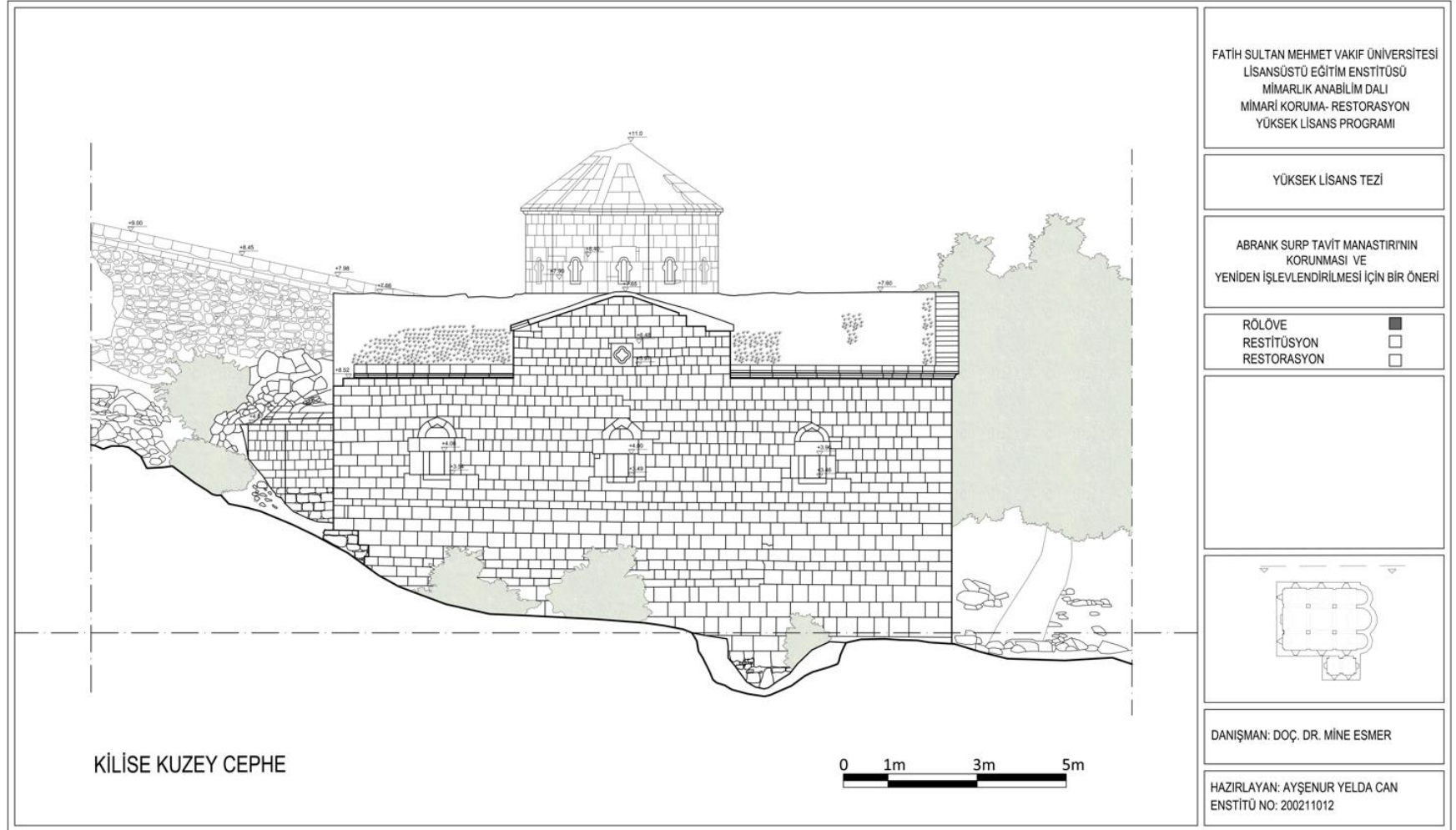
Şekil E. 9: Kilise E-E kesiti rölöve

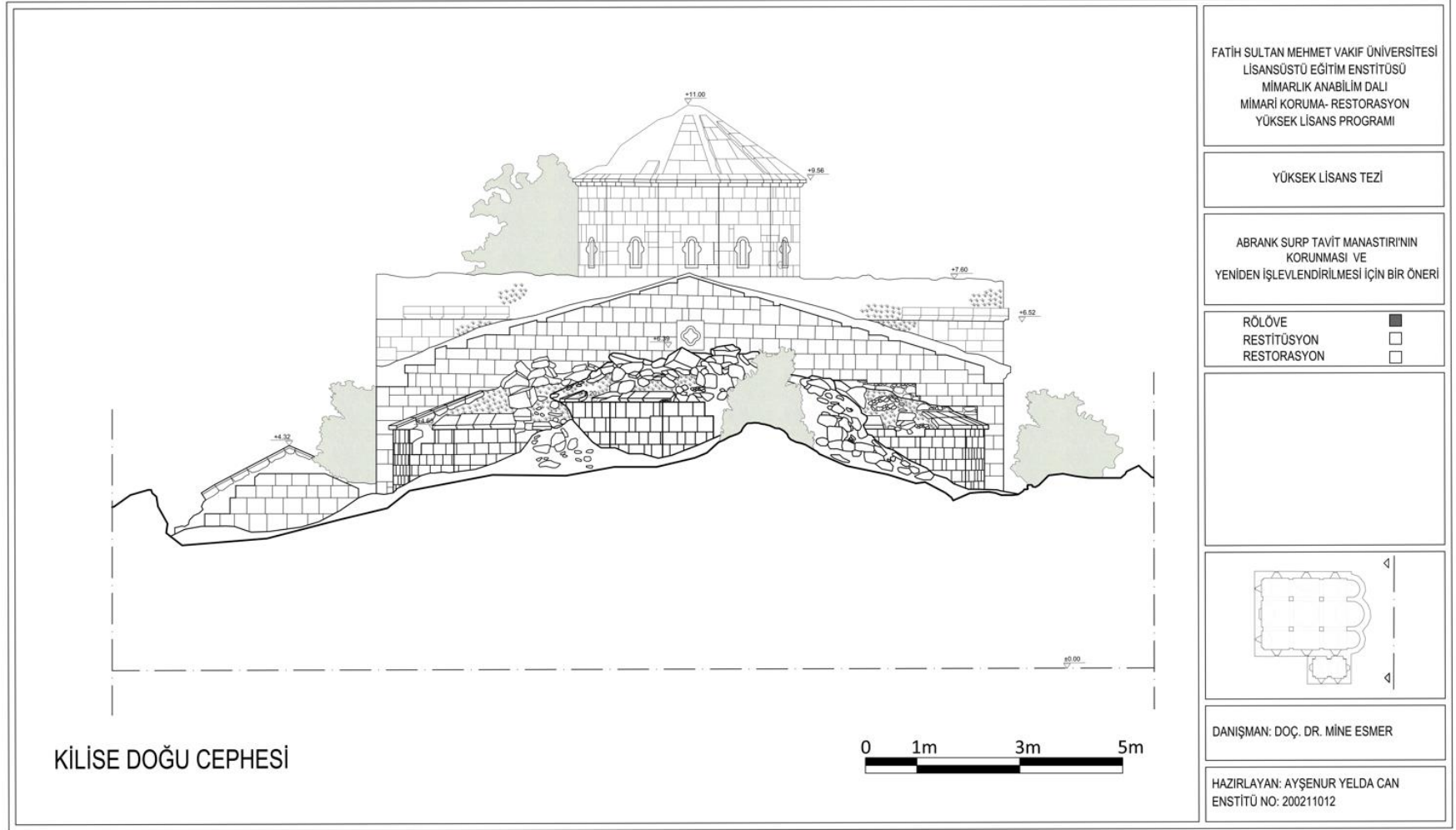
Şekil E. 10: Kilise F-F kesiti rölöve

Şekil E. 11: Kilise güney cephesi rölöve

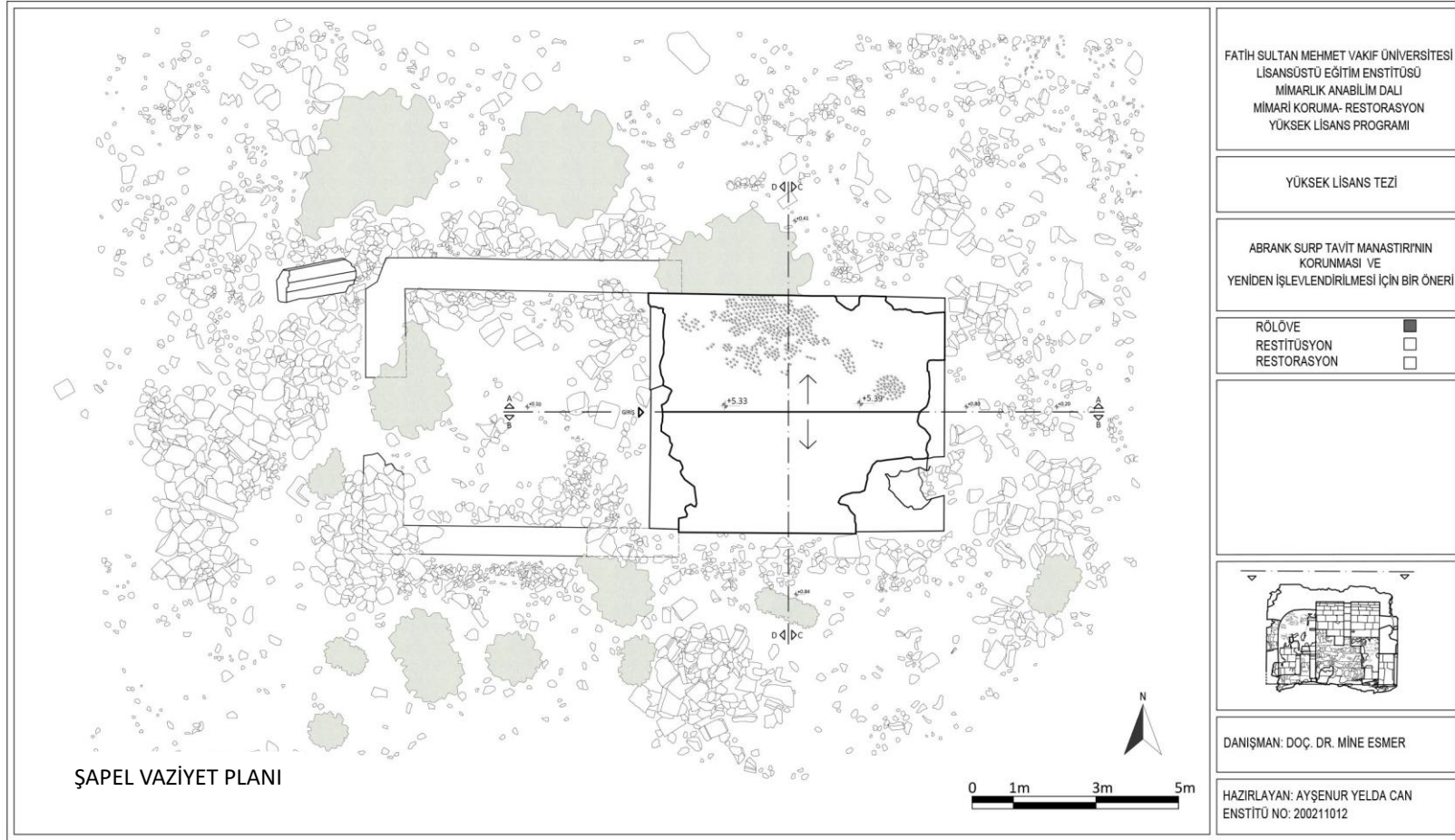
Şekil E. 12: Kilise kuzey cephe rölöve

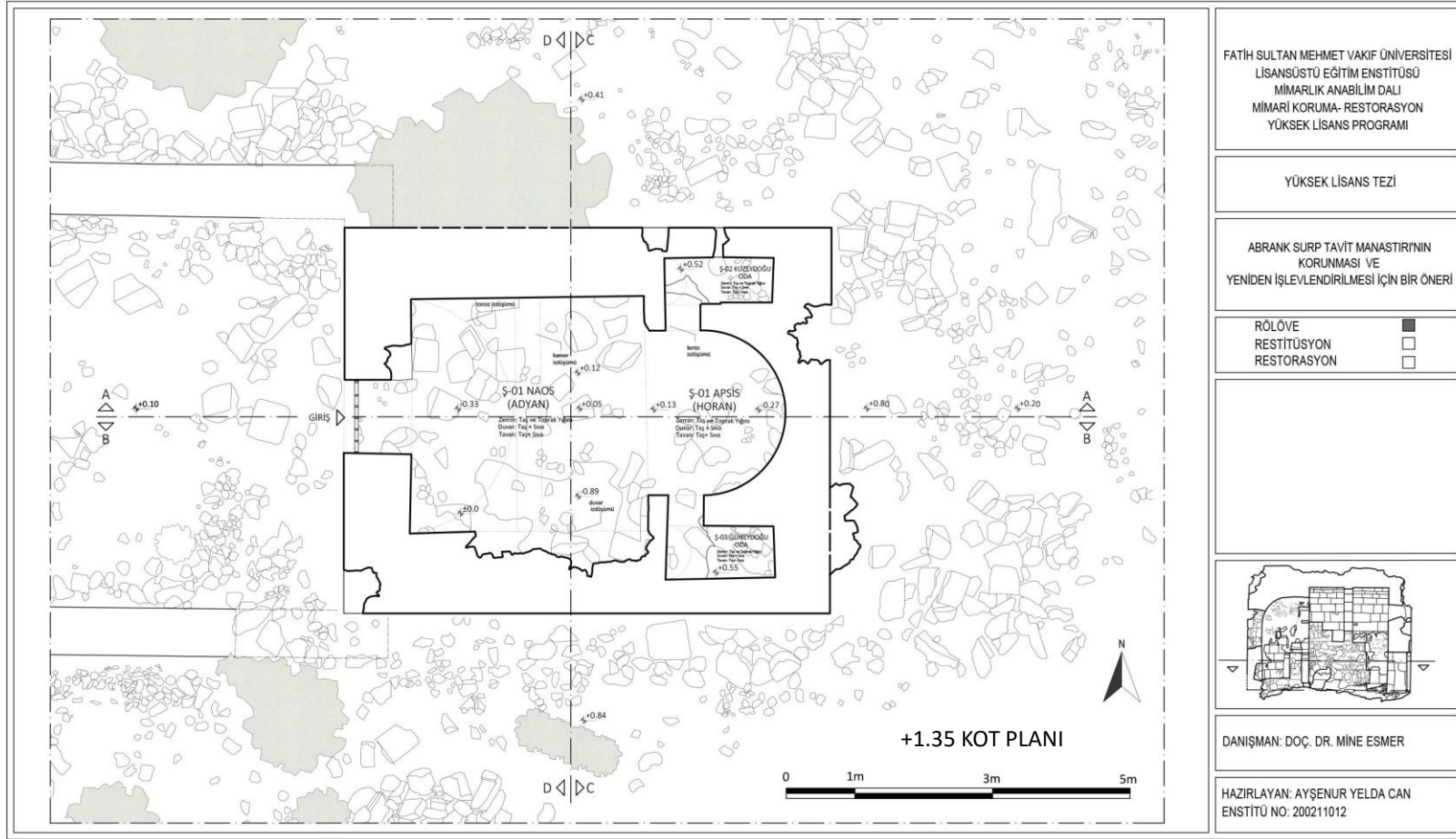
Şekil E. 13: Kilise doğu cephesi rölöve

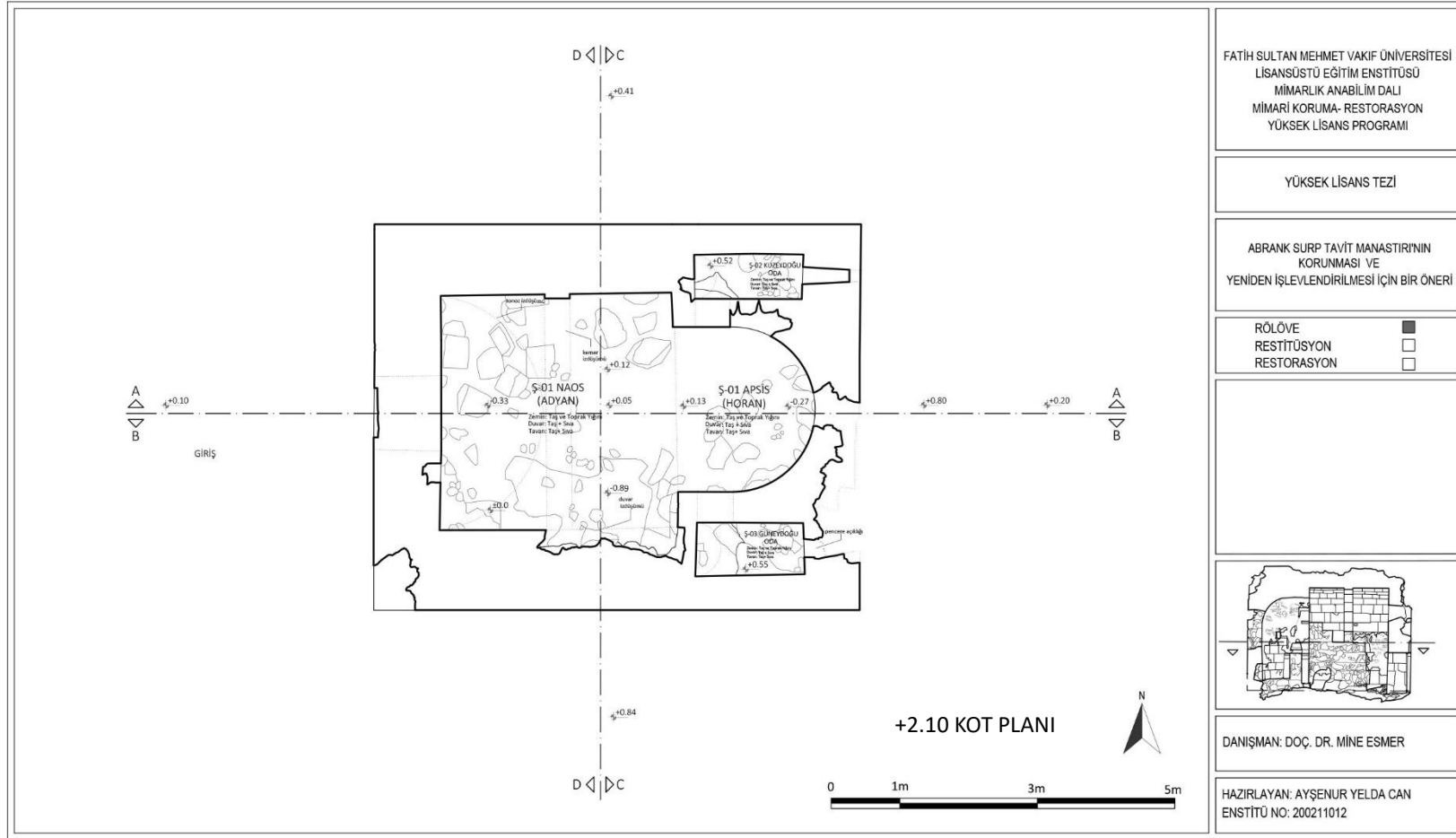
Şekil E. 14: Kilise batı cephesi rölöve

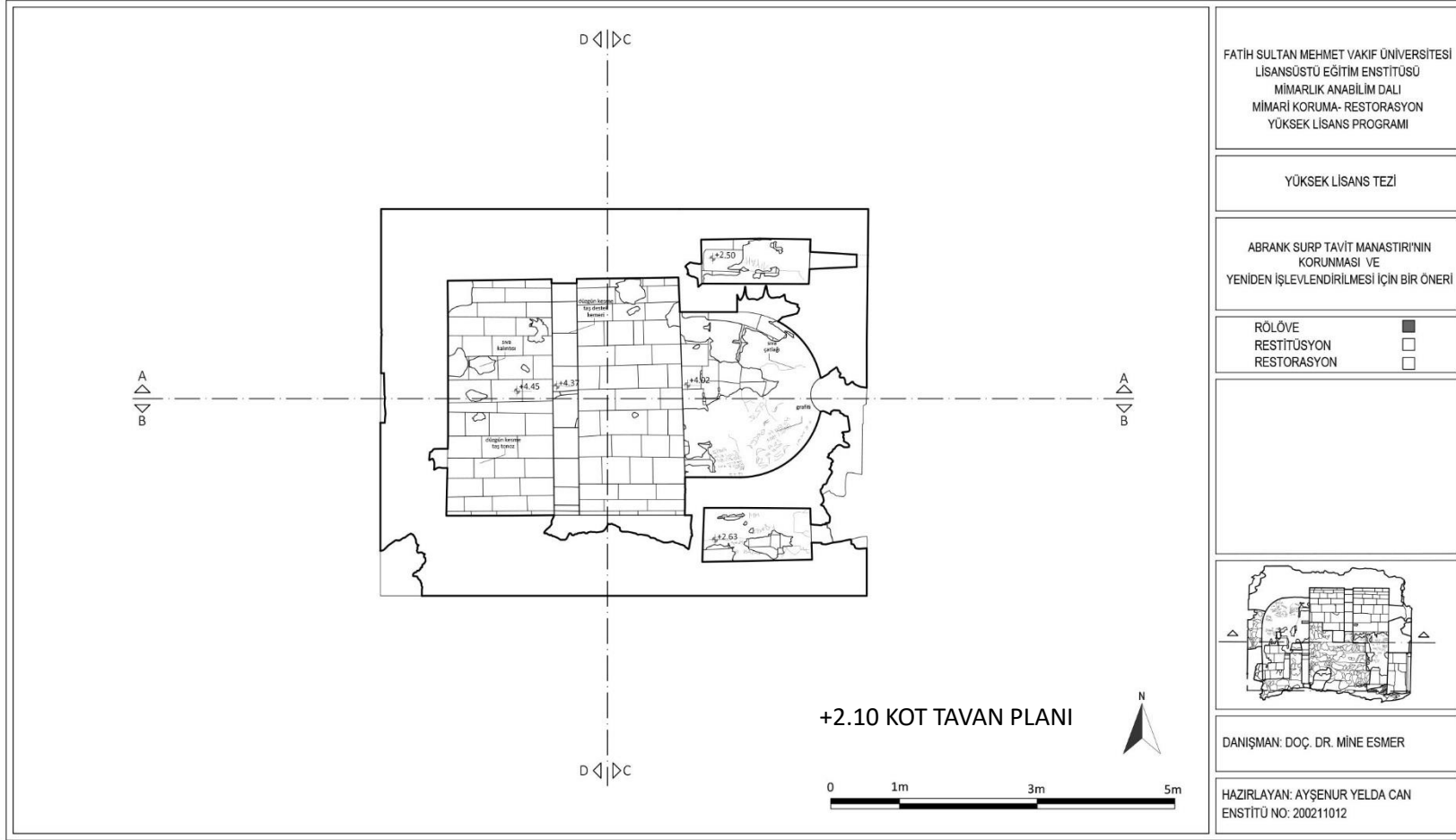
Şekil E. 15: Şapel vaziyet planı rölöve

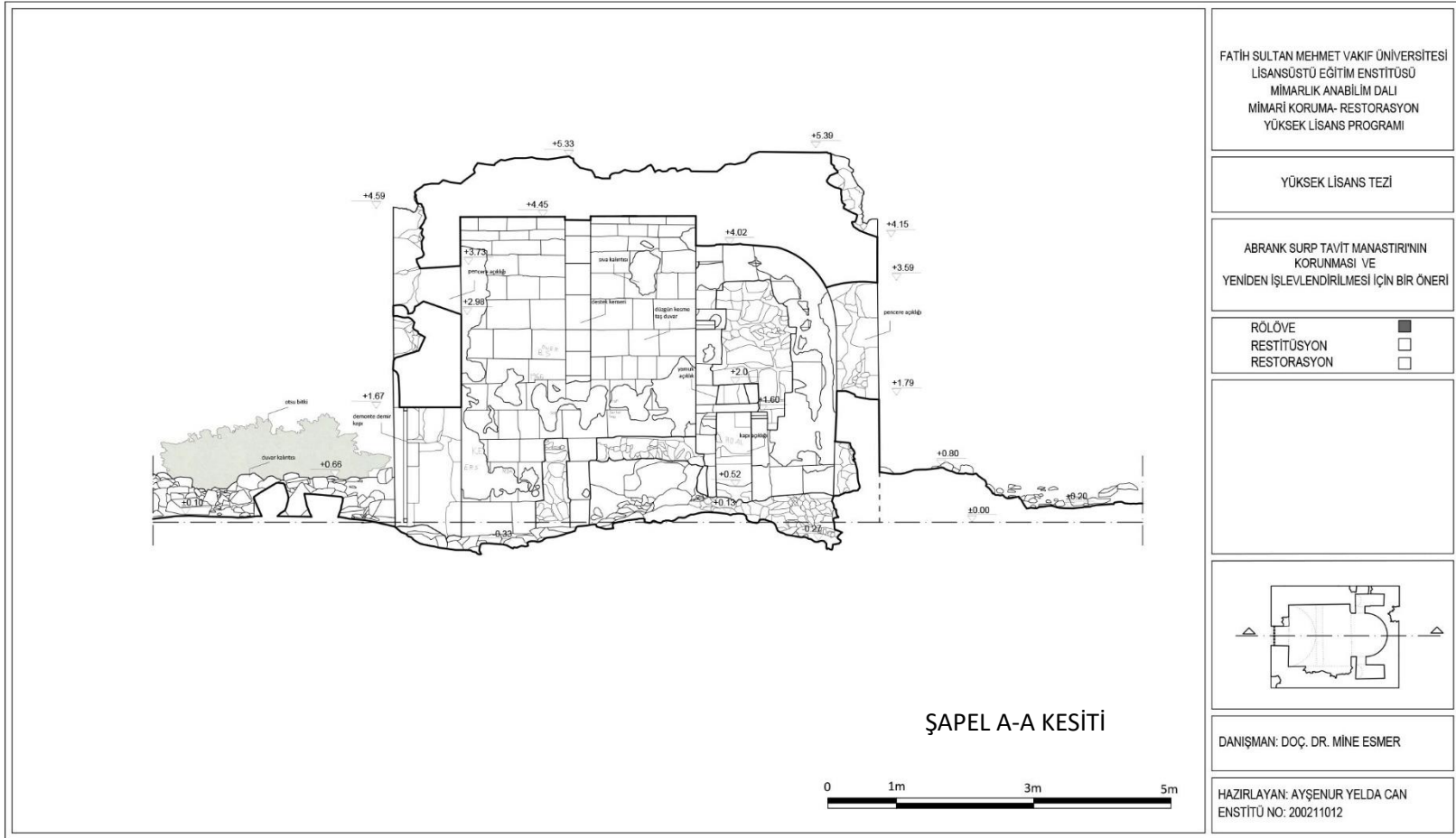
Şekil E. 16: Şapel +1.35 kot planı rölöve

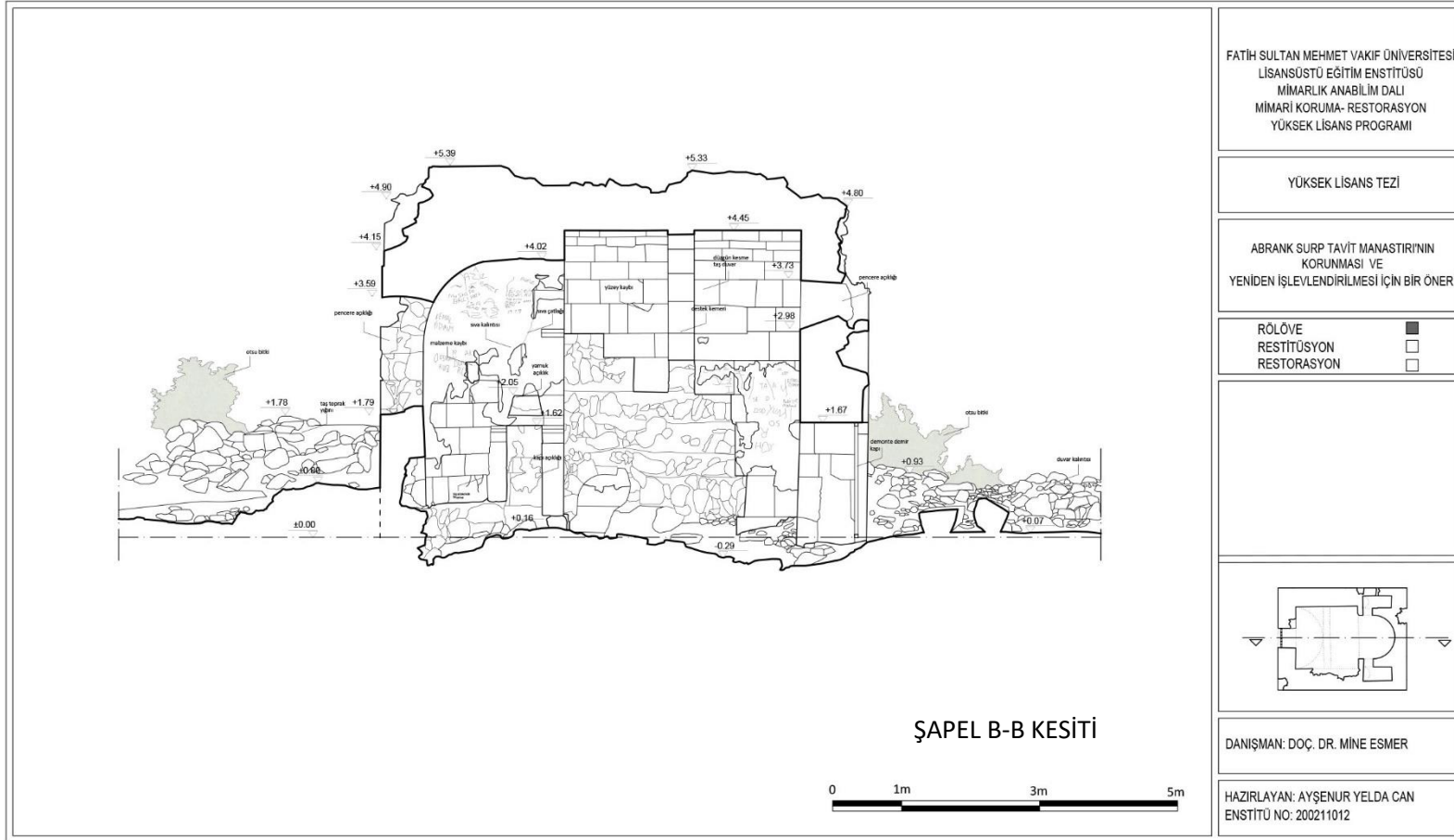
Şekil E. 17: Şapel +2.10 kot planı rölöve

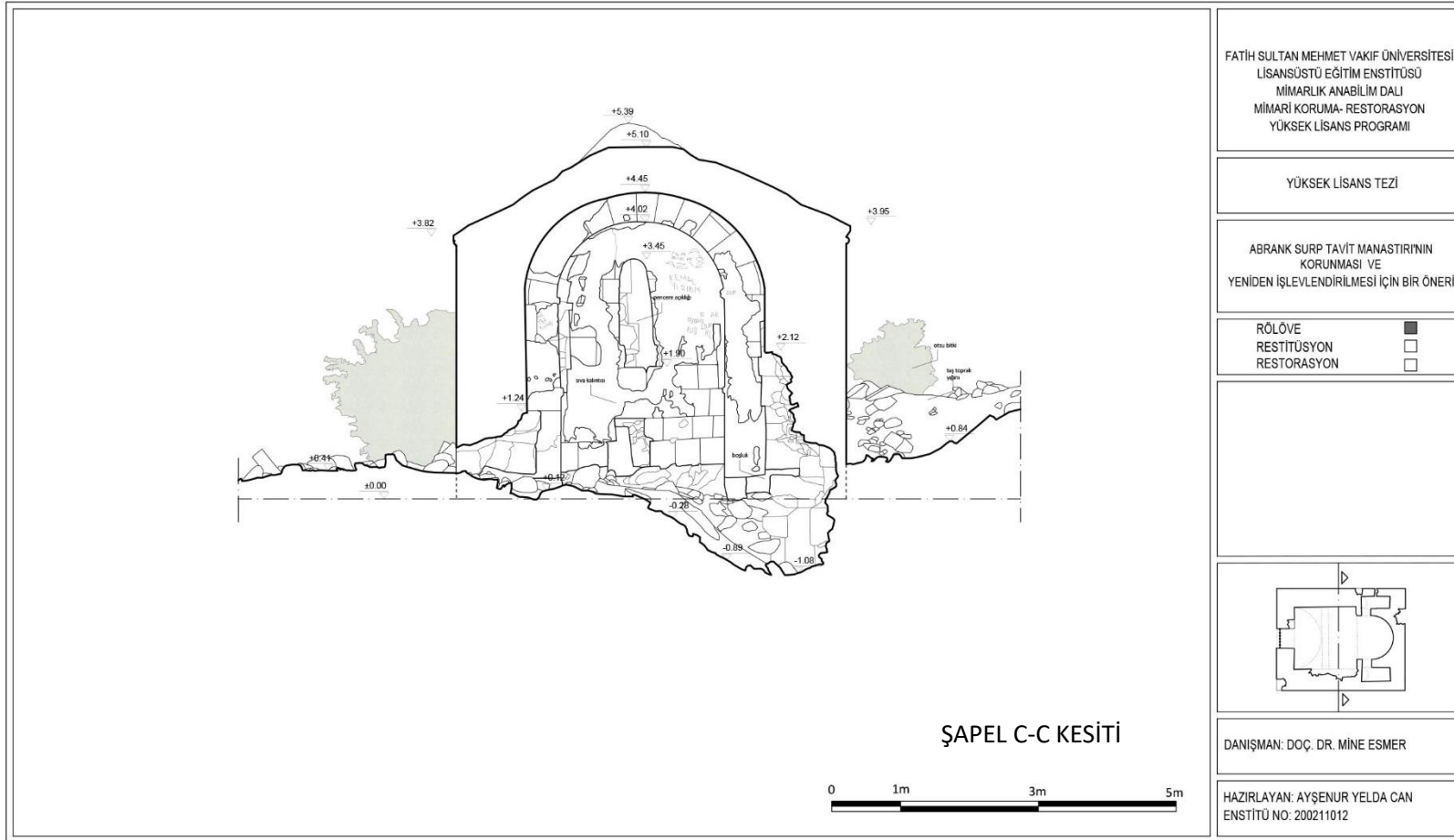
Şekil E. 18: Şapel +2.10 kotu tavan planı rölöve

Şekil E. 19: Şapel A-A kesiti rölöve

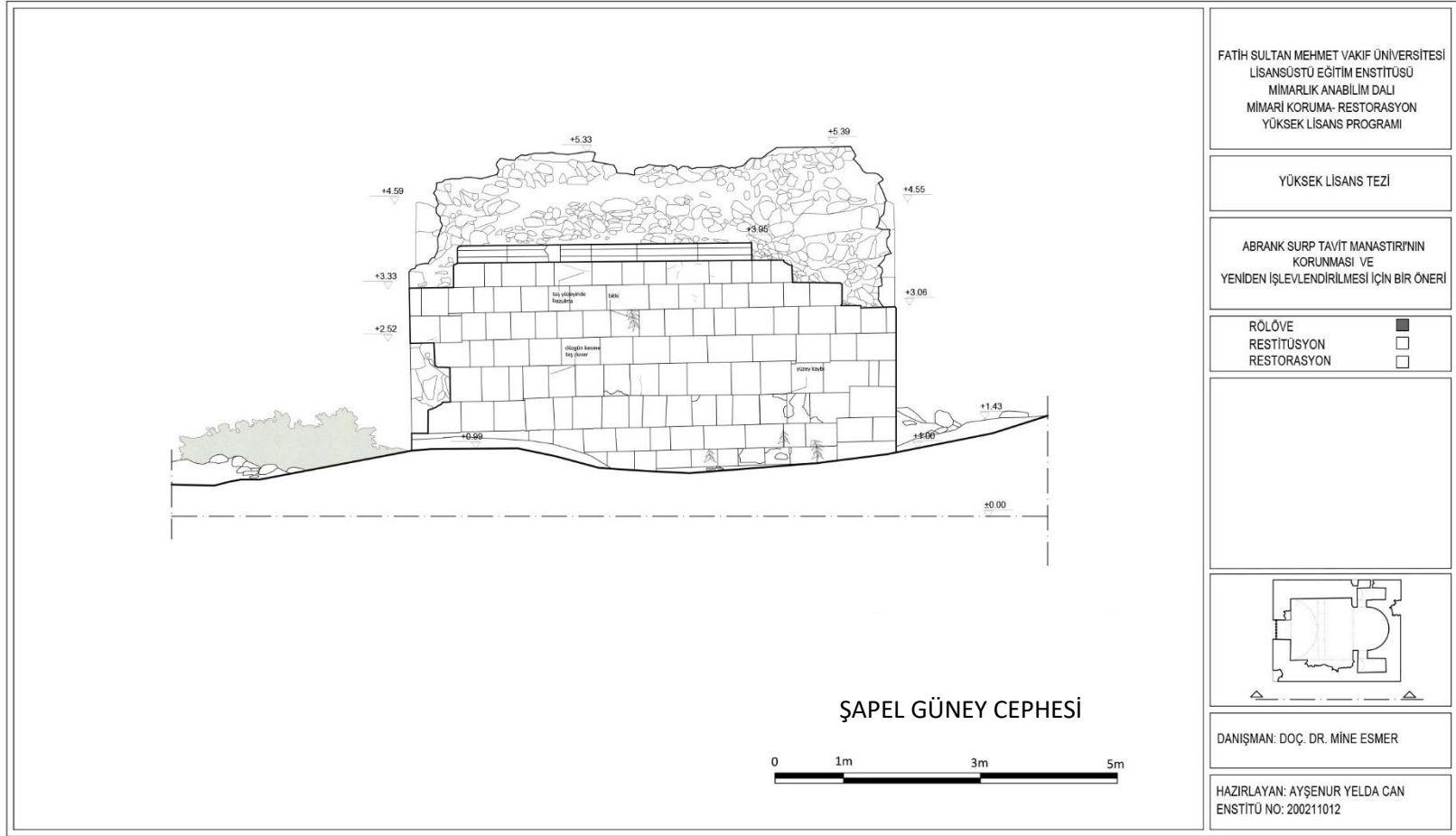
Şekil E. 20: Şapel B-B kesiti rölöve

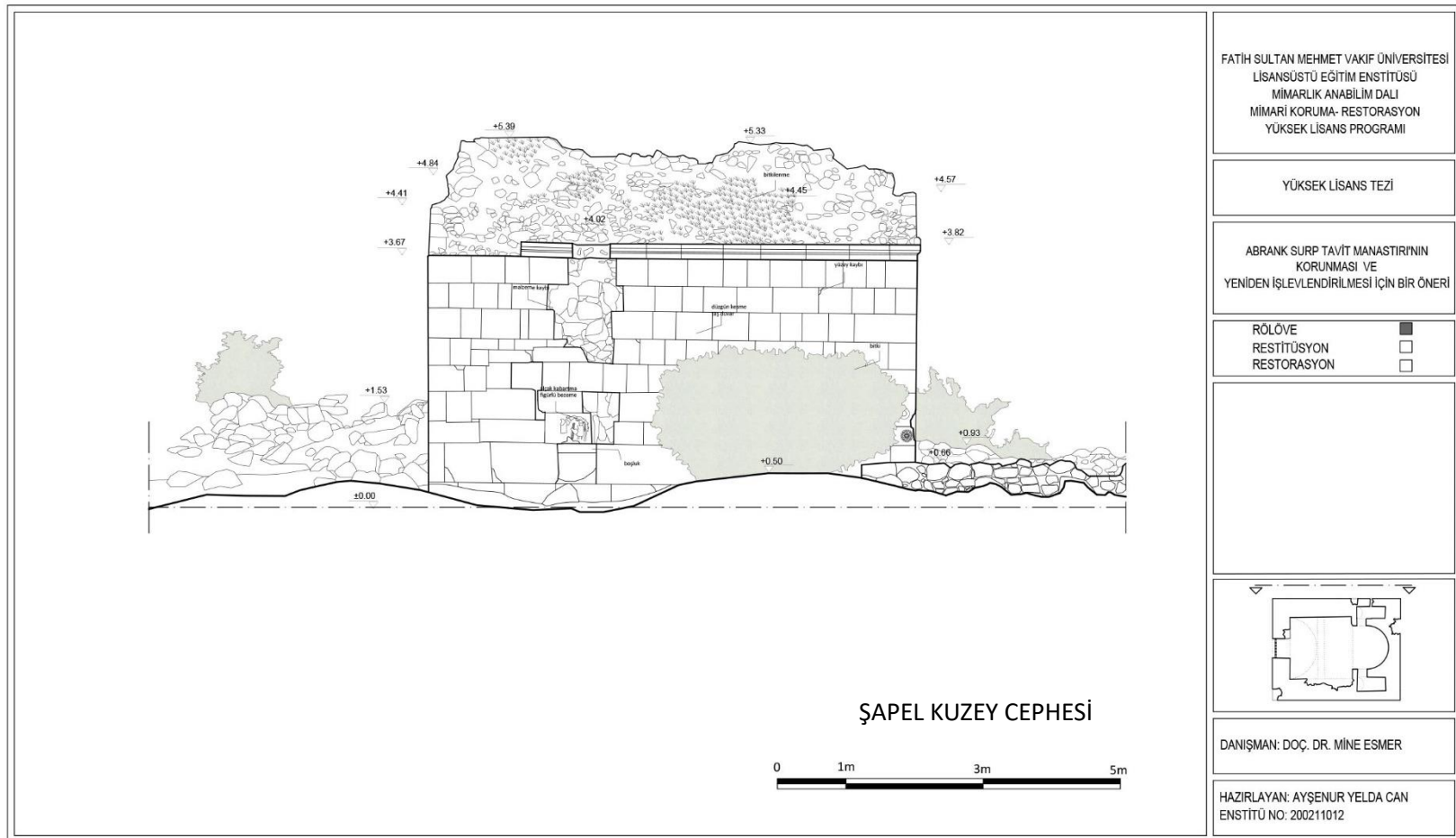
Şekil E. 21: Şapel C-C kesiti rölöve

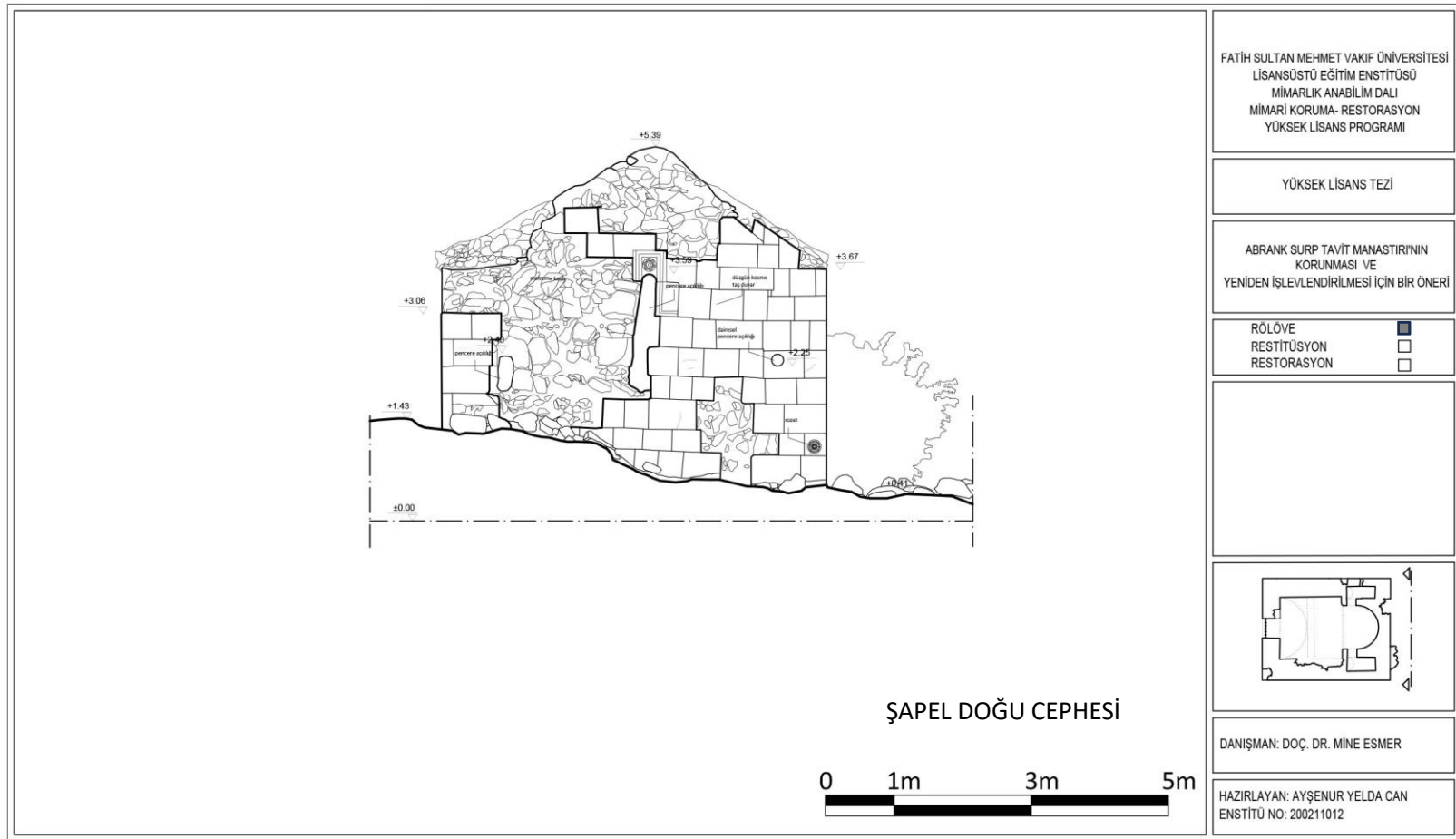

Şekil E. 22: Şapel D-D kesiti rölöve

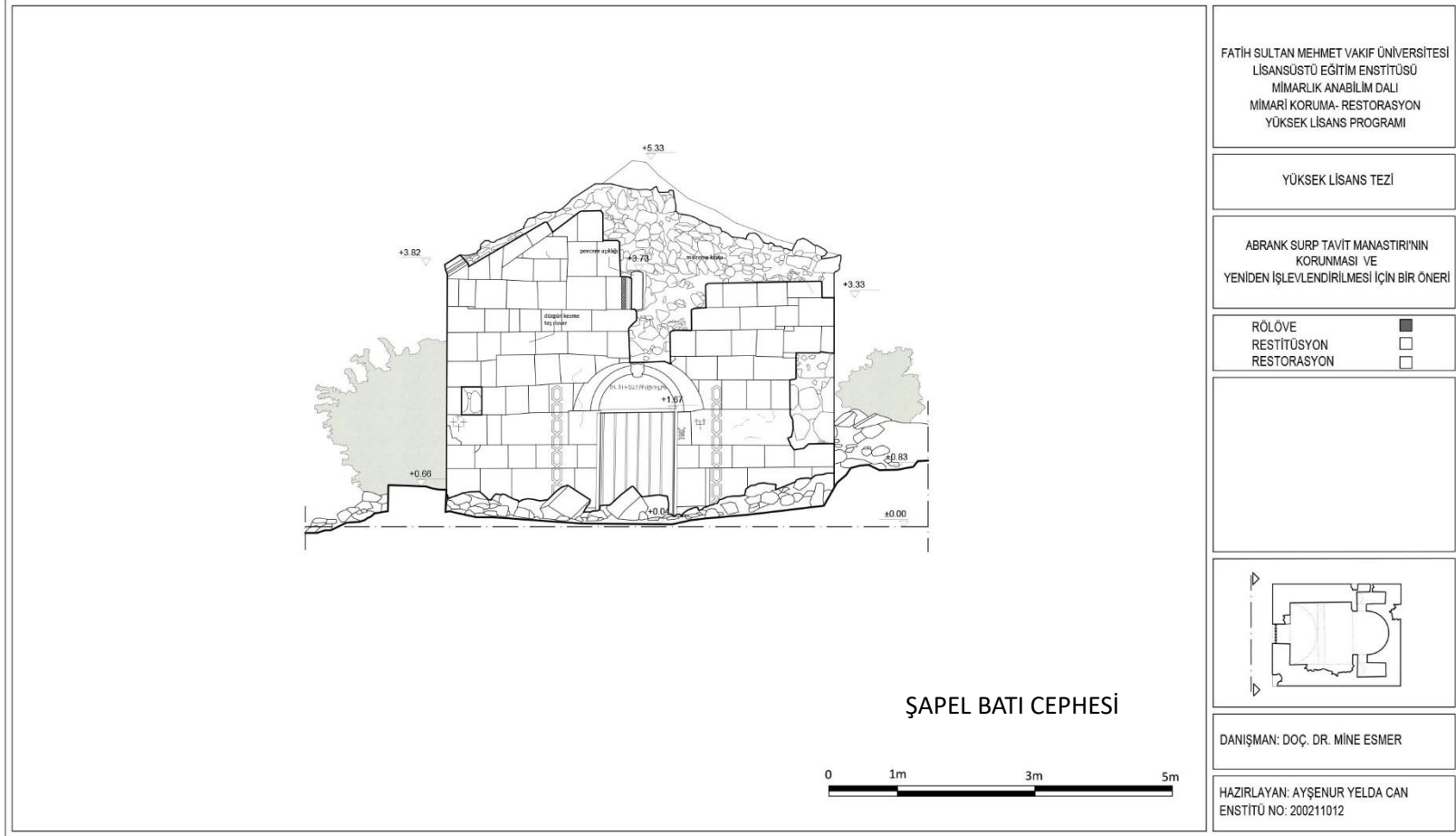

Şekil E. 23: Şapel güney cephesi rölöve

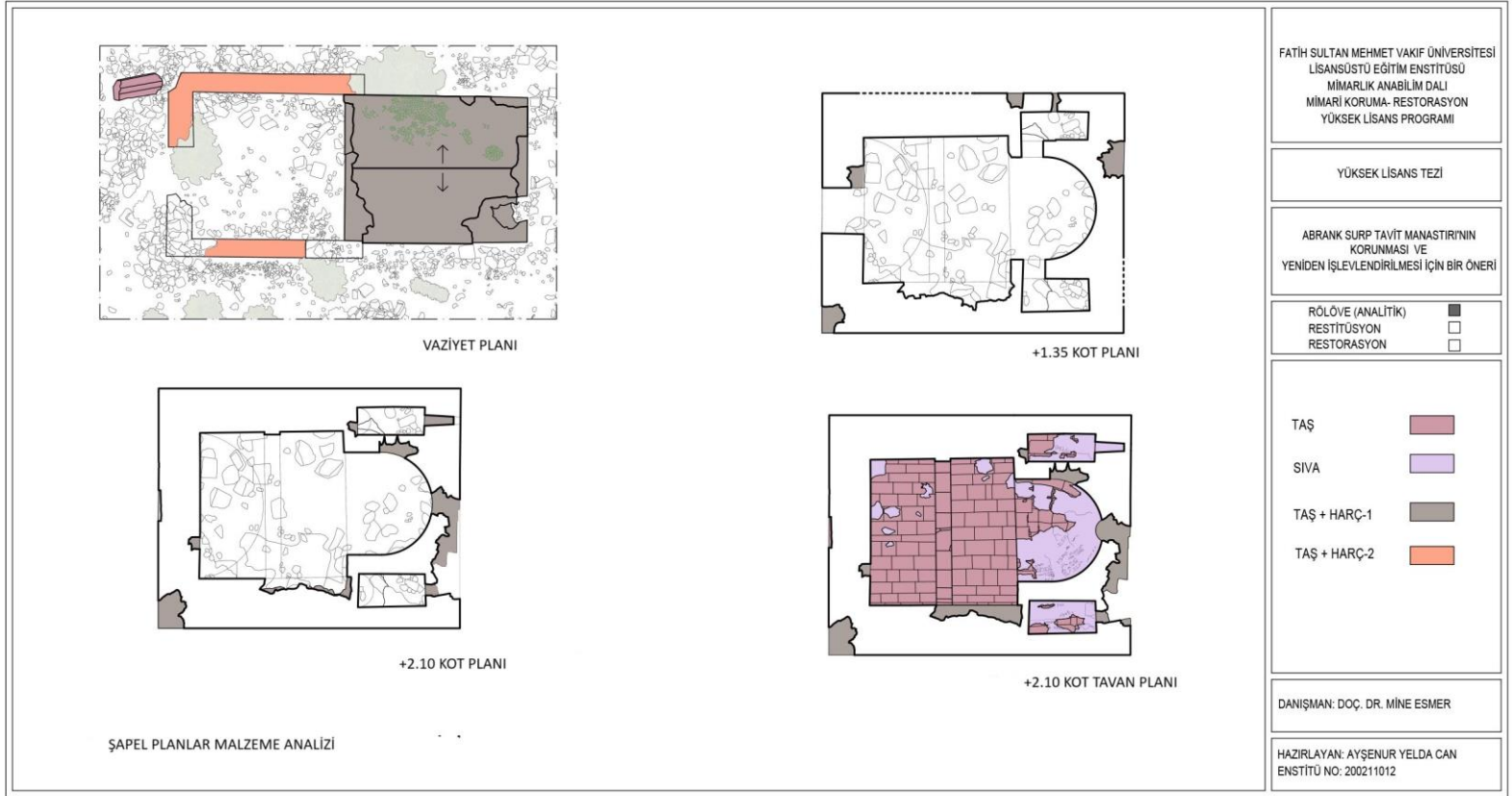
Şekil E. 25: Şapel doğu cephesi rölöve

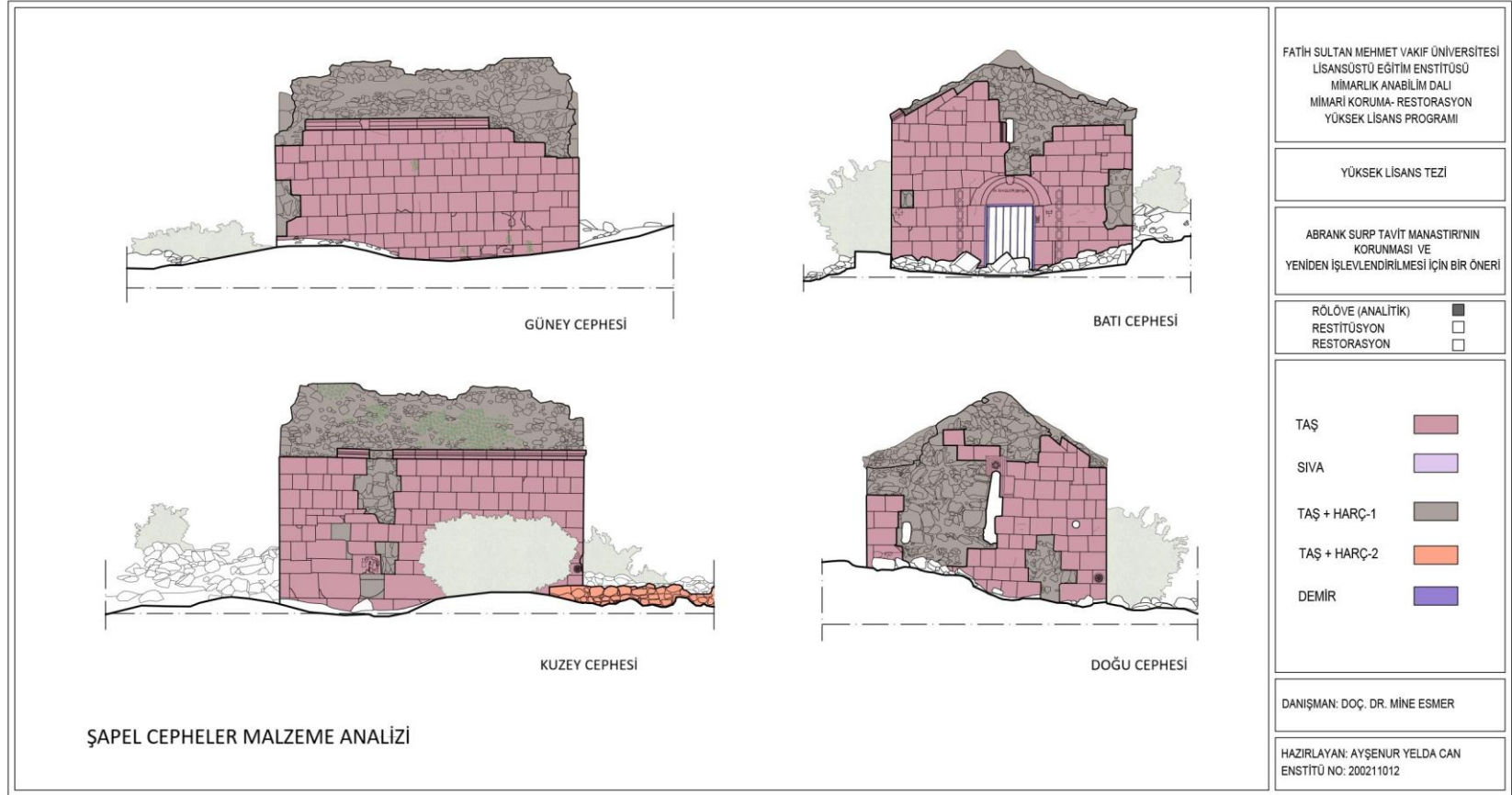
Şekil E. 26: Şapel batı cephesi rölöve

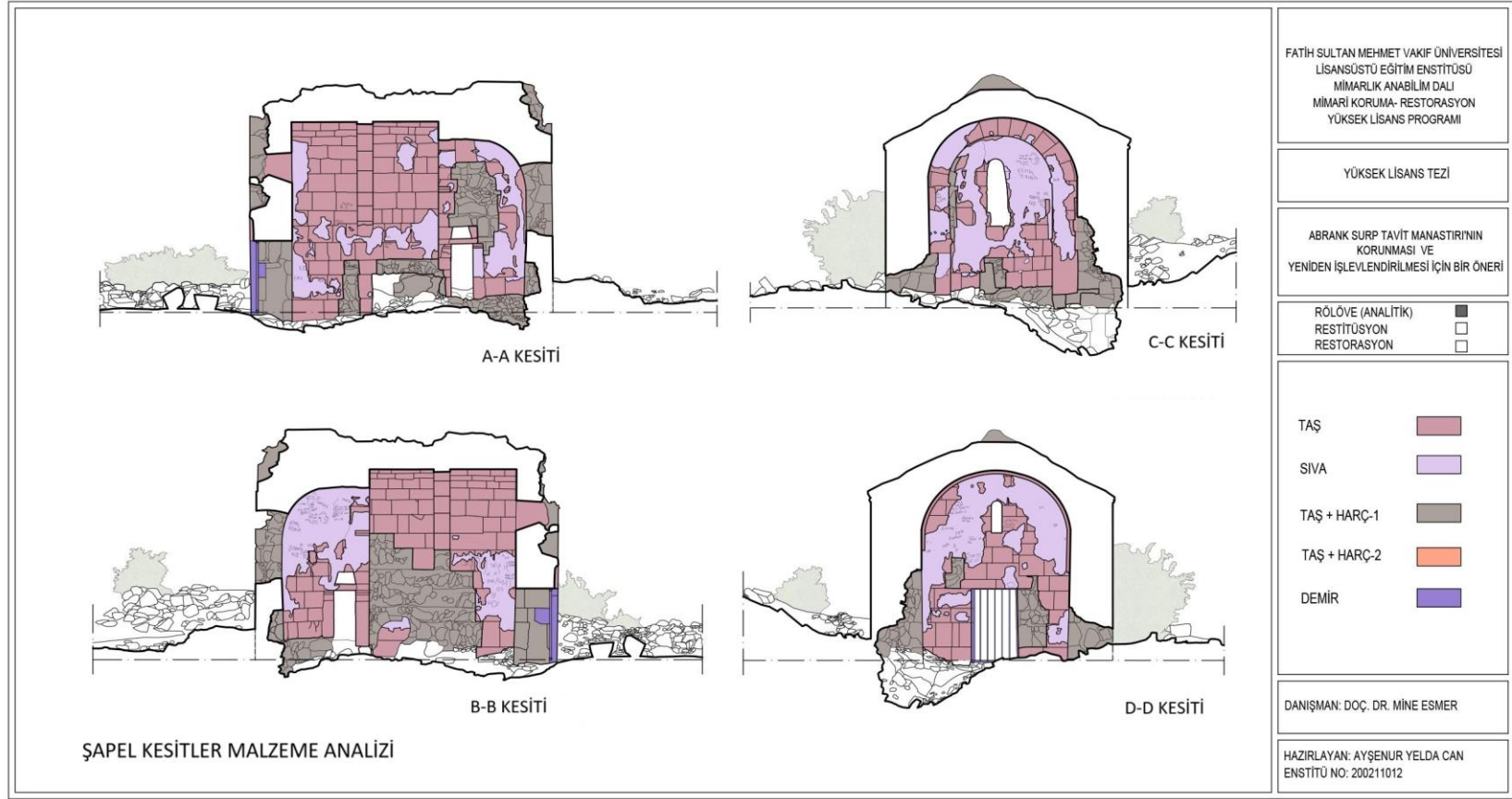
Şekil E. 27: Kilise kesitler malzeme analizi

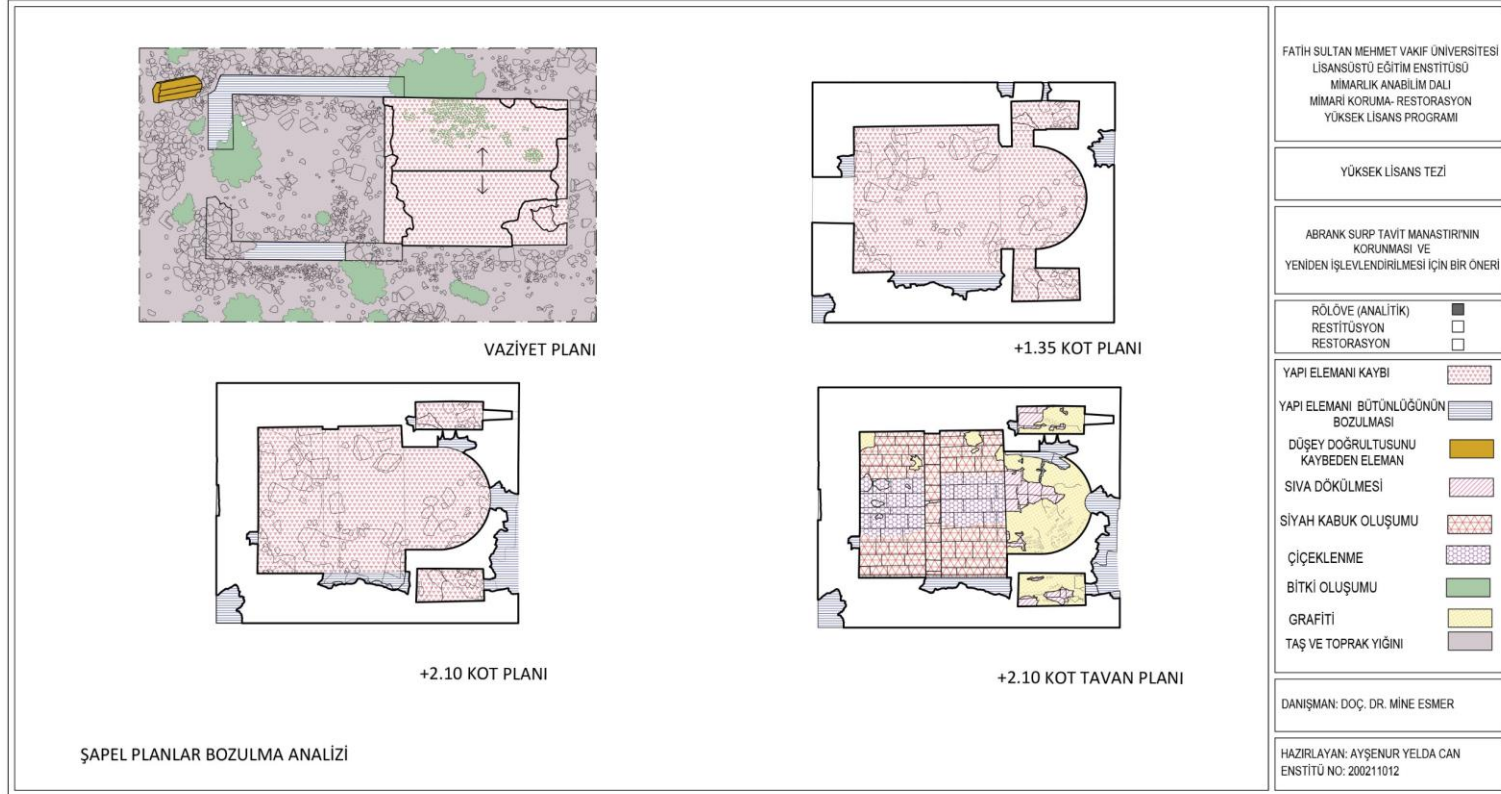
Şekil E. 28: Şapel planlar malzeme analizi

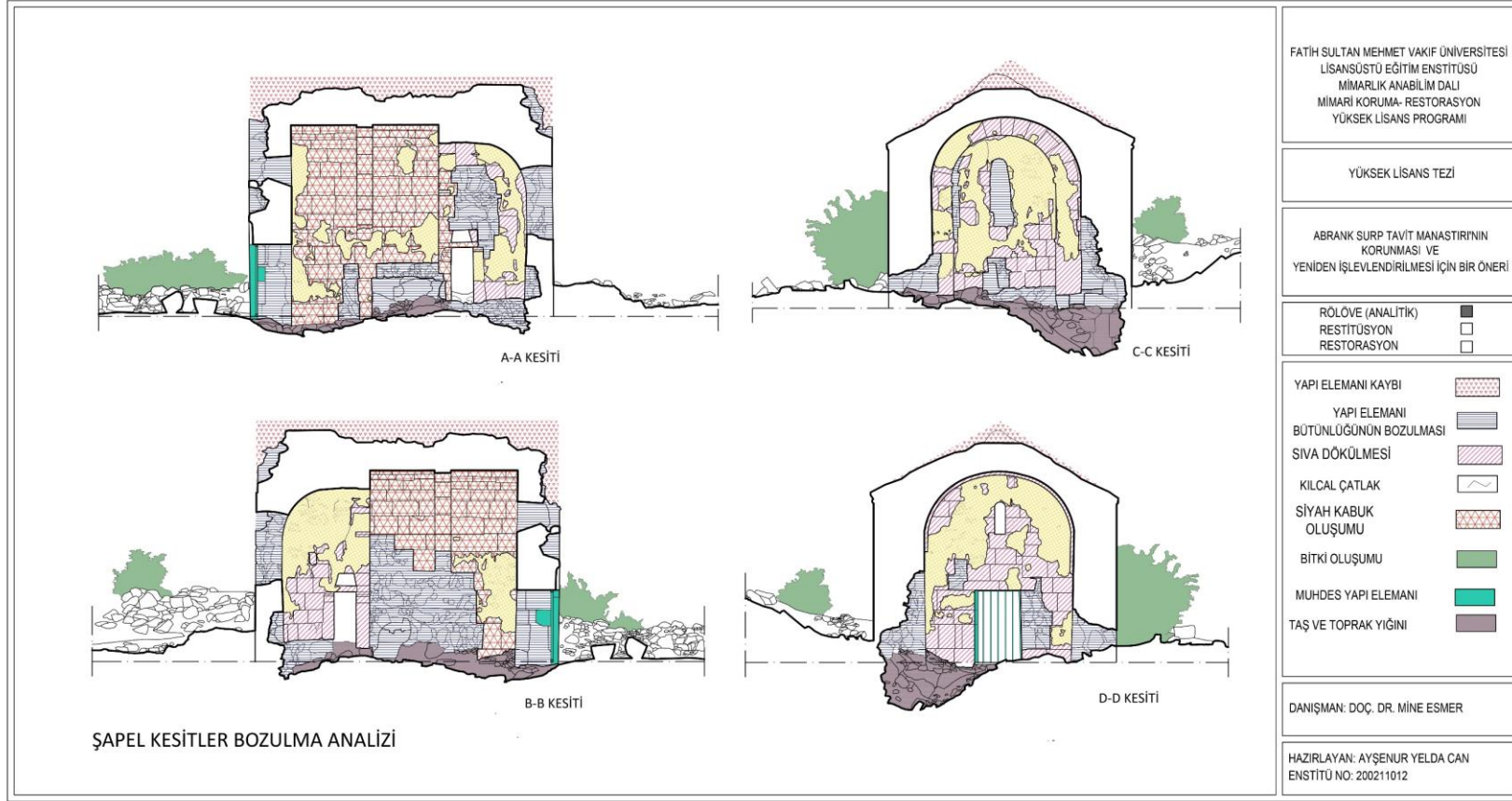
Şekil E. 29: Şapel cepheler malzeme analizi

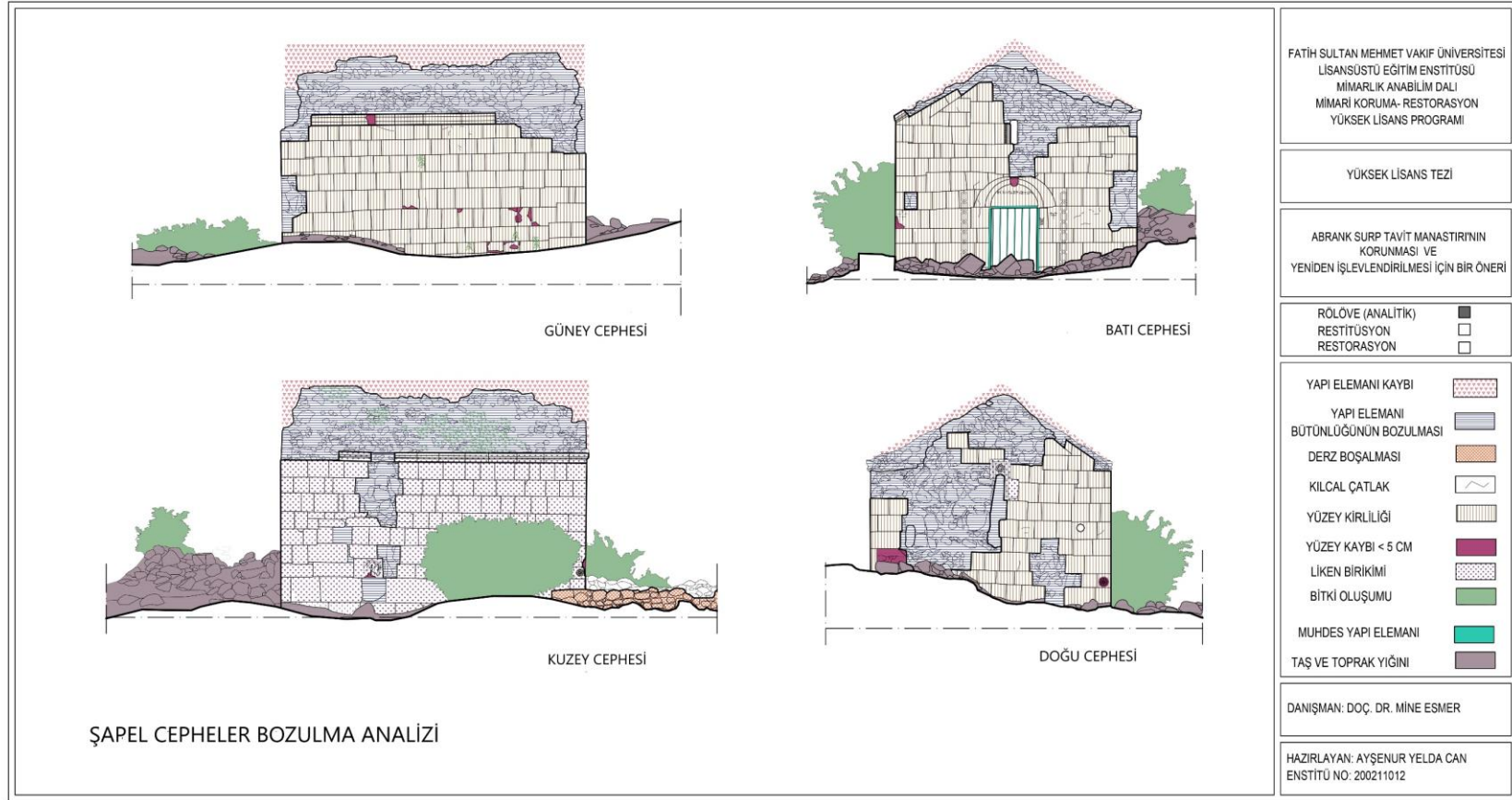
Şekil E. 30: Şapel kesitler malzeme analizi

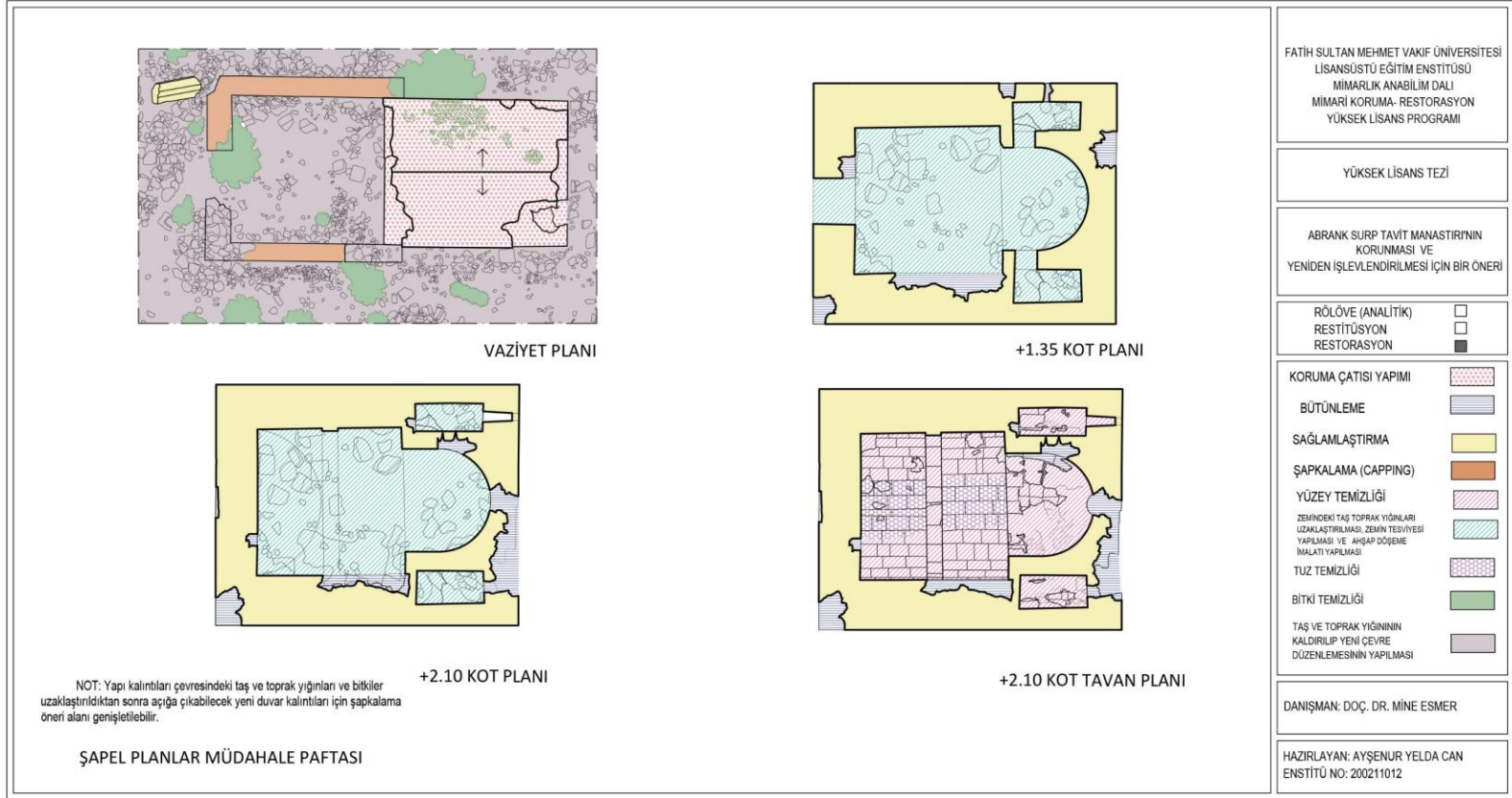
Şekil E. 31: Şapel planlar bozulma analizi

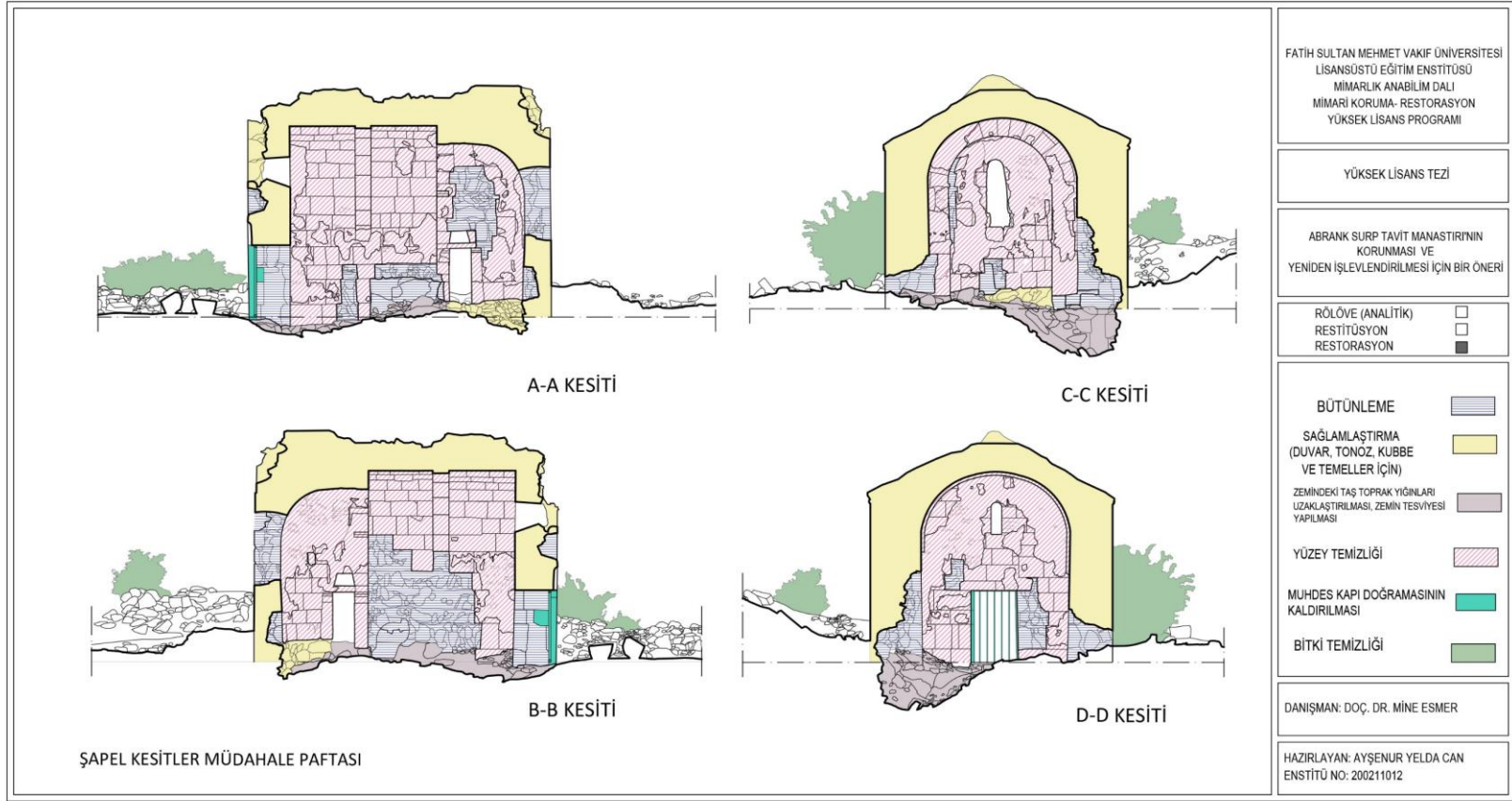
Şekil E. 32: Şapel kesitler bozulma analizi

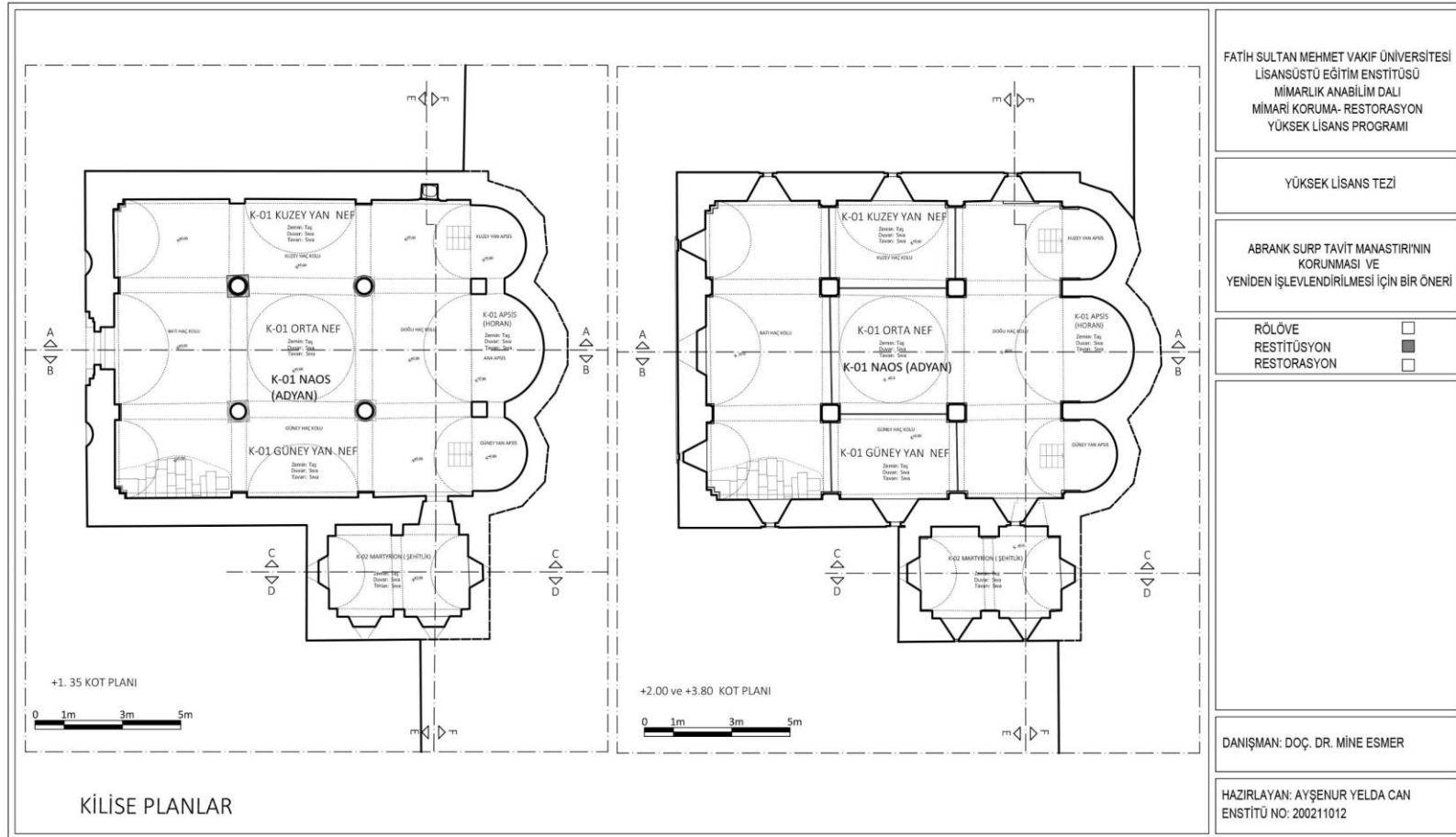
Şekil E. 33: Şapel cephe bozulma analizi

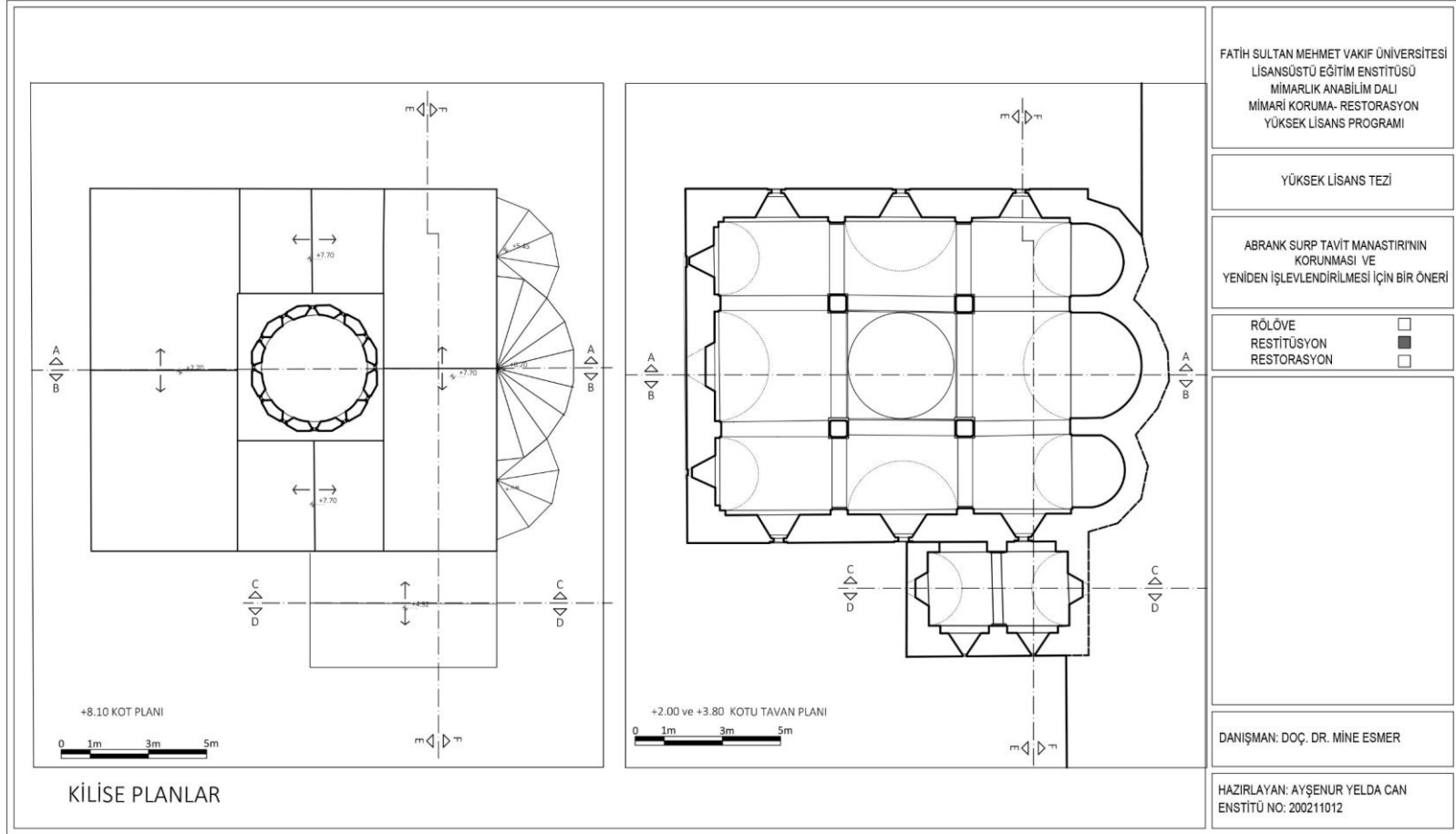
Şekil E. 34: Şapel planlar müdahale önerileri

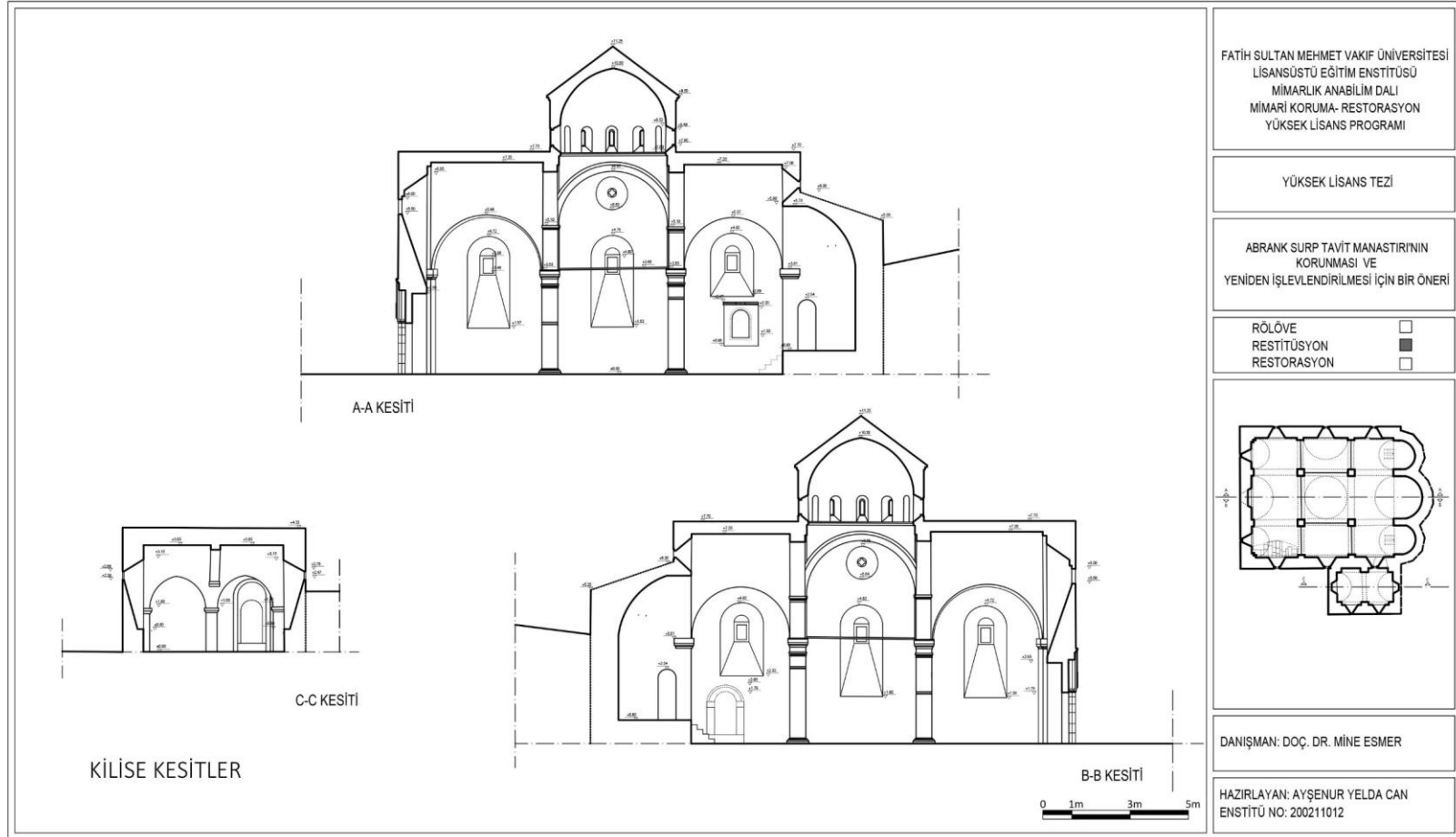
Şekil E. 35:Şapel kesitler müdahale önerileri

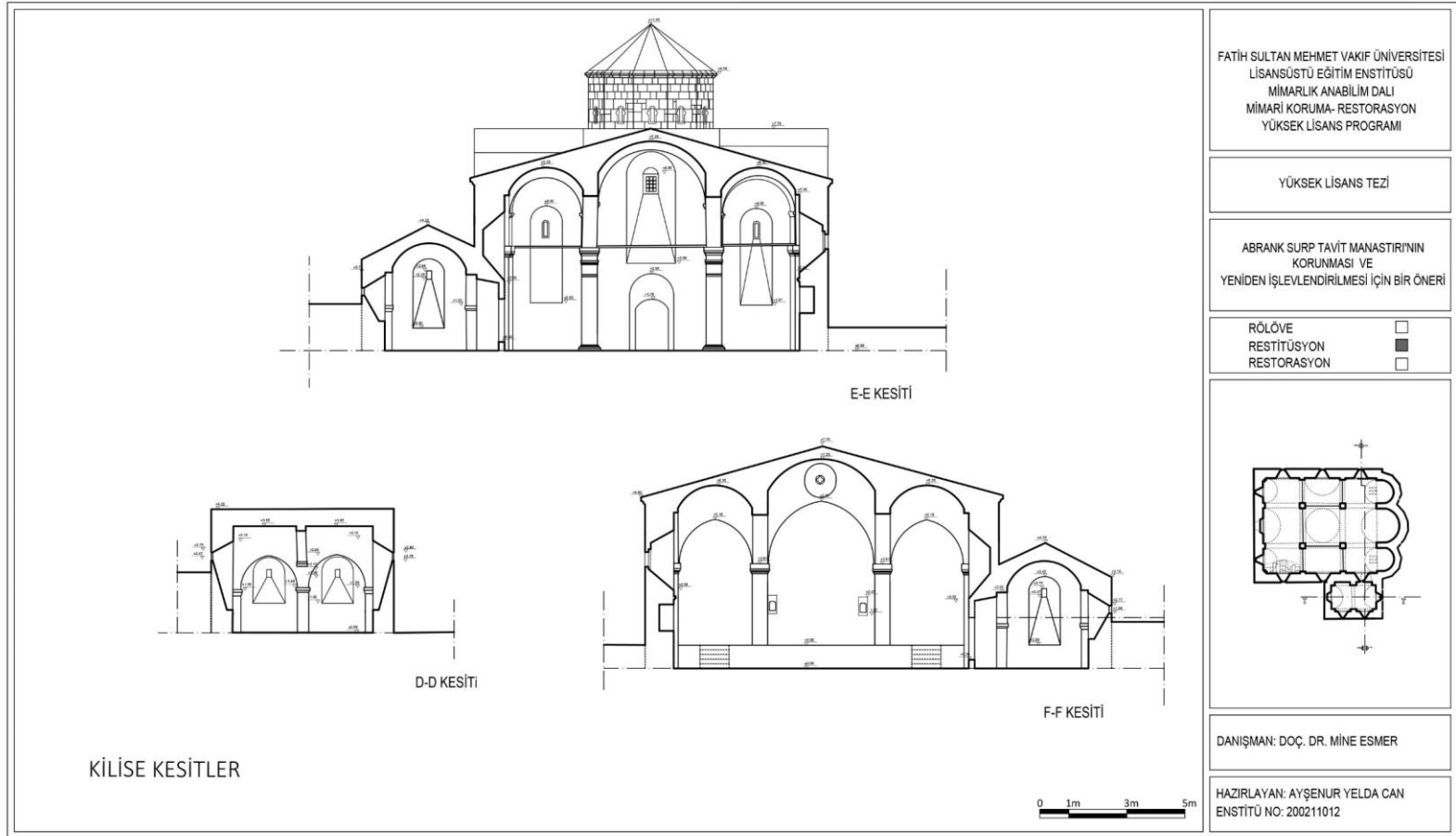
Şekil E. 36: Kilise planlar restitüsyon-1

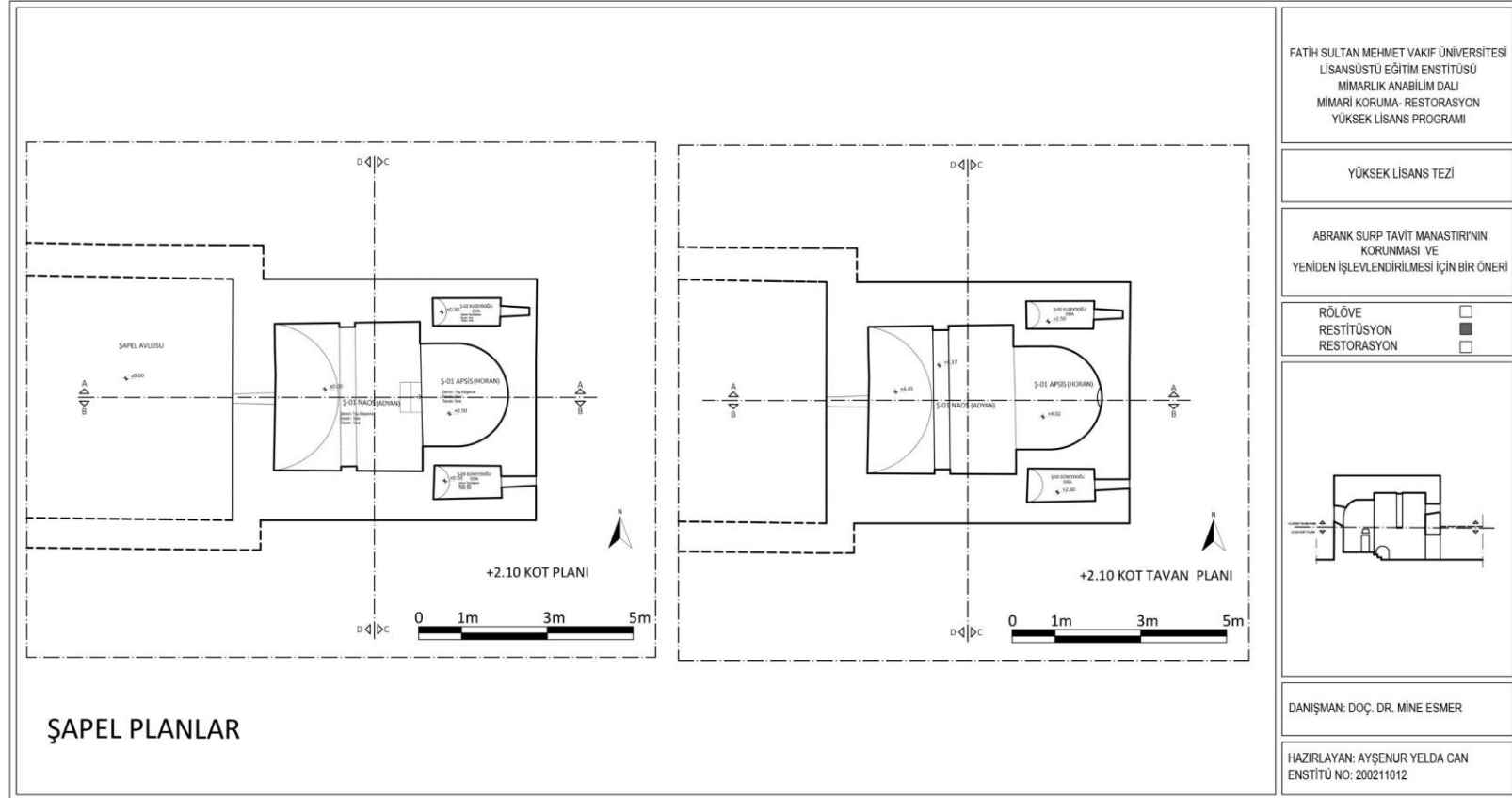
Şekil E. 37: Kilise planlar restitüsyon-2

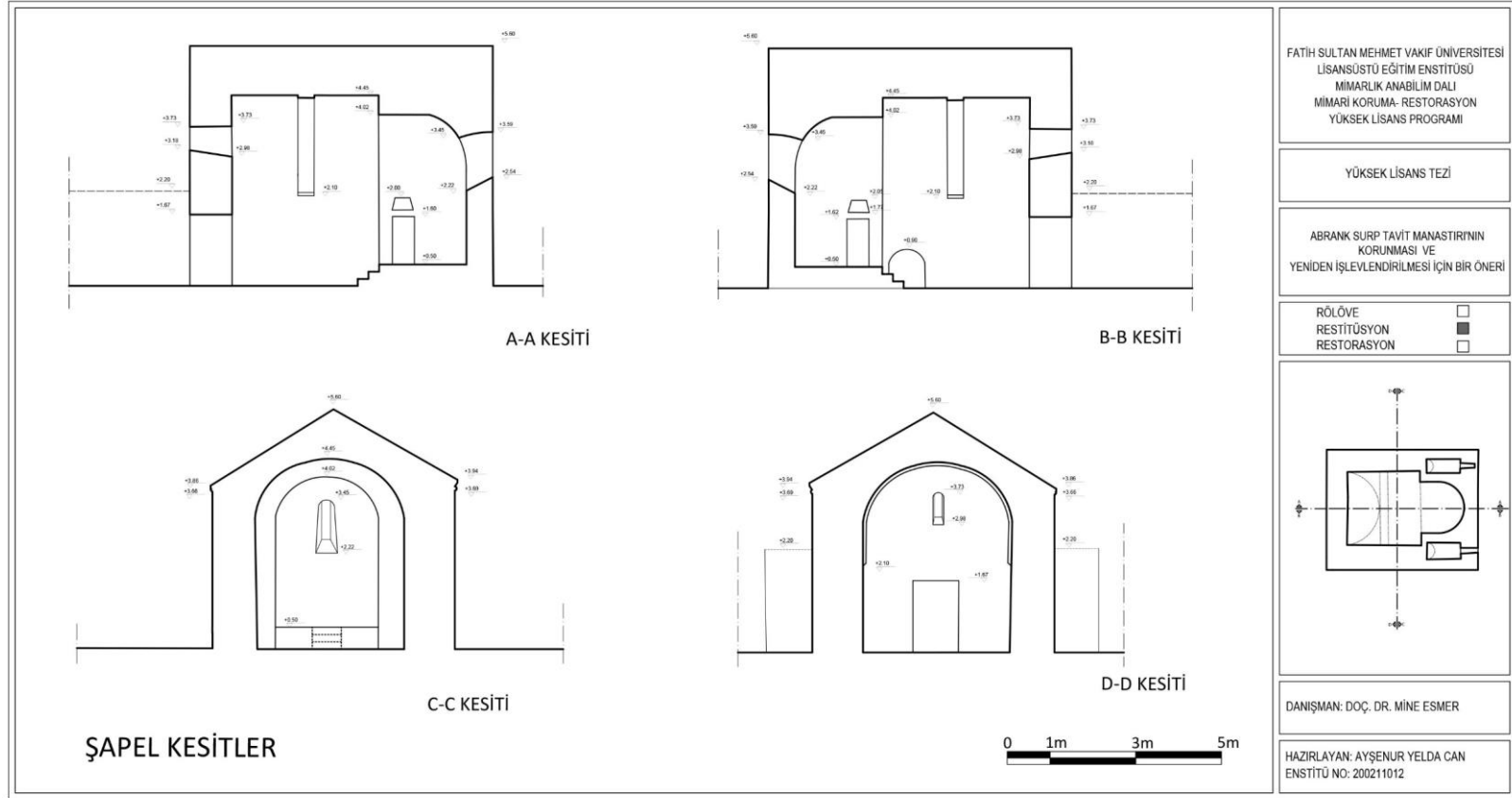
Şekil E. 38: Kilise kesitler restitüsyon-1

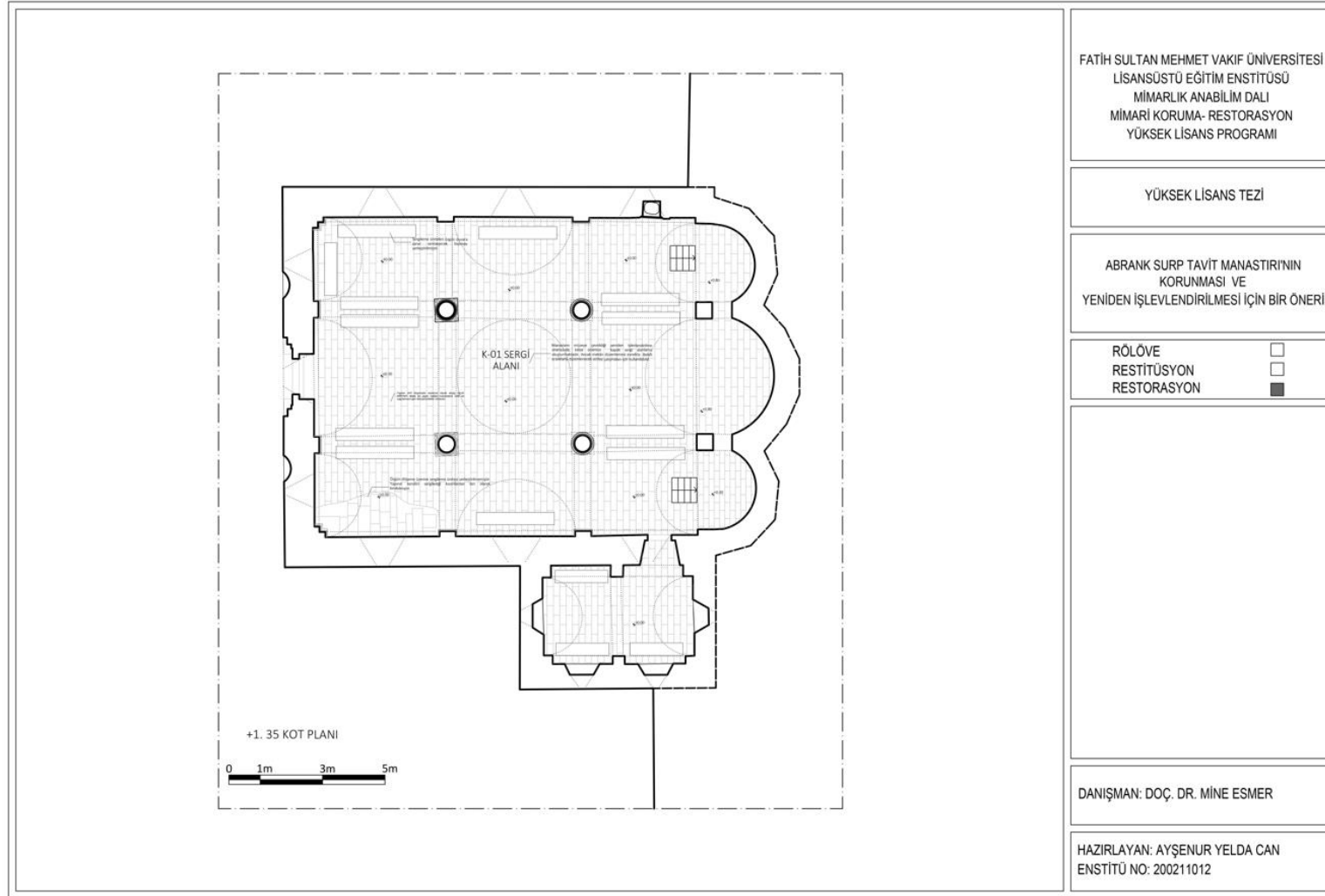
Şekil E. 39: Kilise kesitler restitüsyon-2

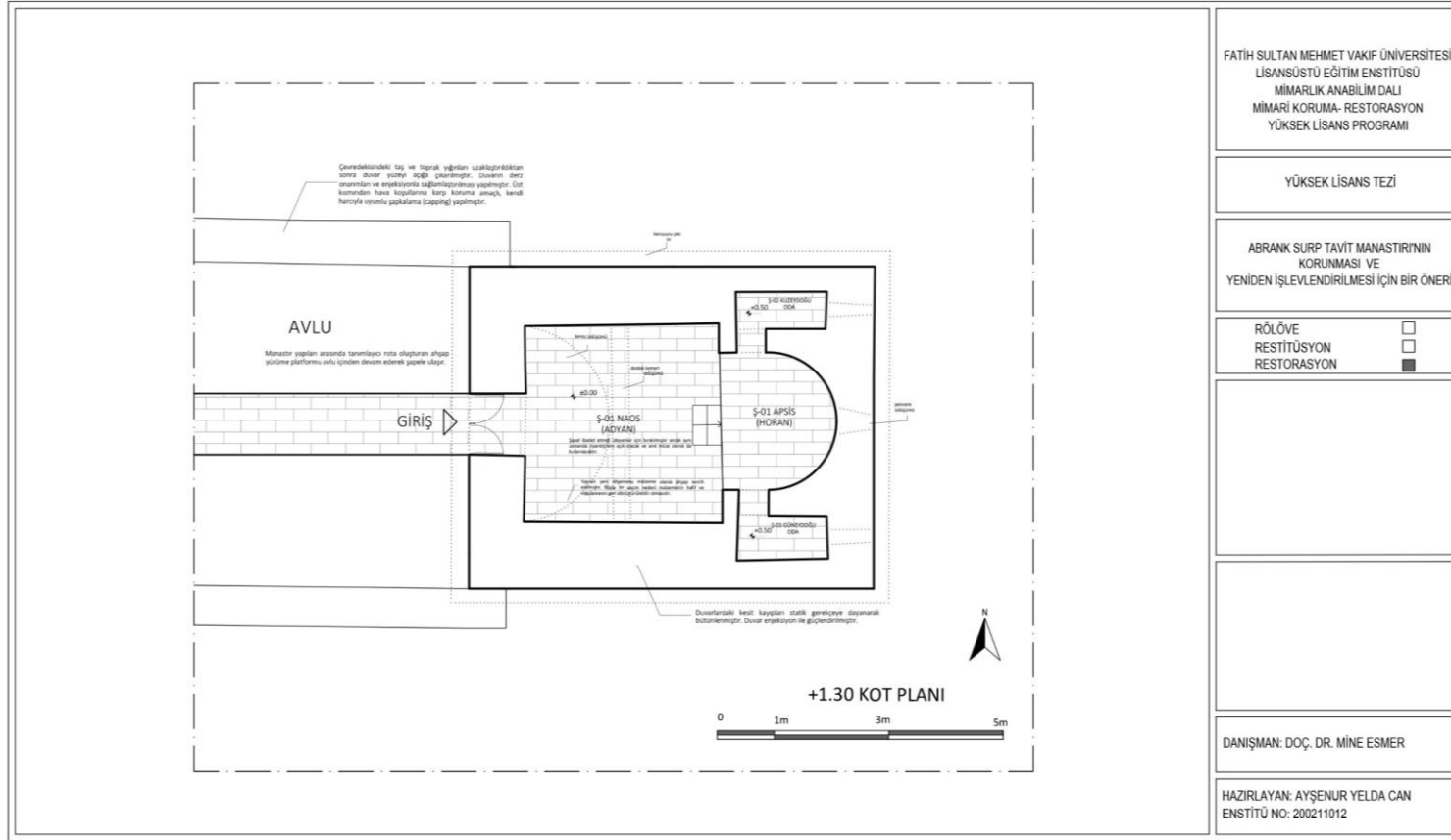
Şekil E. 41: Şapel planlar restitüsyon-2

Şekil E. 42: Şapel kesitler restitüsyon

Şekil E. 43: Kilise +1.35 kotu restorasyon planı

Şekil E. 44: Şapel +1.30 kot planı restorasyon planı